

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV LUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

2

ROČNÍK 33, 1982

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

OBSAH

Ján Horecký: Jazyk v sovietskej spoločnosti	105
Juraj Dolník: Sémový rozbor obsahových rovín slova a jeho dynamiky	109
Abel Král: Ústnosť a písomnosť rečových prejavov v masovej komunikácii	119
Juraj Šikra—Juraj Furdík: Príspevok k vymedzeniu a klasifikácii zámen z konfrontačného hľadiska (na materiáli angličtiny a slovenčiny)	132
Emília Nemcová: Vplyv znelostnej neutralizácie na realizovanie fonologického systému slovenčiny	144

Diskusie

Ján Kačala: Bilaterálnosť syntagmy a syntaktický význam	159
---	-----

Rozhľady

Ján Horecký: Hermeneutická metóda a jej uplatnenie v jazykovede	172
---	-----

Správy a posudky

Profesor Eugen Pauliny sedemdesiatročný, J. Mistrík	181
Štefan Peciar sedemdesiatročný, J. Horecký	182
Na šesťdesiatku prof. Jána Oravca, J. Horecký	183
Doc. Abel Král päťdesiatročný, J. Horecký	184
Súpis prác doc. Ábela Kráľa za roky 1960—1981, L. Dvonč	185
Pauliny, E.: Slovenská gramatika, J. Horecký	190
Morfemna štruktúra slova, J. Bosák	193
Studies in English and Hungarian contrastive linguistics. — Contrastive studies Hungarian-English, K. Buzássyová	195
Dridze, T. M.: Jazyk i social'naja psichologija, M. Mikluš	199
Semantics from different points of view, J. Branická	201
Prvé pracovné stretnutie českých a slovenských fonetikov, J. Sabol	202
Konferencia o texte, J. Sabol	203
Za Jozefom Liškom, J. Horecký	204

СОДЕРЖАНИЕ

Ян Горецки: Язык и советское общество	105
Юрай Долник: Семный анализ содержательных уровней слова и его динамики	109
Абел Краль: Устная и письменная формы речи в средствах массовой коммуникации	119
Юрай Шикра — Юрай Фурдик: К вопросу об определении и классификации местоимений в сопоставительном плане (на материале английского и словацкого языков)	132
Эмилия Немцова: Влияние нейтрализации по глухости и звонкости на реализацию фонологической системы словацкого языка	144

Дискуссия

Ян Качала: Билатеральность синтагмы и синтаксическое значение	159
---	-----

Обзор

Ян Горецки: Об отношении герменевтического метода к языкознанию	172
---	-----

Сообщения и рецензии

К семидесятилетию проф. Эвгена Паулины, Й. Мистрик:	181
К семидесятилетию Штефана Пецяра, Я. Горецки	182

JAZYK V SOVIETSKEJ SPOLOČNOSTI

JÁN HORECKÝ

Ak si tohto roku pripomínáme 65. výročie Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie i 60. výročie založenia ZSSR, nie je to len náhodná zhoda dátumov. Tieto dva svetodejinné fakty veľmi úzko súvisia. Bez Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie by nebolo sovietskeho štátu. Veď práve Veľká októbrová socialistická revolúcia znamenala uchopenie moci robotníckou triedou, nastolenie diktatúry proletariátu a zospoločenšenie výrobných prostriedkov. A na druhej strane zase nový socialistický štát mohol vzniknúť len preto, že vo zväzových republikách sa formovala rovnaká triedna podstata, že sa kládli podmienky pre uskutočňovanie spoločných záujmov a cieľov, že vo všetkých republikách sa prejavoval internacionalistický charakter socializmu. Nemenej dôležitým faktorom boli aj tendencie k jednotnému socialistickému hospodárstvu a k plánovaniu.

Za tým všetkým bol boj proti veľmocenskému šovinizmu a veľkoruskému nacionalizmu, no zároveň aj proti miestnemu nacionalizmu. Mohli by sme pri tejto príležitosti citovať viacero myšlienok z prác V. I. Lenina.

V sovietskom štáte sa za uplynulých šesťdesiat rokov formovala nová socialistická spoločnosť, založená na priateľstve národov obývajúcich Sovietsky zväz, na ich internacionalistickej jednote. Veľkú zásluhu na tomto formovaní má vyriešenie národnostnej otázky na leninských princípoch: odstránenie národnostného útlaku, nastolenie politickej, právnej a faktickej rovnosti národov a národností, vytvorenie vzťahu dôvery a priateľstva medzi národmi Sovietskeho zväzu, upevnenie jednotného zväzového mnohonárodnostného socialistického štátu za rozvíjania rôznych foriem socialistickej štátnosti, premien kapitalistických národov na národy socialistické, sformovanie internacionalistického spoločenstva (Havlíček, 1982).

Doterajšie dejiny Sovietskeho zväzu názorne ukazujú, že citlivé riešenie národnostných vzťahov bolo jednou z najzákladnejších otázok v každom období. Nová situácia vzniká napr. zvýšeným pohybom obyvateľstva v rámci ZSSR, vytváraním mnohonárodnostných kolektívov na veľkých stavbách. Špecifické problémy tu vznikajú aj pri formovaní socialistického spôsobu života, pri budovaní socialistickej kultúry, pri citlivom zvažovaní národnej a národnostnej kultúry. Osobitné miesto v kultúre má jazyk, preto jazykovedná problematika tvorí dôležitú zložku kultúrnej politiky ZSSR.

Sovietska jazykoveda venuje — aj na priame podnety V. I. Lenina — už od začiatku sovietskej moci neobyčajnú pozornosť otázkam jazyka a využíva svoje skúsenosti pri formovaní zásad vedeckého riadenia jazykového vývoja v sovietskej spoločnosti. Pod vplyvom socialistických premien sa menil aj sám ruský jazyk, rozšíril sa počet jeho aktívnych používateľov a zväčšil sa rozsah jeho funkcií.

Na zaujímavý sociálny fakt upozorňuje O. S. Achmanovová (1981) v takej na pohľad okrajovej otázke, ako je výber dvoch výslovnostných variantov slov typu *skučno*. Pred revolúciou používali variant *skučno* príslušníci privilegovanej spoločnosti bez závislosti od školského vzdelania: tento variant patril k prestížnym znakom ich triednej príslušnosti. Po revolúcii boli nútení vyberať z dvoch výslovnostných variantov aj takí ľudia hovoriaci ruským jazykom, ktorí boli príslušníkmi robotníckej triedy alebo vôbec neboli príslušníkmi ruského národa, a teda nemali vlastnú výslovnostnú tradíciu. Tí sa museli výslovnosť naučiť v škole, preto je pochopiteľné, že u nich prevládala výslovnosť viac opretá o grafickú podobu slova, teda *skučno*.

V novom sovietskom štáte a v nových kultúrnych a politických podmienkach sa ruský jazyk prirodzene rozvíjal vo všetkých svojich funkciách a štýloch. Súbežne s tým však dostala ruština novú funkciu, stala sa prostriedkom dorozumievania medzi všetkými národmi a národnosťami v Sovietskom zväze. Nielen v armáde a v úradnom styku, ako to býva v mnohých mnohonárodnostných štátoch v Európe i v Amerike, ale predovšetkým v každodennom pracovnom styku a v účasti na rozvoji vzdelávania a kultúry.

Netreba osobitne zdôrazňovať, že v Sovietskom zväze niet štátneho jazyka. Ruština nie je štátnym jazykom Sovietskeho zväzu, hoci sa, prirodzene, používa najmä v medzinárodných stykoch. Príslušníci národov a národností Sovietskeho zväzu — pri zachovávaní a rozvíjaní svojich kultúrnych i jazykových tradícií — dobrovoľne si osvojujú ruštinu ako vhodný prostriedok vzájomného dorozumievania. V centre pozornosti je nesmierne zložitá jazyková situácia v ZSSR. Podľa posledných údajov používa sa na území Sovietskeho zväzu 127 jazykov. Ak sa berú do úvahy aj jazyky národov žijúcich mimo územia ZSSR, vychádza to až na 162 jazykov (Cholmogorov, 1981).

Pritom, prirodzene, nie je jazyková situácia všade rovnaká. Ako je známe, sovietski jazykovedci vypracovali písmo (vlastne v našom chápaní kodifikovali jazyky) pre všetky národy a národnosti žijúce v ZSSR. No nie všetky boli schopné využívať svoj jazyk. Niektoré národnosti v Dagestane, ako sú Bežitinci, Chavarčinci, Arčinci, ktoré majú od 200 do 2 000 príslušníkov, začali aktívne používať avarský jazyk a pripojili sa vlastne k avarskému národu, ktorý má okolo 5 000 ľudí. V Dagestane sa používa 32 jazykov, ale iba 9 je kodifikovaných, má písomnú podobu, kým jazyky ostatných národností jestvujú len v hovorenej podobe. Ešte donedávna tu boli školy v 16 jazykoch, no sami Dagestanci prejavili želanie používať v školách len 9 jazykov. Pritom je tu veľmi vyvinutý bilingvizmus a polylingvizmus; v aule Arča sa napr. hovorí štyrmi jazykmi.

V takejto jazykovej situácii je nevyhnutné vypracovať jasnú líniu a stratégiu jazykovej politiky. V jej základe sú leninské princípy dobrovoľnosti rozvoja a rovnoprávnosti jazykov sovietskych národov a národností. V novej ústave ZSSR i v ústavách sovietskych republík sa tento princíp formuluje ako zákon.

V stratégii tejto práce (Cholmogorov, 1981) sa uplatňuje predovšetkým zásada vypracovať písmo pre národy, ktoré predtým vlastné písmo a písanú literatúru nemali, ale aj zásada zdokonaľovať staré abecedy a literatúry. Hlavnou úlohou naďalej ostáva podporovať ďalšie rozvíjanie jazykov a ich vnútroštruktúrny i funkčný rozvoj, pričom tento jazykový rozvoj sa neoponecháva náhode, ale sa plánuje a prognózuje. V dôsledku vedecko-technickej revolúcie sa objavuje problematika formalizácie jazykov. Aj proces dobrovoľného, masového používania ruštiny ako jazyka dorozumievania medzi národmi treba vedecky riadiť.

V tomto duchu sa vláda ZSSR i sovietski jazykovedci usilujú nepripúšťať živelnosť v rozvoji jazykov mladých národov. Preto sa v jazykovedných ústavoch pre tieto jazyky vypracovala abeceda, terminologický systém, vybrala sa vhodná nárečová báza, vypracoval sa fonologický systém, pravopisné pravidlá, predbežne sa vymedzili spoločenské funkcie jazyka. V každom prípade sa však tieto práce konali po konkrétnom výskume jazykovej situácie ako dôležitej zložky všeobecnej sociálnej situácie.

Pri týchto prácach sa berú do úvahy nielen tendencie ďalšieho rozvíjania jazykov, ale aj tendencie k ich zblížovaniu a vzájomnému obohacovaniu. Veľká pozornosť sa preto venuje problematike jazykových kontaktov. Zisťuje sa, že v procese spoločenského styku sa utvára integrálna slovná zásoba na základe lexikálnych výpožičiek, utvárajú sa synonymické rady z prevzatých slov, vzniká tzv. lexikálna asimilácia, preberanie slov a frazeologizmov. Vzájomné kontakty národných jazykov neznamenaajú nivelizáciu týchto jazykov alebo vytlačanie jedného jazyka iným. Práve uplatňovanie jazykovedných hľadísk znemožňuje jednorazovým rozhodnutím zmeniť fonologický systém, gramatickú stavbu a slovnú zásobu. Rozličné výskumy však dokazujú, že v procese výstavby komunizmu nie sú pre rozvíjanie jazykov charakteristické procesy diferenciacie (rozpad jedného národného jazyka na viacero národných jazykov), ani integrácie (spájanie jazykov), ani ich miešanie a kríženie, ale rozvíjanie vnútorných potenciálnych možností.

V tomto zmysle sa venuje primeraná pozornosť aj plánovaniu a prognózovaniu jazykového rozvoja. Hlavným cieľom plánovania je vytvoriť podmienky na slobodné používanie národných jazykov v politickom a kultúrnom živote, podmienky na rozvoj ich spoločenských funkcií. Pri prognózovaní sa berie do úvahy rozvoj svetového jazykového procesu (Horecký, 1982), prechod od viacjazyčnosti k zníženiu počtu jazykov a od mnohojazyčnosti k jednojazyčnosti. Sem patrí aj problém pomocného umelého jazyka vedy a techniky, ale i problém výberu jedného z jestvujúcich jazykov do funkcie budúceho celosvetového jazyka.

Už teraz sa ukazuje, že v dôsledku vedecko-technickej revolúcie sa rozličné

spoločenské funkcie národných jazykov nevyvíjajú rovnomerne, že sa neobyčajne rozvíjajú terminologické systémy. Pritom postupne odumierajú teritoriálne dialekty, rýchlejšie postupuje sociálno-profesionálna diferenciacia jazykov, vzrastá úloha vedomého pôsobenia na funkčné a vnútroštruktúrne rozvíjanie jazykov (formalizácia), najmä pre potreby dorozumievania človeka so strojom (refazec človek — stroj — človek).

Ako vidieť z načrtnutých úvah, budovanie socializmu a komunizmu už v dnešnej etape prináša so sebou aj zložitú kultúrnu, spoločenskú i jazykovú situáciu. Pri riešení jazykových otázok treba mať ustavične na pamäti stratégiu, princípy a skúsenosti, ku ktorým mohla dospieť jazykoveda v sovietskom štáte, v štáte, ktorý aj otázky jazykovej situácie rieši na leninských princípoch rovnoprávnosti národov a jazykov.

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26

Bibliografia

- ACHMANOVA, O. S.—DANČINOVA, I. A.: Sociolingvistika v svete evristiki i ontologii jazyka. In: Teoretičeskije problemy socialnoj lingvistiki. Red. J. D. Dešeriev a i. Moskva, Nauka 1981, s. 45—56.
- HAVLÍČEK, F.: Sociálno-politický a duchovný rozvoj sovietskej spoločnosti. *Nové slovo*, 26, 1982, č. 3 [príloha].
- HORECKÝ, J.: Svetový jazykový proces. *Kultúra slova*, 16, 1982, s. 97—101.
- CHOLMOGOROV, A. I.: Naučnoje upravlenije jazykovej žizniu narodov SSSR. In: Teoretičeskije problemy socialnoj lingvistiki. Red. J. D. Dešeriev a i. Moskva, Nauka 1981, s. 110—131.

SÉMOVÝ ROZBOR OBSAHOVÝCH ROVÍN SLOVA A JEHO DYNAMIKY

JURAJ DOLNÍK

Pri klasifikácii konštitučných prvkov slovného významu sa vydeľuje ako osobitný typ potenciálna séma, ktorá sa dostáva zreteľne do poľa pozornosti pri skúmaní dynamiky slovného významu. V súvislosti s povahou potenciálnych sém sa zisťuje, že sú podmienené referenčným vzťahom slova a odrážajú vedľajšie charakteristiky označovaného objektu. Odrážajú tie vlastnosti pomenovaného objektu, od ktorých sa abstrahovalo pri prvotnej nominácii, ale ktoré sú relevantné pri druhotnom pomenovaní (Arnold, 1979, s. 10). Z hľadiska prvotnej nominácie ide teda o fakultatívne sémy v protiklade s obligatónnymi sémami, t. j. intenzionálnymi, ktoré sú dostačujúce na rozpoznanie pomenovaného objektu. Potenciálne sémy sú dôležité len vtedy, keď sa aktualizujú v reči a povyššia sa na úroveň obligatónnych, diferenciálnych sém. A práve touto svojou vlastnosťou, totiž tým, že sa môžu premieňať na diferenciálne sémy, sú potenciálne sémy dôležitým faktorom rozvíjania sémantiky slova v súlade s jeho prispôsobovaním novým potrebám pomenúvania a vyjadrovania.

Potenciálnosť určitej sémy je daná tým, že sa za určitých kontextových podmienok môže prejaviť ako obligatónna séma, čiže séma je potenciálna vo vzťahu k reči. Pravda, tie potenciálne sémy, ktoré sa už zafixovali v lexikálno-sémantických variantoch, sú obligatórne i vo význame slova ako systémovej jednotky, t. j. mimo reči. A tu sa dostávame k terminologickej nejasnosti. Vo vzťahu k reči je slovo ako systémová jednotka potenciálnou jednotkou, teda aj jeho významové prvky sú potenciálne. W. Schmidt (1963, s. 24) označuje význam tejto jednotky (na rozdiel od mnohých iných autorov) ako lexikálny význam a chápe ho ako komplexný obsah slova, ktorý zahŕňa všetky aktuálne významy (významy na rečovej rovine), takže lexikálny význam je potenciou aktuálnych významov. To znamená, že i tie sémy, ktoré sa označujú ako potenciálne z hľadiska prvotnej nominácie a sú už zafixované v slove, sú súčasťou lexikálneho významu v uvedenom poňatí. Tieto sémy sú potom potenciálne v dvojakom zmysle: raz z hľadiska lexikálneho významu vo vzťahu k aktuálnym významom, druhýkrát z hľadiska prvotnej nominácie vo vzťahu k odvodeným významom. Oproti tomu tie možné sémy, ktoré sa realizujú v reči len okazionalmente, nie sú súčasťou lexikálneho významu, takže sa naň potenciálnosť z tohto hľadiska nevrstvi. Riešenie otázky nemôže spočívať v tom, akoby sa to zdalo, že do potenciálneho lexikálneho významu sa zahrnú len tie sémy, ktoré sa viažu na

prvotnú nomináciu, pretože to by znamenalo, že aktuálne významy (významy lexikálno-sémantických variantov, resp. semémy) sú utvárané kontextom, čo je neprijateľné z hľadiska jednoty slova. Je zrejmé, že sa žiada terminologicky odlišiť tie potenciálne sémy, ktoré sa už v slovnom význame zafixovali, od tých, ktoré sa realizujú a aktualizujú v slovnom význame len okazionálne.

Ak skúmame sémantickú potenciú slova a jej rečové využitie vzhľadom na jeho obsahové konštituenty, zisťujeme štyri typy sémantických prvkov, ktoré sú umiestnené na štyroch rôznych obsahových rovinách. Podľa toho rozlišujeme štyri typy sém: 1. aktuálne sémy; 2. konkrétne sémy; 3. reálne sémy; 4. potenciálne sémy.

Aktuálne sémy sú umiestnené v obsahovej rovine rečového použitia slova a tvoria rečovo realizované semémy. Ich jestvovanie je podmienené tým, že sa sémy v reči diferencujú z hľadiska ich informačnej závažnosti v danej výpovedi: niektoré sa aktualizujú, iné sa posúvajú do úzadia.

Konkrétne sémy sú lokalizované v obsahovej rovine lexikálno-sémantického systému, ktorý tvoria semémy lexikálno-sémantických variantov. Konkrétne sémy sa prejavujú prostredníctvom typových sémantických kontextov, pomocou ktorých sa odlišujú jednotlivé lexikálno-sémantické varianty mnohovýznamového slova.

Reálne sémy sú konštituentmi lexikálneho významu, ktorý je obsahovou zložkou lexémy, a sú umiestnené v obsahovej rovine jazyka. Podľa toho je lexikálny význam reálna, ale nekonkretizovaná sémantická jednotka, vymedziteľná v nominačnom systéme jazyka. Reálne sémy podmieňujú ustálené nominačné možnosti lexémy, pretože sa stali prvkami lexikálneho významu sémantizáciou obsahových prvkov viazúcich sa na okruh denotátov, ktoré daná lexéma pomenúva. (Klasifikácia sém na reálne, konkrétne a aktuálne zodpovedná trom abstrakčným úrovňam obsahu slova: lexematickej, lexikálno-sémantickej a úrovni rečového použitia slova; porov. Ufimceva, 1974, s. 81.)

Potenciálne sémy sú prvkami predjazykovej, t. j. logickej obsahovej roviny (predjazyková, resp. logická rovina nie v genetickom zmysle, lež v zmysle gnozeologickom). Môžu sa prejať v reči prostredníctvom nových kontextov v okazionálnych semémach. Ak sa okazionálne sémy ustália v novom lexikálno-sémantickom variante, čím sa stávajú súčasťou lexikálneho významu, menia sa na reálne sémy.

Rozlíšenie reálnych, resp. konkrétnych sém a potenciálnych sém postihuje fakt, že tieto sémy patria do odlišných obsahových rovín, zároveň však zastiera skutočnosť, že potenciálne sémy a niektoré konkrétne sémy sú funkčne zhodné. Táto funkčná zhoda motivovala pôvodne vydelenie potenciálnej (virtuálnej) sémy ako osobitného sémového typu a jeho členenie na konkrétnu a potenciálnu sému znejasňuje pôvodný motív jeho vydelenia. To znamená, že termíny konkrétne a potenciálne sémy treba spresniť tak, aby sa nimi nevyjadřila len ich odlišnosť (totiž že sú prvkami odlišných obsahových rovín), ale aj ich totožnosť (ich funkčná zhoda). Zároveň sa tým terminologicky diferencujú konkrétne sémy, t. j. oddeľia sa tie konkrétne sémy,

ktoré sú vo funkčnej zhode s potenciálnymi sémami, od tých, ktoré ich funkciu nemajú.

Spoločnou vlastnosťou niektorých konkrétnych sém a potenciálnych sém je to, že pomocou nich sa odvodzujú, resp. sú odvodené semémy zo semém základových lexikálno-sémantických variantov. Túto ich spoločnú vlastnosť označíme termínom derivačná vlastnosť a budeme hovoriť o derivačných sémach. Pretože derivačné sémy sú situované na dvoch odlišných obsahových rovinách, treba rozlíšiť dva typy derivačných sém: a) konkrétne derivačné sémy; b) potenciálne derivačné sémy.

Konkrétne sémy sa tak rozdeľujú na derivačné a základové. Základové i derivačné sémy pozostávajú z diferenciačných a integračných sém. Integračné sémy sú spojené s diferenciačnými sémami ako ich vnútorná obsahová náplň (porov. Stepanov, 1975, s. 42—43). Uvedené typy sém znázorníme semémami slovesnej lexémy *hovoríť*, a to porovnávaním jej lexikálno-sémantických variantov v týchto výpovediach:

- (1) *Naše ročné dieťa už hovorí.*
- (2) *Hovorí rôznymi jazykmi.*
- (3) *Umelec hovorí o svojom diele.*
- (4) *Hovorí, že už nepríde.*
- (5) *Hovoria vždy len o športe.*
- (6) *Na zhromaždení hovoril len predseda.*
- (7) *Hovorí to vážne. (Myslí to vážne.)*
- (8) *Fakty hovoria proti nemu.*
- (9) *Životné skúsenosti hovoria, že s pravdou najďalej zájdeš.*
- (10) *Obraz bielej holubice hovorí o mieri.*

Olympijské kruhy hovoria o túžbe národov po priateľskej zomknutosti.

Lexéma *hovoríť* vo výpovedi (1) obsahuje len základové sémy, a to diferenciačné sémy prejavujúce sa v paradigmatických opozíciách, a integračné sémy, ktoré reprezentujú absolútne vlastnosti pomenovaného denotátu (teda nie relatívne, ako je to pri diferenčných sémach). Diferenciačné sémy možno zahrnúť do tohto opisu príslušnej semémy: ‚Byť schopný vydávať artikulované zvuky so zrozumiteľnou informáciou.‘ Uvedené sémy vyplývajú z týchto opozícií:

- (a) *hovoríť* — *onemieť* [‚byť schopný‘ — séma (a)]
- (b) *hovoríť* — *mĺčať* [‚vydávať‘ — séma (b)]
- (c) *hovoríť* — *škriekať* [‚artikulované‘ — séma (c)]
- (d) *hovoríť* — *písať* [‚zvuky‘ — séma (d)]
- (e) *hovoríť* — *bfabotať*, *džavotať* [‚s informáciou‘ — séma (e)]
- (f) *hovoríť* — *blúzniť*, *tárať* [‚zrozumiteľnou‘ — séma (f)]

Zisteným diferenciačným sémam zodpovedajú tieto integračné sémy:

- (a) ‚byť v určitom psychofyziologickom stave‘
- (b) ‚vypúšťať cez ústnu, resp. nosnú dutinu‘
- (c) ‚utvorené pomocou hlasiviek‘

- (d) ‚hlásky, slová, vety‘
- (e) ‚s obsahom slov, viet‘
- (f) ‚prijatou v rečovej praxi‘.

Lexikografický opis, ktorý zohľadňuje časť integračných sém, možno sformulovať takto: ‚Byť schopný utvárať orgánmi hovorenia hlásky a z nich slová a vety so zrozumiteľným obsahom.‘ Je zrejmé, že nie všetky integračné sémy sú súčasťou lexikografického opisu, ale len tie, ktoré sa viažu na jazykové vedomie jazykového spoločenstva utváraného v spoločenskej rečovej praxi. Integračné sémy sú dôležité aj preto, lebo môžu plniť i úlohu spájajúceho sémantického komponentu v kontexte, t. j. syntagmémy (k termínu porov. Gak, 1972, s. 376). Je to tak napr. v konštrukcii (11) *Hovorí zo sna (v spánku, v narkóze, v nadšení a pod.)*. Sémantická kongruencia tu spočíva na integračnej séme (a). Posuny integračných sém súvisia s rozširovaním rozsahu sémantickej spájateľnosti lexémy v danom lexikálno-sémantickom variante. V konštrukcii (12) *Niektoré roboty aj hovoria* je porušenie selekčného pravidla (sloveso *hovoríť* sa spája s výrazmi v podmetovej pozícii s príznakom +Hum) zdôvodnené zmenou integračnej sémy (a) na sému (a 1) ‚byť v určitom technickom stave‘.

Jednotlivé lexikálno-sémantické varianty obsahujú popri základových sémach z variantu (1) tieto derivačné sémy (v zátvorke uvádzame synonymá, ktoré pomáhajú odlíšiť jednotlivé varianty):

- (2) ‚ústna výmena v určitom jazyku‘ (*ovládať, dorozumievať sa*);
- (3) ‚obsahová zameranosť‘ (*rozprávať, vykladať*);
- (4) ‚adresnosť‘ (*oznamovať*);
- (5) ‚vzájomnosť‘ (*baviť sa, debatovať*);
- (6) ‚informačný produkt‘ (*rečniť, mať prejav*);
- (7) ‚postoj‘ (*myslieť, mieniť*);
- (8) ‚vlastná hodnota‘ (*svedčiť, vypovedať*);
- (9) ‚poznatok‘ (*poučať, radiť*);
- (10) ‚obraznosť‘ (*symbolizovať, predstavovať*).

Vo variantoch (2) až (9) obsahujú semémy konkrétne derivačné sémy. Seméma variantu (10), ktorý demonštruje okazionálne použitie daného slovesa, je utvorená potenciálnou derivačnou sévou ‚obraznosť‘.

Aktuálne sémy sa ontologicky neodlišujú od reálnych, konkrétnych a potenciálnych sém (ontologicky sú totožné), ich osobitné vyčlenenie je motivované komunikačne. V rovine rečového použitia slova sa vyzdvihujú (aktualizujú) konkrétne a potenciálne sémy ich explicitným lexikálnym vyjadrením. Aktualizáciou sém sa varíruje v tejto rovine seméma daného lexikálno-sémantického variantu. Stupeň aktualizácie sémy závisí od stupňa jej explicitnej vyjadrenosti. Aktualizáciou sém rečovo realizovanej semémy teda varírujeme danú semému a aktualizácnym stupňovaním sémy ju modifikujeme. Aktualizácia prebieha vzhľadom na štruktúru konkrétnych sém, aktualizácné stupňovanie sa dotýka jedinej (aktualizovanej) sémy.

Aktualizuje sa pomocou triedy kontextových lexikálnych výrazov, aktualizačne sa stupňuje séma jednotlivými výrazmi tejto triedy. Ilustrujeme to pomocou lexikálno-sémantického variantu (1) nášho príkladového slovesa (v zátvorke uvádzame aktualizovanú sému):

- 1.1. *Naše ročné dieťa už rozumne hovorí.* (f)
- 1.2. *Naše ročné dieťa je už schopné hovoriť bez ťažkostí.* (a)
- 1.3. *Naše ročné dieťa už hovorí so zreteľnou artikuláciou.* (c)
- 1.3.1. *Naše ročné dieťa hovorí ešte šušlavo.* (c)
- 1.3.2. *Naše ročné dieťa hovorí už celkom dobre.* (c)

Výpovede 1.1., 1.2., 1.3. znázorňujú variovanie semémy, kým výpovede 1.3., 1.3.1., 1.3.2. ilustrujú jej modifikáciu [výrazy ‚so zreteľnou artikuláciou‘, ‚šušlavo‘ a ‚celkom dobre‘ reprezentujú rôzne stupne explicitnej vyjadrenosti sémy (c)]. Vo vzťahu k použitiu slova v jednom z jeho možných významov možno teda povedať, že sa konkrétne a potenciálne sémy aktualizujú a modifikujú.

Od aktualizácie a modifikácie sémy treba odlišiť konkretizáciu sémy. O konkretizácii sémy je terminologicky presné hovoriť vtedy, keď máme na mysli prechod od lexikálneho významu (konštituovaného reálnymi sémami) k lexikálno-sémantickým variantom, t. j. keď sa rozčleňuje komplexný význam slova na jednotlivé semémy. Konkretizáciou lexikálneho významu sa prejavia reálne sémy ako konkrétne. Konkrétne sémy sa prejavia v syntaktických a lexikálnych distribučných modeloch (čiže v typových kontextoch). V našom príklade sa reálne sémy menia na konkrétne v týchto modeloch (v hranatých zátvorkách sa uvádzajú sémantické obmedzenia symbolov):

- (1) N nom. — V [N nom. (schopný produkovať reč)]
- (2) N nom. — V — N inštr. /A po [N inštr./A po (jazyk)]
- (3) N nom. — V — N loc; o [N loc. o (entita)]
- (4) N nom. — V — S že [S že (informácia o entite)]
- (5) N nom. (pl.) — V — (N prep.) — N loc. o [pl./N prep. (vzájomný vzťah)]
- (6) N nom. — V — A/N1 (prep.) [N1 (prep.) (miesto)]
- (7) N nom. — V — N akuz. — A/N2 prep. [N akuz. (obsah), A/N2 prep. (subjektívny vzťah k obsahu)]
- (8) N1 nom. — V — N3 prep. [N1 nom. (schopný vydať svedectvo), N3 prep. (v prospech, resp. v neprospech niekoho, niečoho)]
- (9) N2 nom. — V — S1 že [N2 nom. (zdroj poučenia), S1 že (poučenie)]
- (10) N3 nom. — V — N1 loc. o [N3 nom. (symbol), N1 loc. o (objekt symbolu).]

Ak je lexéma viacvýznamová, potom majú typové kontexty vo vzťahu k lexikálnemu významu identifikačnú funkciu, pretože identifikujú semému, a vo vzťahu k reálnym sémam konkretizačnú funkciu. V typových kontextoch nadobúdajú reálne sémy výrazovú a obsahovú konkrétnosť, t. j. takú výrazovú a obsahovú určitosť (zreteľnosť, vyhranenosť), ktorá umožňuje uplatniť lexému ako lexikálno-sémantickú jednotku. Až táto jednotka je konkrétne funkčne vymedzená (refe-

renčne, signifikatívne i syntagmaticky) a rečovo uplatniteľná. Reálne sémy sa konkretizujú na rôznom stupni výrazovej a obsahovej určitosti: neutralizujú sa (nulový stupeň konkretizácie), oslabujú sa (nižší stupeň konkretizácie), vyhranujú sa (vyšší stupeň konkretizácie) alebo sa centralizujú, t. j. stávajú sa dominantami (najvyšší stupeň konkretizácie). Napríklad vo variante (2) lexémy *hovoríť* je dominantou séma ‚určitý jazyk‘, vyhranené sú sémy ‚ústna výmena‘ a séma (a), kým sémy (b), (c), (d) a (f) sú oslabené. Dominantná séma je vyjadrená najvyšším stupňom explicitnosti (v množine lexém dosaditeľných na miesto kategoriálneho symbolu N inštr. /A po je táto séma výrazne vyjadrená), vyhranené sémy sú vyjadrené jednotkami typového kontextu a ich vzťahmi (niekto — hovoríť — určitý jazyk, t. j. explicitnosť je menej výrazná), oslabené sémy sú vyjadrené len explicitne, a to sémy (b), (c) a (d) sú implikované sémami ‚ústna výmena‘, ‚informácií‘ ako ich integračné sémy a sému (f) implikuje séma ‚informácie‘ ako voľný implikačný obsahový príznak (porov. „implikacionály“ v práci Nikitin, 1974).

Vo variante (10) sú neutralizované sémy (a) až (d), vyhranená je séma (c), dominuje séma ‚náznosť‘ a séma (f) je opäť implicitne prítomná prostredníctvom sémy ‚informácie‘. Podobne je to aj v ďalších variantoch. Platí pritom zásada, že sa sémy neutralizujú pri metaforickom type odvodzovania (na rozdiel od metonymie, pri ktorej k neutralizácii nedochádza; porov. Devkin, 1979, s. 202—203), a zásada, že dominantnou je tá séma, ktorá je explicitne vyjadrená jednotkou v syntaktickej, resp. lexikálnej distribúcii. Dôležité je pripomenúť, že oslabenie sém môže byť dôsledkom ich zovšeobecnenia. Vo variantoch (2) až (6) sú oslabené sémy (b), (c), (d) tým, že sa sprítomňujú v týchto sémach v zovšeobecnenom prvku ‚ústne‘ (informácie), pričom oslabené sémy menia svoj status na sémy integračné. To znamená, že sa reálne a konkrétne sémy nemusia zhodovať v stupni ich elementárnosti. V našom prípade je séma ‚ústne‘ elementárna len na úrovni lexikálno-sémantického systému a na úrovni nominačného systému sa prejavuje ako štruktúra elementárnejších sém (b), (c), (d).

Potenciálna séma, ktorá je vždy zároveň i derivačnou sémou, je obsahovým príznakom implikovaným lexikálnym významom, čiže patrí k implikátom (porov. Nikitin, 1974; Nikitin rozvrstvie implikáty podľa sily ich viazanosti na intenzionál a vydeľuje pevný a silne pravdepodobný, voľný a negatívny implikát). Implikáty sú logickým korelátom objektívnych vlastností denotátov alebo sú logickým konštruktom, t. j. odrazom pripisovaných vlastností denotátu a možno ich vyjadriť lexikálne v rôznych syntaktických konštrukciách. Z implikátov nadobúdajú status potenciálnych sém len tie, ktoré odvodzujú novú (okazionálnu) semému. Otázkou je, v ktorých prípadoch ide o implikáty vyjadrené kontextovými prvkami a v ktorom prípade ide už o potenciálnu sému obsiahnutú v okazionálnej seméme. Inak povedané, treba hľadať kritérium, podľa ktorého sa zistí prítomnosť nového (i keď len okazionálneho) významu.

O tom, že ide o novú semému, niet sporu vtedy, keď dochádza k výraznej zmene

v jej stavbe — v sémovej štruktúre. To je vtedy, keď status potenciálnej sémy nadobúdajú implikáty, ktoré sú najviac vzdialené od konkrétnej semémy (negatívne implikáty Nikitina). Variant (10) nášho príkladu to jasne ukazuje: prvok ‚obraznosť‘ je v negatívne implikačnom vzťahu ku konkrétnym semémam (1) až (9) a sloveso *hovoríť* nadobudlo nový význam s výrazne pozmenenou sémovou štruktúrou (‚informovať svojou obraznosťou‘). Tu sa mení obsahový (negatívny) implikát ‚obraznosť‘ na potenciálnu sému a konštituuje novú semému. Je zrejmé, že čím užšie sa viaže implikát na konkrétne semémy, tým menej je výrazná zmena v stavbe novej semémy, ak sa implikát povýši na úroveň potenciálnej sémy, ktorá novú semému motivuje. Ak sa nemení stavba semémy, potom, samozrejme, je implikát vyjadrený jednotkami v okolí daného slova a ani jeho status sa nemení. V takomto prípade možno semému len varírovať, resp. modifikovať.

Niekedy implikáty vyjadrené v okolí daného slova „kandidujú“ na funkciu derivačnej sémy jednoducho ako adičná derivačná séma, ktorá odvodí novú semému tak, že sa včlení do konkrétnej semémy bez toho, aby inak (okrem toho, že je sama prítomná) zmenila jej stavbu. Možná zmena spočíva teda v tom, že v štruktúre konkrétnej semémy pribudne nová séma. Otázka je, či ide skutočne o derivačnú sému, alebo iba o varírovanie danej semémy. Preskúmajme rozšírenú konštrukciu (3):

(3a) *Umelec hovorí odmietavo (hanlivo, záporne a pod.) o svojom diele.*

Konkrétne semému ‚ústne informovať s obsahovou zameranosťou‘ obohacuje prvok ‚záporný, odmietavý vzťah‘ (k predmetu informácie) a obohatená seméma nadobudne takýto výklad: X ústne informuje Y s obsahovou zameranosťou na Z, pričom X má odmietavý vzťah k Z. O tom, či daný adičný prvok derivuje samostatnú semému, môže rozhodovať lexikálno-sémantický subsystém. Ak sa začleňuje predpokladaná samostatná seméma do určitej onomaziologickej lexikálnej paradigmy, potom skutočne ide o samostatnú semému. Onomaziologickú lexikálnu paradigmu tvoria lexikálno-sémantické varianty, ktorých sémovým prienikom je označovaný spoločný pojem, pričom sémová štruktúra semém obsahuje ešte diferenciačné sémy, vrátane štylém (len v prípade archilexémy takejto sémy niet). Ak sa vytvoril nový lexikálno-sémantický variant (čiže nová seméma k danej lexéme), tak je to vynútené potrebou doplniť medzeru v danej paradigme. To znamená, že nová seméma musí vyhovovať dvom podmienkam: (1) musí obsahovať sémový prienik, (2) musí sa odlišovať od ostatných členov paradigmy, a to buď diferenciačnou sémou, alebo bez takejto sémy, ak má vyplniť medzeru chýbajúcej archilexémy. V prípade, že je jej sémová štruktúra totožná so štruktúrou niektorého z členov paradigmy, tak nejde o novú semému, ale o substitúciu už daného lexikálno-sémantického variantu prostredníctvom jeho výkladu. (Např. v konštrukcii *Hovorí tmeným hlasom bez tónu* sa nahrádza sloveso *šepťat'* výkladom jeho základného významu.) Podľa toho v konštrukcii (3a) nevystupuje varírovaná seméma (3), ale samostatný lexikálno-sémantický variant, ktorý patrí do onomaziologickej lexikálnej paradigmy spolu

s lexémami *haniť, opovrhovať, pohoršovať* sa a pod. Prvok ‚záporný, odmietavý vzťah‘ je teda derivačnou sémou, pravda, konkrétnou, nie potenciálnou. O analogickú, ale potenciálnu sému ide v konštrukcii (10a):

Olympijské kruhy farbisto (naliehavo...) hovoria o túžbe národov po priateľskej zomknutosti.

Okazionálny lexikálno-sémantický variant je súvzťažný s paradigmatickým radom lexém *zvýrazňovať, zdôrazňovať, vyzdvihovať, podtrhávať* a pod.

Prítomnosť novej semémy zisťujeme teda pomocou dvoch kritérií: (A) výraznosťou zmeny v sémovej štruktúre (ukazovateľmi výraznosti sú neutralizácia a oslabenie sém); (B) zaradením do onomaziologickej lexikálnej paradigmy. Kritérium (A) je prvotné, a ak sa uplatní, kritérium (B) nemusí platiť. Je to preto, lebo utvorenie novej semémy je často motivované potrebou vyjadriť pojem (predstavu), ktorý nemá v jazyku svoje označenie, teda niet ani synonym k novému lexikálno-sémantickému variantu. Takýto pojem sa vyjadruje napr. lexémou *hovorí* v konštrukcii *Hovorí z neho nenávisť (láska, smútok, závisť, odhodlanie...)*. Seméma ‚prejav citového, resp. vôľového stavu v ústnej informácii‘ nie je v paradigmatickej opozícii so žiadnou konkrétnou semémou jestvujúcich lexém, a preto niet ani synonymnej, resp. kvázisynonymnej substitúcie v danej konštrukcii. (V tomto rámci platí poznatok, že substitučná metóda rozhraničenia mnohovýznamového slova nie je univerzálna; porov. Nikitin, 1974, s. 26.)

V prípade, keď kritérium (A) nemožno uplatniť (alebo nie dost zreteľne), potom je kritérium (B) záväzné. Nevýrazné zmeny v sémovej štruktúre konkrétnej semémy poukazujú na to, že sa vyjadrovacie potreby dotýkajú nových aspektov už označeného pojmu, resp. jeho hodnotenia a vzťahu hovoriaceho k označovanému. Či sú tieto nové prvky jazykovo relevantné, objektívne preukáže príslušný lexikálno-sémantický subsystém. Kritérium (B) zodpovedá známej odpovedi J. Kuryłowicza na otázku, kedy možno hovoriť o skutočnom vplyve kontextu na význam (Kuryłowicz, 1955, s. 380). Zdôrazňujeme však, že podľa kritéria (B) sa považujú za sémantické nielen kognitívne rozdiely, ale aj diferencie, ktoré sú dané pragmatickými prvkami. Utvorenie novej semémy, ktorá zodpovedá kritériu (B), je motivované prinajmenej úsilím o expresívnosť, t. j. snahou o odlišenie nového lexikálno-sémantického variantu od jestvujúcich synonym z hľadiska intenzity jeho vnímania.

Potenciálna séma okazionálnej semémy zodpovedajúcej kritériu (B) plní okrem derivačnej funkcie a funkcie syntagmémy i úlohu paradigmy, t. j. prvku, ktorým sa lexikálno-sémantický variant zaraďuje do onomaziologickej lexikálnej paradigmy. V konštrukcii (10a) je paradigmémou potenciálna séma ‚výraznosť‘. Úlohu paradigmy plnia, samozrejme, všetky tie derivačné sémy (teda nielen potenciálne, ale aj konkrétne), ktoré odvodzujú sému v prospech jemnejšej diferenciácie určitej onomaziologickej lexikálnej paradigmy. Z toho vyplýva delenie sém na paradigmémické a neparadigmémické: pomocou derivačných sém prvého typu sa obohacuje lexikálno-sémantický systém vzhľadom na možné spôsoby vyjadrenia

pojmu (presnejšie noémy, t. j. sémového prieniku semém onomaziologickej lexikálnej paradigmy); prostredníctvom derivačných sém druhého typu sa obohacuje lexikálno-sémantický systém vzhľadom na lexikálne vyjadrenie v danom jazyku ešte neoznačeného pojmu (predstavy). V prvom prípade sa pojem lexikálno-sémantický „aspektizuje“, v druhom sa lexikálno-sémantický „uchopuje“.

Záver. V súlade s obsahovými rovinami vymedziteľnými v oblasti od predjazykovej obsahovej sféry k rečovej sa konštituenty slovného významu klasifikujú na potenciálne, reálne, konkrétne a aktuálne sémy. Ontologicky sú tieto sémy totožné, zmena ich statusu je podmienená prechodom od jazyka k reči a od obsahu k významu: reálne sémy sa menia na konkrétne pri predrečovom uplatnení lexémy prostredníctvom typových kontextov, konkrétne sémy sa menia na aktuálne pri rečovom uplatnení lexémy prostredníctvom komunikačnej aktualizácie lexémy v rečovo použitých typových kontextoch, potenciálne sémy nadobúdajú svoj status aktualizáciou implikátov pri prechode od predjazykového obsahu k rečovému významu, pričom sa môžu následne zmeniť na reálne sémy (v tejto možnej zmene spočíva ich „potenciálnosť“). Prechody od jednej roviny k ďalšej zodpovedajú týmto procesom: reálne sémy sa konkretizujú pri rozhraní lexikálneho významu mnohovýznamovej lexémy na semémy lexikálno-sémantických variantov; semémy lexikálno-sémantických variantov sa aktualizujú v reči ako aktuálne semémy; implikáty sa aktualizujú v reči ako potenciálne sémy, ktoré sa môžu realizovať v jazyku. Tieto procesy, ako aj príslušná klasifikácia sém odrážajú to, ako sa slovo so svojím obsahom komunikačne uplatňuje.

Potenciálna séma odvodzuje novú (okazionálnu) semému, takže má úlohu derivačnej sémy pri významovom rozvíjaní (dynamike) slova. Uzuálne semémy sú odvodené konkrétnymi derivačnými sémami. Derivačné sémy plnia okrem odvodzovacej funkcie i funkciu syntagmémy a tie derivačné sémy, ktoré zaraďujú lexikálno-sémantický variant do onomaziologickej lexikálnej paradigmy, plnia aj funkciu paradigmémy.

*Vysoká vojenská škola tylového
a technického zabezpečenia
Žilina, Rajecká cesta*

Bibliografia

ARNOLD, I. V.: Potencialnye i skrytyje semy i ich aktualizacija v anglijskom chudožestvennom tekste. Inostrannyje jazyki v škole, 1979, 5, s. 10—14.

DEVKIN, V. D.: Nemeckaja razgovornaja reč. Sintaksis i leksika. Moskva, Meždunarodnyje otnošenija 1979. 253 s.

GAK, V. G.: K probleme semantičeskoj sintagmatiki. In: Problemy strukturnoj lingvistiki 1971. Moskva, Nauka 1972, s. 367—396.

- KURYŁOWICZ, J.: Zаметки o značeniji slova. In: Obščeje jazykoznanije. Chrestomatija. Red. B. I. Kosovskij. Minsk, Vyšejšaja škola 1976, s. 376—385.
- NIKITIN, M. V.: Leksičeskoje značenje v slove i slovosočtaniji. Vladimir 1974. 222 s.
- STEPANOV, J. S.: Osnovy obščego jazykoznanija. 2. izd. Moskva, Prosveščeniye 1975. 270 s.
- SCHMIDT, W.: Lexikalische und aktuelle Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie der Wortbedeutung. Berlin, Akademie — Verlag 1963. 130 s.
- UFIMCEVA, A. A.: Tipy slovesnyh znakov. Moskva, Nauka 1974. 205 s.

СЕМНЫЙ АНАЛИЗ СОДЕРЖАТЕЛЬНЫХ УРОВНЕЙ СЛОВА И ЕГО ДИНАМИКИ

Резюме

Относительно степени абстракции слова выделяются в его содержании четыре уровня и, в соответствии с этими уровнями, классифицируются содержательные элементы на потенциальные, реальные, конкретные и актуальные семы. Онтологически эти семы идентичны, изменение их статуса обусловлено переходом от языка к речи и от содержания к значению. Реальные семы конкретизируются при разграничении лексического значения многозначной единицы на семемы лексико-семантических вариантов, конкретные семы актуализируются в речи; импликационалы актуализируются в речи как потенциальные семы, которые могут стать реальными семами, т. е. семами лексического значения.

Потенциальная сема производит новую (оказиональную) семему, вследствие того она проявляется в процессе развития значения слова (т. е. в динамике слова) как деривационная сема. Конкретные деривационные семы производят узуальные семемы. Деривационные семы выполняют и функцию синтагмемы и те же деривационные семы, которые включают лексическо-семантический вариант в ономаσιологическую лексическую парадигму, выполняют и функцию парадигмемы.

ÚSTNOSŤ A PÍSAMNOSŤ REČOVÝCH PREJAVOV V MASOVEJ KOMUNIKÁCI

ABEL KRÁL

0. *Terminologická poznámka o pojmoch jazyk a reč.* Pojem jazyk používam s obsahom „systém výrazových (vyjadrovacích) prostriedkov“, „systém znakov“ — langue. Pojem reč používam vo viacerých významových okruhoch. Reč je :

1. ľudská schopnosť tvoriť artikulované zvuky a ich pomocou sa dorozumievať ;

2. realizácia jazykového systému

a) proces použitia jazykových prostriedkov, rečová činnosť, rozprávanie, rečový akt ;

b) individuálny spôsob využívania jazykových prostriedkov ;

c) realizované jazykové prostriedky v rečovom akte, prehovor, oznámenie.

Pre význam 2a, 2c používam aj označenie komunikačný akt. Označenia jazyk a reč sa v našej literatúre používajú rozlične (porov. Pauliny — Ružička — Štolc, 1968 ; Horecký, 1978 ; Horecký — Rácová, 1979 ; Ondruš — Sabol, 1981 a i.).

1.0. *Komunikačná interpretácia jazyka — základné pojmy.* Jazyk i reč sú komunikačné prostriedky, nástroje získavania, ukladania a prenosu informácie. Informácia, ktorá súvisí s jazykom a závisí od jazykového systému, je jazyková informácia. Manipulácia s jazykovou informáciou je špecificky ľudská činnosť podmienená myslením, pričom manipulácia ovplyvňovala aj samo myslenie. Informácia je nemateriálnej povahy, no získava sa v materiálnych procesoch, totiž spracúvaním matérie. Informácia má pre človeka ako sociálneho tvora taký význam, že ju možno porovnávať s významom energie pre zachovanie jedincov ostatnej organickej prírody.

1.1. Materiálny nosič informácie je signál, ktorý je spolu s jazykom prostriedkom komunikácie. Jazyk nejestvuje bez signálu, preto signál treba pokladať za podmienku jazyka a za súčasť reči.

1.2. Jazyk ako systémový jav pozostáva z množiny jazykových elementov rozličného druhu a zo vzťahov medzi nimi, t. j. aj z jazykových pravidiel. Pravidlá zabezpečujú poriadok v používaní elementov a v ich usporadúvaní do väčších celkov a radov, teda poriadok v ich časovom výskyte v reči, pretože reč je dej, a má teda časovú dimenziu. Elementy sú stavebné zložky reči. Jazyková informácia je potom informácia o usporiadanom použití jazykových elementov v reči. Nesie ju signál reči.

1.3.1. Podľa lingvistickej teórie o jestvovaní jazykového obsahu (významu, zmyslu) a jazykovej formy musíme za informáciu pokladať najprv jazykový obsah.

Jazykový obsah je však prítomný iba tam, kde je aj jazyková forma. Preto je informáciou aj jazyková forma. Vzhľadom na hierarchickú a funkčnú rozličnosť týchto dvoch informácií možno ich rozlíšiť ako informáciu hlavnú (cieľovú, to je jazykový obsah) a ako informáciu nosnú (sprostredkujúcu, pomocnú, to je jazyková forma). (K terminológii porov. Ungeheuer, 1968; podrobnejší výklad Kráľ, 1974.)

1.3.2. Jazykové elementy sú teda elementy formy a obsahu. Jestvujú hranice segmentovateľnosti formy a obsahu a následne aj ich najmenšie elementy. To súvisí so systémovou povahou jazyka (porov. Solncev, 1971; Horecký, 1978; Krupa, 1980). Segmentácia je asymetrická, lebo inak by sa najmenším elementom formy museli paralelne priradovať najmenšie elementy obsahu a počet obidvoch by musel byť rovnaký. Vzhľadom na hlavnú informáciu je to nemožné. Preto jestvuje asymetria v počte elementov: z malého počtu elementov formy možno konštruovať veľké množstvo elementov obsahu. To je podmienka fungovania jazyka (porov. Martinet, 1963, s. 22—27; Krupa, 1980, s. 20, 28). V tejto asymetrii sa prejavuje aj služobnosť formy.

1.4. Keby jazykový obsah bol materializovateľný, signál by mohol prenášať priamo informáciu obsahovú; signálová informácia by bola jazykovým obsahom. V rečovej komunikácii to tak nie je.

No materializácia je pre komunikáciu nevyhnutná. Preto je potrebná jazyková forma ako spôsob jestvovania obsahu. Signál prenáša informáciu o jazykovej forme, o jej elementoch.

Materializácia jazykovej formy je zásadne dvojakého druhu: zvuková a grafická. Grafická materializácia jazykovej formy je druhotná, odvodená. Predpokladá zvukovú reč a opiera sa o ňu aj v takých grafických sústavách, ako je logografia a ideografia. Napriek tomu v určitých obdobiach hegemonia určitých jazykových útvarov súvisela s písmom a písomnosťami (porov. pojem „spisovný jazyk“ a príslušné termíny v rozličných jazykoch).

2.0. *Segmentálne a suprasegmentálne elementy jazyka.* Jestvujú dva druhy elementov formy jazyka: segmentálne a suprasegmentálne.

2.1.1. Segmentálne elementy zabezpečujú totožnosť a diferenciáciu takých radov (a väčších jednotiek) formy, ktoré sa spájajú s najmenšími jednotkami významu — ktoré „majú“ význam. Deštrukciou segmentálnych elementov a ich ustálených radov deštruuje sa najdôležitejšia (dištingtívna) zložka formy, od ktorej závisí sémantický obsah správy. Informácia o segmentálnych elementoch je tzv. podstatný parameter (Meyer-Eppler, 1969, s. 468), ktorý sa v komunikačnom procese nesmie stratiť. Túto podmienku musia splniť aj všetky prídavné a sprostredkujúce články a pomocné komunikačné prostriedky (napr. aj písmo). Jestvuje iba jedna možnosť nesplnenia tejto podmienky: písomné komunikačné spojenie založené na ideografickom a logografickom princípe, ktorý využíva možnosť prenosu jazykovej informácie vytvorením náhradnej (sekundárnej) formy. No jazykový význam sa aj tu, pri

processe rozpoznávania, priraduje k náhradnej forme iba cez jazykovú formu, lebo jazykový obsah bez jazykovej formy nejestvuje.

2.1.2. Suprasegmentálne elementy predpokladajú prítomnosť segmentálnych elementov. Navrstvujú sa na ne a sú spôsobom jestvovania segmentálnych elementov (tónová, silová, časová zložka), alebo sa vradujú medzi ne (prestávka). Obyčajne majú podpornú, dopĺňaciu, modifikujúcu, ohraničujúcu a členiacu funkciu. Okrem segmentov a prestávky nejestvuje nijaký iný element, ktorý by tvoril časovú os rečového deja.

2.2. Osobitosť dvoch typov jazykových elementov sa ukazuje aj na tom, že niektoré suprasegmentálne elementy sa dajú nahradiť verbálne, t. j. radmi segmentálnych elementov (subjektívny postoj, modálnosť, dôraz) alebo (re)organizáciou takýchto radov (vetný prízvuk). Prestávka je však nezastupiteľná, lebo je nevyhnutná fyziologicky.

3.0. *Písmo a písomný prejav.* Rozlišovať treba písmo (grafická sústava, grafické znaky) a písomný prejav (prejav zachytený písmom).

3.1. Samo písmo iba v minimálnej miere signalizuje podpornú, dopĺňaciu a modifikujúcu informáciu. Vo väčšej miere signalizuje ohraničujúcu a členiacu informáciu (členenie a hranice viet, modálne typy viet). Nemá signálovú kapacitu na „voľné použitie“, ako je to v reči na rovine paralingválnej (zaraďujeme do nej aj mimiku).

Ak odhliadneme od textu písaného rukou, v písme nie je prvok subjektivity a individuálnosti, ako nie je ani v elementoch jazykového systému. Písmo (hláskové písmo) je univerzálny prostriedok na označovanie jazykovo relevantných (resp. dištingtívnych) elementov.

3.2. No v písanom prejave individuálne prvky už sú: prejavujú sa ako spôsob využitia gramatických a lexikálnych prostriedkov pre štylistické ciele rovnako, ako je to aj vo zvukovej reči. Tu je medzi ústnym a písomným prejavom zhoda.

3.3. Veľmi dôležitý je časový činiteľ. Obyčajne pomalšie píšeme, rýchlejšie môžeme hovoriť. Preto máme pri písaní viac času na výber jazykových prostriedkov a na ich usporiadanie. Na strane prijímateľa písomnej správy je situácia čiastočne iná: písomný prejav sa dá rýchlejšie prehliadnúť a písomná správa sa dá rýchlejšie prijať ako správa ústna. Ak treba, napísaný prejav sa môže vnímať opakovane a v ľubovoľnom čase bez straty informácie. To zlepšuje výhľady, že správa bude prijatá a pochopená tak, ako to programoval jej odosielateľ, a aj to, že sa vôbec dostane k adresátovi.

Okrem toho napísané ľahko a rýchlo prehliadneme aj pri písaní, pričom vznikajú podstatne menšie chyby v retencii. To zlepšuje a spresňuje stavbu komunikátu a zlepšuje pozíciu pisateľa oproti pozícii hovoriaceho.

3.4. Písmo vo dvoch smeroch zvyhodňuje prijímateľa správy (čas, možnosť opakovaného vnímania), v jednom odosielateľa (možnosť lepšieho výberu lexikálnych a štylistických prostriedkov) a v jednom samu komunikáciu: spresňuje sa jazyková informácia a komunikačný proces sa lepšie zabezpečuje proti poruchám.

Čas sa na strane prijímateľa pri písomnej komunikácii šetrí aj informáciou z grafickej úpravy.

Na druhej strane písmo zasa podstatne znevýhodňuje odosielateľa, lebo je časovo náročnejšie i prácnejšie než ústny prejav. Písmo znevýhodňuje odosielateľa aj v tom, že je osobitným pracovným úkonom, ktorý zamestnáva ruku (ruky). Počas písania nemôžeme vykonávať inú náročnejšiu psychickú ani fyzickú činnosť. Pri rozprávaní sú ruky voľné, takže môžeme súčasne vykonávať aj niektoré iné činnosti.

Písmo podstatne znevýhodňuje odosielateľa aj svojou časovou a štylistickou náročnosťou, lebo sa musí nahrádzať najmä paralingválna informácia.

3.5.1. Okrem toho napísaný text je trvalý produkt, ktorému sa vo vzťahu k autorovi pripisuje reprezentatívna hodnota. Odtiaľ vychodí silný sociálny tlak zlepšovať písomné prejavy a subjektívne úsilie presadiť sa v spoločnosti a získať výhody preukázaním subjektívnych predností. Adresát z vlastných skúseností vie o týchto skutočnostiach a vie tiež, že pri písaní sú možnosti na vytvorenie dobrého prejavu. To podporuje jeho nekompromisnosť v posudzovaní písomných prejavov. Preto sa aj v škole a vo vzdelávaní používateľov jazyka venuje príprave na písomné prejavy mimoriadna pozornosť. To spätne podporuje rast tradície osobitne vážneho hodnotenia písomných prejavov.

3.5.2. Činiteľ reprezentatívnosti je aj vo väčšine ústnych prejavov masovej komunikácie. Vyplýva však z reprezentatívnosti inštitúcie organizujúcej komunikáciu a z vylúčenia štýlotvorného činiteľa súkromnosti. Lenže v tomto sú písomné a ústne prejavy zhodné. Jestvuje teda ďalšia asymetria — asymetria v pretrvávajúcom neadekvátnom hodnotení písomných a ústnych prejavov napriek zmenám v podmienkach používania písomných a ústnych prejavov v novom období.

3.5.3. Mnohé rečové útvary vznikajú a jestvujú v písomnej podobe, čím sa upevňujú rozličné jazykové prvky charakterizujúce písomné prejavy oproti typickým ústnym prejavom. Niektoré z nich sa hodnotia ako knižné — hovoríme o protiklade knižnosť-hovorenosť.

Knižné prvky majú svoje miesto tam, kde knižnosť neprotirečí komunikačnej situácii, kontextu a cieľu, kde také prvky môžu plniť osobitnú funkciu a kde je knižnosť podporovaná aj písmom. Písomnosť nie je totožná s knižnosťou, ale knižnosť sa pripúšťa hlavne v písomných prejavoch.

Písomnosť nevyžaduje nevyhnutne knižnosť, no knižnosť implikuje písomnosť. Písomnosť je teda otvorená aj smerom ku knižnosti aj smerom k hovorenosti. Hoci knižnosť nie je podmienkou písomnosti, písomnosť inklinuje ku knižnosti práve ako k protikladu hovorenosti. Knižnosť je produkt písomnosti. Preto v typicky ústnych prejavoch pôsobí rušivo.

Písomné prejavy môžu byť naproti tomu konštruované ako prejavy ústne, ako podklady na ústne prejavy. No to vyžaduje osobitnú prípravu pisateľa. Je to mimoriadne náročný výkon. Ak vezmeme do úvahy aj zvukovú realizáciu, je porovnateľný s prekladáním.

3.5.4. Okrem reprezentatívnych príčin si písomnosť vynucuje osobitnú úpravu komunikátu najmä preto, lebo časť zvukových prostriedkov reči sa písmom nedá vyjadriť, časť sa dá vyjadriť iba neúplne a nepresne. Preto je v písomnom prejave iná stavba vety (častejšie je objektívne poradie obsahových zložiek), písomný prejav implikuje väčšiu plynulosť prejavu (menej prestávok, dlhšie frázy), stavba vety je zložitejšia atď.

3.6.0. Dôležitý je najmä činiteľ informačnej jednodimenzionálnosti písma oproti viacdimenzionálnosti zvukovej reči. Zvuková reč a hovorené (ústne) prejavy majú viac dimenzií:

1. syntagmatickú (lineárnu, horizontálnu, časovú; tzv. prvá dimenzia) pozostávajúcu z radu následne organizovaných dištinkatívnych segmentálnych elementov nesúcich sémantickú informáciu (časová os x); pritom samy dištinkatívne segmentálne elementy majú aj svoju paradigmatickú dimenziu v súbore dištinkatívnych príznakov (vlastností);

2. paradigmatickú (vertikálnu, vrstvovú; tzv. druhá dimenzia) pozostávajúcu z informačných vrstiev suprasegmentálnej modulácie segmentálnych elementov a lingvisticky modifikujúcu platnosť sémantickej informácie prostredníctvom suprasegmentálnej informácie (vrstvová os y); vrstvy suprasegmentálnej modulácie sa zasa môžu prejavovať iba v časovej (lineárnej) dimenzii komunikačného aktu;

3. pragmatickú (subjektívne modifikačnú, radovú, hĺbkovú; tzv. tretia dimenzia) pozostávajúcu z informačných radov (v užšom zmysle) paralingválnej modulácie syntagmatického radu a paradigmatických vrstiev (os z); prejavuje sa v časovej (syntactickej), ale aj vo vrstvovej (paradigmatickej) dimenzii. (V podobnom zmysle sa hovorí o identifikačno-diagnostickej sfére; Meyer-Eppler, 1969, s. 3.)

Tieto tri dimenzie tvoria určitú paralelu k známym Bühlerovským funkciám, k tzv. sféram W. Meyera-Epplera a k trom rovinám G. Hammarströma (alfa, beta, gama rovina; porov. Hammarström, 1966; Meyer-Eppler, 1969). Čiastočne iný zmysel má pojem multidimenzionálnosti reči u J. L. Flanagana (1972, s. 298, s. 308).

3.6.1.1. Ako je zrejmé, v syntagmatickej dimenzii je rozložená informácia o fonémach (resp. hláskach). Z hľadiska časového priebehu recepčných procesov musí sa za najmenšiu dištinkatívnu jednotku pokladať fonéma (nie dištinkatívny príznak). Na tom je založená lineárnosť reči vyplývajúca zo samej podstaty jej zvukového charakteru (Martinet, 1963, s. 24).

Syntagmaticky (horizontálne) je uložená aj informácia o členení radov takýchto elementov do relatívne samostatných sémantických celkov (jednotiek) hraničnými signálmi (napr. prízvukom) a do výpovedných celkov prestávkami (porov. 2.1.2.).

Informácia syntagmatickej dimenzie zvukovej reči je podstatná a najdôležitejšia. Je to práve dištinkatívna informácia zabezpečujúca určitú nezávislosť jazykovej formy a tým aj jej nevyhnutnú interindividuálnu a časovú stabilitu, aj jej efektívnosť (ekonómiu). Nesmie sa stratiť pri nijakej genetickej modifikácii (Martinet, 1963,

s. 23, 25, 31), ani pri prenosovej transformácii, a to nie iba pri transformácii zvukového signálu a jeho spektra (D. Gabor — pozri Meyer-Eppler, 1969, s. 468), lež ani pri písomnej transformácii.

3.6.1.2. V paradigmatickej dimenzii sa na túto podstatnú informáciu navrstvuje ďalšia informácia. Prejavuje sa už na samých segmentoch, no poznateľná je iba v reláciách následných segmentov, t. j. suprasegmentálne. Signál, ktorý napr. nesie informáciu o prítomnosti určitej samohlásky, nesie súčasne v relatívnej výške základného tónu tejto samohlásky aj informáciu o melódii a melodickom pohybe vety. Jeho smerovanie sa však ukazuje v relácii so susednou, tiež melodicky formovanou hláskou (so susednými hláskami). Abstrakcia tejto dimenzie predpokladá teda aj syntagmatickú dimenziu.

3.6.1.3. Tá istá hláska nesie však aj ďalšiu informáciu — informáciu pragmatickej dimenzie, napr. informáciu o postoji hovoriaceho k počúvajúcemu, informáciu o samom odosielateľovi a pod. Je signálovo taká nevyhnutná, ako je každý signál ústnej reči okamžitým a neopakovateľným produktom hovoriaceho individua. Preto sa musí prejavovať aj v syntagmatickej, aj v paradigmatickej dimenzii. No môže sa v nich prejavovať iba tak, že sa nenaruší sociálna konštrukcia rečovej komunikácie, t. j. tak, že sa nenaruší ani funkcia syntagmatickej, ani funkcia paradigmatickej dimenzie zvukovej reči.

3.6.1.4. Paradigmaticá a pragmaticá dimenzia zvukovej reči prínosom plasticosti zabezpečuje informačné bohatstvo (obsažnosť) zvukovej reči. Preto aj prenosový kanál zvukovej reči musí mať veľkú prietokovú kapacitu. Zmenšovanie tejto kapacity prejavuje sa efektom filtra neprepúšťajúceho väčšiu alebo menšiu časť paradigmatickej a pragmatickej dimenzie.

3.6.2.1. Písmo práve tieto dve dimenzie nemá. Informačne je podstatne chudobnejšie než zvuková (ústna) reč. Písmo umŕtvuje, schematizuje rečový prejav (Mistrík, 1977). Písmo priam sterilizuje rečový prejav (porov. 3.5.4.).

3.6.2.2. Z hľadiska špecifik ústnosti a písomnosti rečových prejavov je dôležité, že odosielateľ správy sa nemôže úplne oslobodiť od návyku i potreby komunikovať s ohľadom na informačné možnosti všetkých troch dimenzií. Preto sa pri písaní nahrádzajú niektoré paradigmatické, a najmä pragmatické informačné zložky reorganizáciami lineárnych radov označovaných elementov reči oproti organizácii ústneho prejavu. Vytvárajú sa príznakové organizácie, v ktorých pozície náhradne (a iba vo veľmi ohraničenej miere) signalizujú niektoré vrstvy paradigmatickej dimenzie. Tak sa napr. signalizuje východisko a jadro výpovede (porov. 2.2. ; 3.5.4.). Časť paradigmatickej informácie sa dá v písme signalizovať niektorými pomocnými grafickými znakmi (interpunkciou), no iná časť paradigmatickej dimenzie a všetka pragmaticá dimenzia sa vymyká možnostiam písomnej signalizácie. Iba sčasti sa dajú nahradiť transpozíciou a transformáciou do dimenzie syntagmatickej (lineárnej) osobitnými verbálnymi vyjadreniami. No vtedy sa predlžuje lineárny rad

a komunikačný čas. Zväčšuje sa časové zataženie spájacieho kanála, pričom prietoková kapacita sa nemení — je malá (porov. 2.). Dobrý písomný prejav môže byť zlým podkladom ústneho prejavu.

Nedostatky tohto spôsobu informácie sa na strane prijímateľa správy čiastočne kompenzujú možnosťou rýchlejšej recepcie písomnej informácie a možnosťou opakovanej recepcie toho istého signálu (porov. 3.4.).

Odosielateľ správy sa jednodimenzionálnosti písma prispôsobuje tak, že si zvyká na osobitnú stavbu písomného prejavu. Učí sa inak písať, než hovoriť. Písanie a hovorenie sú dva porovnateľné, no nerovnaké výkony.

3.6.2.3. Rozvinuté jazykové myslenie sa uskutočňuje v stálom kontakte so signálovými prostriedkami ústnej reči, lebo jazyková forma je závislá od niektorých vlastností zvukovej reči (napr. linearita závisí od zvukového charakteru reči), no predovšetkým preto, lebo prvotnou (neodvodenou), základnou a najfrekvencovanejšou podobou rečového dorozumievania a aj predpokladom vzniku jazykovej formy vo fonologickom zmysle (napr. v chápaní Pražskej školy) je práve zvuková reč a zvuky reči. Priorita ústnej reči je zreteľná. Na tom sa zakladá marxistický výklad jazyka. Proces prípravy písomnej správy nemožno teda úplne odtrhávať od procesu formovania ústnych rečových prejavov. No nedostatok paradigmatickej, a najmä pragmatickej dimenzie v písme vynucuje si zasa využívať špecifické prostriedky písma. Zo stretaní týchto dvoch protirečivých síl vyplývajú rozličné kolízie ústnosti a písomnosti práve v písomných prejavoch. Preto tak často z médií masovej komunikácie počujeme správy vo zvukovej reči, v ktorých sa silno prejavuje táto kolízia ako vplyv písma na rozprávanie (na prednes).

3.6.2.4. Dôležitý je aj iný činiteľ: Ako sa odosielateľ správy učí komponovať písomné správy osobitným spôsobom (hoci sa pritom veľmi ťažko a neúplne oslobodzuje od rozličných dôsledkov priority ústnej reči), tak si zvyká prijímateľ písomnej správy vnímať takúto správu ako jednodimenzionálnu veličinu. Na strane prijímateľa je úspech väčší, lebo grafické obrazy — ako osobitné (náhradné) znaky — sa môžu priamo spájať so svojím jazykovým (sémantickým) obsahom, pravda, ochudobneným o niektoré časti paradigmatickej a o celú pragmatickú informačnú dimenziu. Pri zvukovej reprodukcii písomnej správy sú zasa všetky tri dimenzie nevyhnutne prítomné, no čitateľ sa napriek tomu obyčajne uspokojuje s plochou, chudobnou a niekedy až sterilnou intonáciou, so stereotypnou reprodukcii viet, s obligatórnym poradím východisko výpovede — jadro výpovede, so schematickou interpretáciou („čítaním“) takých pomocných grafických znakov paradigmatickej dimenzie, ako je čiarka, spojovník, dvojbodka, bodkočiarka, bodka, ba aj takých, ako sú otáznik, výkričník, zátvorky, úvodzovky.

3.6.2.5. V divergentnom pôsobení takýchto činiteľov sú hlavné príčiny ťažkostí odosielateľov správ pri zostavovaní takého písomného prejavu, ktorý by mal byť podkladom pre ústny prejav.

Zo štylistiky sú známe rozličné znaky písomnosti, knižnosti a hovorenosti (Mistrík, 1974). No podstatne menej vieme o tom, aké sú dôsledky prístupu druhej a tretej dimenzie pri ústnej reprodukcii napísaného textu.

3.6.2.6. Mimoriadne vážne dôsledky vyplývajú z toho, že prijímateľovi písomnej správy nie je známe, nakoľko odosielateľ správy intuitívne ráta s prítomnosťou paradigmatickej a pragmatickej dimenzie pri zostavovaní svojej písomnej správy (v čom sa teda na strane odosielateľa prejavila kolízia hovorenosti a písomnosti). Preto prijímateľ nevie adekvátne využiť možnosti týchto dimenzií pre správnu interpretáciu (reprodukcii) písomnej správy.

3.7. Písomný prejav neumožňuje taký bezprostredný a subjektívny kontakt odosielateľa a prijímateľa ako ústny prejav. Z toho sa musia robiť závery pre výber tém a pre rozhodovanie, aká forma je pre určitý komunikát najvhodnejšia, ak je na výber písomnosť a ústnosť.

4.0. *Druhy kontaktu medzi odosielateľom a prijímateľom.* Iné diferencie medzi písomným a ústnym prejavom súvisia s formou kontaktu medzi odosielateľom a prijímateľom. Kontakt s prijímateľom môže byť pri ústnom prejave priamy, alebo sprostredkovaný. Pri písomnom prejave je kontakt vždy sprostredkovaný (nepriamy).

4.1. Priamy kontakt je taký, pri ktorom jestvuje vizuálne spojenie medzi odosielateľom a prijímateľom. Prijímateľ vtedy získava informáciu jazykovú, paralingválnu aj nejazykovú (informácia prúdiaca z komunikačnej situácie), takže komunikácia je viacdimeziálna. Paralingválna a nejazyková informácia má obyčajne iba pomocnú, doplnčiacu a podpornú funkciu, no komunikačne môže byť mimoriadne dôležitá. Zvyšuje aj účinnosť komunikácie.

Pri priamom kontakte sa ďalej v službách komunikácie môžu využiť aj technické prostriedky na prenos nejazykovej informácie (najmä obraz, nerečový zvuk). Vtedy je komunikácia viackanálová. Priamy kontakt umožňuje dialogickú formu jazykovej komunikácie.

4.2. Sprostredkovaný ústny prejav má dve formy: akustickú (je to jednakanálová komunikácia) a akusticko-optickú (to je viackanálová komunikácia).

4.2.1. Akustická forma sprostredkovaného prejavu vzniká tak, že sa medzi odosielateľa a prijímateľa vloží technické zariadenie na transformáciu a prenos akustických signálov (telefón, rozhlas, iné rádiové vysielanie, konzerva na magnetofónovom páse, gramofónová platňa). Pri ňom sa odfiltruje neakustická nejazyková informačná zložka, no zostáva časť paralingválnej informácie. Môže sa preniesť aj nejazyková akustická informácia. Je to teda jednakanálová a viacdimeziálna komunikácia.

4.2.2. Akusticko-optický sprostredkovaný prejav umožňuje komerčne a v masovom rozsahu televízia. Prítom sa prenáša všetka informácia akustická a všetka ostatná informácia, ako môže byť prítomná pri priamom kontakte, no s určitými rozdielmi v nerečovej zložke. To je dvojkanaľová a viacdimeziálna komunikácia.

4.3. Technicky sprostredkovaná ústna komunikácia oddeľuje hovoriaceho od počúvajúceho a má podstatnú nevýhodu oproti priamej komunikácii v tom, že umožňuje iba priame paralelné vnímanie hovoriaceho (auditívne alebo aj optické) počúvajúcim, nie naopak.

5.0. *Informačný tok medzi odosielateľom a prijímateľom.* Ak komunikačná situácia neumožňuje hovoriacemu počas odosielania správy plynulo sa prispôbovať počúvajúcemu, je to komunikácia jednosmerná. V nej má rečový prejav nezvratný tok bez ohľadu na okamžitý stav prijímateľa. To môže podstatne zmenšovať jeho účinnosť. Jednosmerná komunikácia vyžaduje osobitnú prípravu odosielateľa na prejav najmä s ohľadom na možné alebo očakávané reakcie prijímateľa. Proxemika je teda osobitný štýlotvorný činiteľ (Mistrík, 1974, s. 77). Sprostredkovaná ústna komunikácia môže byť dvojsmerná pri telefonickom spojení. No tu je prispôbovanie účastníka komunikačného aktu iba krokové.

5.1. Na strane prijímateľa sú možnosti vnímania ohraničené schopnosťou človeka rozdeľovať svoju pozornosť. Paralingválne prostriedky pri priamom kontakte nerušia prijímateľa správy, lebo plynú s rečou práve ako jej sprievodné javy, ktoré môžu aj nahrádzať časť jazykovej informácie (mimika — artikulácia). Ak sa v priamom rečovom kontakte využijú iné informačné prostriedky, informačné zdroje sa musia navzájom dopĺňať. V krajnom prípade sa na vnímanie nerečovej informácie musí rezervovať osobitný čas (najmä pri akustických javoch). No najdôležitejší informačný prostriedok je reč.

Ďalej treba brať do úvahy (najmä v prostriedkoch masovej komunikácie), že kanál zrakového vnímania má väčšiu priepustnosť než kanál sluchového (rečového) vnímania. Sluchová (rečová) informácia sa musí spracúvať v zložitej psychickej činnosti a vyžaduje si osobitné sústredenie, aby sa využili oživované asociačné spoje. Práve preto je aj intelektuálne účinnejšia a zanecháva hlbšie (intelektuálne) stopy v prijímateľovi. No podmienkou je, že nesmie byť prehustená a musí sa vytvárať časový priestor na jej spracovanie (porov. 7.3.1.).

5.2. So zväčšovaním vzdialenosti obsahu reči od informačného obsahu iných signálov vzniká nebezpečenstvo striedavého sústredného prijímania informácie z dvoch kanálov (televízia) a straty časti informácie, ba vzniká nebezpečenstvo straty relevantnej informácie, ak medzi kanálmi nie je taká súhra, že dominancia jedného kanála a dopĺňacia funkcia druhého kanála je v každom okamihu jednoznačná a nutná. Z toho vyplývajú mimoriadne dôsledky na akustické formovanie rečového prejavu v dvojkanálovej komunikácii. Inou možnosťou je povrchné vnímanie informácií z obidvoch kanálov a zasa aj nebezpečenstvo straty podstatnej informácie.

5.3. V písomných prejavoch je informačný tok vždy jednakanálový, no môže byť aj viacdĺmensionálny, pravda, vnímanie sa uskutočňuje iba postupne alebo striedavo podľa výberu prijímateľa a podľa plánu odosielateľa (podľa úpravy prejavu). Spracúvanie písomnej informácie je najúčinnnejšie, lebo v optimálnom prípade je

k dispozícii ľubovoľný čas na zužitkovanie asociačných procesov vyvolávaných rečovou informáciou.

5.4. V iných prípadoch sprostredkovanej komunikácie organizácia vnímania závisí vo väčšej miere od odosielateľa správy, lebo on rozhoduje o spôsobe radenia a použitia inej dimenzie, o súhre dvoch kanálov a o dominancii niektorého z nich.

6.0. *Komunikácia jednosmerná a dvojsmerná.* Z hľadiska informačného toku môže sa rozlíšiť komunikácia jednosmerná (monológ) a dvojsmerná (dialóg).

6.1. Dvojsmerná komunikácia môže byť priama alebo sprostredkovaná. Najvyššiu účinnosť komunikácie zabezpečuje dvojsmerná priama komunikácia, ktorá je súčasne dvojkanálová a viacdimenzionálna. V nej sa môžu kumulovať výhody rozličných typov komunikácie.

Pri dvojsmernej sprostredkovanej komunikácii ústnej (telefón) je účinnosť menšia o dôsledky neprítomnosti nejazykovej a redukovanej prítomnosti paralingválnej informácie.

6.2. Pri sprostredkovanej jednosmernej komunikácii sa dvojsmernosť môže čiastočne nahrádzať (imitovať) dodatočnými reakciami prijímateľa (listy, telefonické ankety), no účinnosť prejavu je vždy menšia ako pri dvojsmernej komunikácii. Pritom sa výhody dvojsmernosti komunikácie znižujú s rastom časových odstupov medzi jednotlivými aktami dialógu.

6.3. V masovej komunikácii je dvojsmernosť komunikácie vždy iba simulatívna a náznaková, lebo reaguje iba malá (alebo veľmi malá) časť prijímateľov správy. Závisí od mnohých okolností, či reakcie prijímateľov správy v masovej komunikácii možno pokladať za masovo reprezentatívne alebo nie.

Masová komunikácia je v princípe jednosmerná a sprostredkovaná a teda aj (s ohľadom na individuum) menej účinná ako komunikácia dvojsmerná, t. j. komunikácia individuálna alebo skupinová priama.

7.0. *Individuálna, skupinová a masová komunikácia.* Podľa počtu účastníkov komunikačného aktu treba rozlišovať tri typy komunikačných aktov: 1. individuálny, 2. skupinový a 3. masový (hromadný).

7.1.1. V individuálnom komunikačnom akte môže odosielateľ svoj rečový prejav prispôsobiť prijímateľovi zo všetkých (meniteľných) hľadísk. Prispôsobuje ho podľa miery osobnej znalosti prijímateľa. Preto individuálny komunikačný akt môže byť vysoko eliptický, skratkový, ba až náznakový. Mnoho informácie prúdi totiž zo znalosti komunikačnej situácie a kontextu. To umožňuje, najmä pri priamom kontakte, podstatné zrýchľovanie komunikácie a zvyšovanie jej účinnosti. Individuálny komunikačný akt môže byť s ohľadom na obsah správy, ktorá sa má sprostredkovať, podstatne rýchlejší než akýkoľvek iný. Z časového hľadiska osobitne zvýhodňuje odosielateľa.

7.1.2. Odosielateľ správy sa v priamej komunikácii v individuálnom komunikačnom akte môže priebežne prispôbovať okamžitej reakcii prijímateľa na prijímanú správu. Aj tým sa podstatne zvyšuje jej účinnosť a zväčšuje sa rýchlosť komunikácie.

7.1.3. Pri sprostredkovej dvojsmernej ústnej komunikácii (v individuálnom komunikačnom akte) je prispôsobovanie ohraničené menším množstvom prijatej informácie o reakcii prijímateľa, lebo spojenie je iba jednokanálové (telefonický rozhovor) a prispôsobovanie sa oproti priamej komunikácii uskutočňuje v krokoch a s určitým časovým meškaním.

Pri sprostredkovej komunikácii písomnej je prispôsobovanie účastníkov komunikácie ešte menej efektívne, lebo sa uskutočňuje v osamostatnených komunikačných aktoch monologickej povahy a má veľké časové meškanie.

7.2. Skupinový komunikačný akt sa uskutočňuje vtedy, keď má odosielateľ väčší počet prijímateľov, no počet prijímateľov je ohraničený a spočítateľný (sem treba zaradiť aj tzv. masové zhromaždenia s rečníckymi prejavmi). Pri priamom i sprostredkovanom kontakte má odosielateľ výhodu v možnosti prispôsobovania správy špecifikám kolektívu prijímateľov. Pri priamom (nesprostredkovanom) kontakte môže odosielateľ prispôbovať správu v jej časovej stavbe okamžitým reakciám poslucháčov. V oboch prípadoch však kolektív poslucháčov vystupuje ako abstraktný príjemca s vlastnosťami akéhosi priemerného poslucháča skupiny. Preto je prispôsobovanie menej účinné než pri individuálnom komunikačnom akte. V skupinovom komunikačnom akte pri priamom kontakte odosielateľ môže samostatne reagovať na reakcie jednotlivých členov skupiny, takže skupinový komunikačný akt môže nadobudnúť črty individuálneho komunikačného aktu, no nemôže sa naň zmeniť.

7.3.1. V masovom komunikačnom akte má odosielateľ pred sebou abstraktného (sociálne, vekovo, záujmami, vzdelaním atď.) nešpecifikovaného a osobne neznámeho prijímateľa. Z toho vyplýva nevyhnutnosť všeobecnosti a malej adresnosti prejavu. Ďalej je tu nedostatok informačnej sily komunikačnej situácie a sčasti aj kontextu. Prejav musí byť explicitný, ľahko zrozumiteľný, percepčne menej náročný. Nesmie byť exkluzívny ani vo výbere a v používaní jazykových prostriedkov. Pri sprostredkovanom ústnom prejave musí sa rátať s potrebou väčšej redundancie (opakovania, súhrny, závery). Prijímateľ musí mať určitý čas na zhodnotenie správy, jej zaradenie atď. Ak pre určité príčiny tento čas v správe alebo po jej odznení nemožno dať, správa sa musí dostať do takého kontextu, ktorý je aj z tohto hľadiska pre ňu primeraný (hudba ako členiaci prostriedok; porov. aj 5.1.)

7.3.2. Odosielateľ správy v masovej komunikácii nemôže prispôbovať svoj prejav okamžitej reakcii prijímateľov na časti správy a na jej celok. V správe sa musia predvídať možné reakcie a na relevantné reakcie musí sa vopred (už v stavbe správy) pamätať (porov. 5.0.).

7.3.3. Odosielateľ správy v masovej komunikácii môže iba dodatočne v samostatnej správe odpovedať na reakcie prijímateľov. Tento typ komunikácie vyžaduje veľa času a je málo efektívny. Tak sa môže odpovedať na listy čitateľov a poslucháčov, reagovať na ich podnety atď.

7.3.4. Odosielateľovi správy v masovej komunikácii možno vytvoriť osobitné

podmienky na zväčšenie adresnosti a účinnosti správ. Môžu sa odoslať osobitné správy pre vybrané okruhy prijímateľov. Môže sa simulovať situácia skupinovej komunikácie. No prijímatelia správy by mali mať predbežnú informáciu o tom, kde a kedy sa vysiela (t. j. aj píše) správa pre vybraný okruh prijímateľov, resp. kde a kedy sa vysiela osobitný žánrový útvar. Inak sa stráca možnosť výberu a zväčšuje sa nebezpečenstvo odmietavých postojov zo strany prijímateľov.

7.4. Média masovej komunikácie môžu iba výnimočne komunikovať individuálne. Pravidelné uskutočňovanie takejto komunikácie je možné iba vtedy, ak sa individuálna komunikácia priamo alebo aspoň nepriamo dotýka celých skupín poslucháčov, takže je potenciálne tiež masová alebo aspoň skupinová.

8.1. *Záver.* Javy masovej komunikácie sú dnes predmetom úvah a analýz špecialistov rozličných disciplín. Východiská týchto analýz, ale aj ich ciele sú rozličné. Uvažuje sa aj o špecifikách, o súvislostiach i diferenciách medzi ústnymi a písomnými rečovými prejavmi vo všeobecnosti a osobitne aj v masovej komunikácii.

O vzťahoch medzi písomnými a ústnymi prejavmi, medzi písmom a výslovnosťou sa písalo už oddávna. Takéto úvahy sa nájdu aj v našej novšej domácej (českej i slovenskej) lingvistickej literatúre. Zo žurnalistického hľadiska sa viacej pozornosti venuje rozličným otázkam masovej komunikácie. Osobitná pozornosť sa sústreďuje na televíziu (Marko, 1976).

Autori píšúci o týchto otázkach sa nevyhnutne dotýkajú mnohých interdisciplinárnych problémov. Lenže s tým súvisí aj vážna metodologická prekážka v úsilí o dosiahnutie vzájomného porozumenia a o exaktnosť analýz a výkladov, totiž nesústavné preberanie a používanie terminológie, voľné interpretácie a vecne neodôvodnené a nevysvetlené posuny pojmového obsahu používaných termínov.

8.2. V tomto príspevku sme sa pokúsili zhrnúť a sústavnejšie vysvetliť niektoré základné problémy z načrtnutého okruhu. Pokúsili sme sa to urobiť tak, že sme použité (alebo zavádzané) termíny definovali a stručne sme analyzovali vzťahy medzi nimi s ohľadom na komunikačnú prax. Sústavná aplikácia analýz na potreby masovej komunikačnej praxe bola druhým základným cieľom tohto príspevku.

Príspevok by mal svedčiť o tom, že takéto štúdium otázok masovej komunikácie by bolo zaujímavé z teoretického a užitočné z praktického hľadiska. Už aj z tohto náčrtu sa dajú odvodiť vzťahy k ďalším disciplinám (napr. k rétorike) a súvislosti so špeciálnymi oblasťami komunikácie (napr. s javiskovou rečou). Rozpracovanie takého širokého okruhu problémov sa však musí oprieť o ešte striktnější a ucelenejší systém, než je ten, ktorý predstavuje tento príspevok.

*Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2*

Bibliografia

FLANAGAN, J. L.: *Speech Analysis, Synthesis and Perception*. 2. ed. Berlin-Heidelberg-New York, Springer-Verlag 1972. 444 s.

HAMMARSTRÖM, G.: *Linguistische Einheiten im Rahmen der modernen Sprachwissenschaft*. Berlin-Heidelberg-New York, Springer-Verlag 1966. 109 s.

HORECKÝ, J.: *Základy jazykovedy*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978, 175 s.

HORECKÝ, J. — RÁCOVÁ, A.: *Slovník jazykovedných termínov*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 203 s.

KRÁL, Á.: *Model rečového mechanizmu*. Bratislava, Veda 1974. 187 s.

KRUŠA, V.: *Jednota a variabilita jazyka*. Bratislava, Veda 1980. 165 s.

MARKO, M.: *Televízia a žurnalistika*. 1. Novinár 1976. 190 s.

MARTINET, A.: *Grundzüge der Allgemeinen Sprachwissenschaft*. Stuttgart, V. Kohlhammer Verlag 1963. 201 s.

MEYER-EPPLER, W.: *Grundlagen und Anwendungen der Informationstheorie*. 2. Aufl. Berlin-Heidelberg-New York, Springer-Verlag 1969. 549 s.

MISTRÍK, J.: *Štylistika slovenského jazyka*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 444 s.

ONDRUŠ, Š.—SABOL, J.: *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 313 s.

PAULINY, E.—RUŽIČKA, J.—ŠTOLC, J.: *Slovenská gramatika*. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 583 s.

SOLNCEV, V. M.: *Jazyk kak sistemno-strukturnoje obrazovaniye*. Moskva, Nauka 1971. 291 s.

UNGEHEUER, G.: *Grundriss einer Kommunikationswissenschaft*. In: IPK-internes Manuskript 1969. 67 s.

УСТНАЯ И ПИСЬМЕННАЯ ФОРМЫ РЕЧИ В СРЕДСТВАХ МАССОВОЙ КОММУНИКАЦИИ

Резюме

В статье определяется содержание и взаимоотношение понятий письмо и письменная речь, письменный характер — устный характер — книжный характер речи. Автор по отношению к письменной речи и к письму отмечает три размера устной речи (синтагматический, парадигматический и прагматический). Во второй части работы исследуются типы контактов между отправителем и получателем, а также проблематика односторонней и двухсторонней коммуникации.

PRÍSPEVOK K VYMEDZENIU A KLASIFIKÁCI ZÁMEN Z KONFRONTAČNÉHO HĽADISKA

(NA MATERIÁLI ANGLIČTINY A SLOVENČINY)

JURAJ ŠIKRA—JURAJ FURDÍK

1. Pri kontrastívnom výskume sa zvyčajne venuje pozornosť gramatickým kategóriám a ich využitiu, prípadne vetným typom, pomerne menej porovnaniu slovných druhov. Je to sčasti preto, že sa líši aj samotný systém slovných druhov, aj názory na vymedzenie slovných druhov. Podľa doterajších poznatkov je takáto slovnodruhová konfrontácia možná, a to nielen pri plnovýznamových slovných druhoch, ale vychádzajúc z frekvencie v texte aj pri neplnovýznamových slovných druhoch, pretože podľa frekvenčných slovníkov sú to najfrekventovanejšie slová (Mistrik, 1969, s. 26). Na druhej strane synchronne typologické výskumy môžu prispievať k utváraniu univerzálnej teórie jazykových štruktúr, zahrňujúcej všeobecnú fonológiu, gramatiku a sémantiku. Prostredníctvom takéhoto konfrontačného výskumu sa odhaľujú spoločné vlastnosti charakteristické len pre časť jazykov (Majtinskaja, 1969, s. 6—7).

Tohto východiska sa pridrižujeme pri porovnávaní jedného osobitného slovného druhu — zámen —, ktorý je síce synsématický, ale zároveň i autosyntagmatický. Aj samotná odlišnosť jazykových typov núka takúto možnosť, pretože flektívny charakter slovenčiny a analytický charakter angličtiny sa prejavujú aj v tom, že sa zámena využívajú rôzne. V slovenčine takýto výskum doteraz nejestvoval; v češtine ide o práce V. Mathesia (1961) a Z. Hlavsu (1975). Cenné poznatky o zámenách sú v monografickej práci S. Jodłowského (1973). Do istej miery sa tejto problematike dotýka vo vzťahu slovenčiny a maďarčiny K. Buzássyová (1977), ale osobitný jazykový typ maďarčiny neumožňuje použiť tieto výsledky všeobecne.

V našej práci sa budeme najskôr zaoberať vymedzením zámen ako slovného druhu, klasifikáciou zámen a potom porovnáme jednotlivé zámené subsystémy v oboch jazykoch.

2. Tradične sa za zámená považovali slová, ktoré zastupovali substantíva, prípadne iné menné výrazy. Toto chápanie zámen bolo ovplyvnené antickými gramatikmi i etymológiou samotného názvu slovného druhu. Z gréckeho termínu „antonymia“ je odvodený latinský kalk „pronomen“ a z neho vychádza pomenovanie zámen v mnohých európskych jazykoch: „pronoun“ (angl.), „mestoimenije“ (rus.), „pronom“ (franc.), „zaimiek“ (poľ.) a pod. (Jodłowski, 1973, s. 15).

Oproti tradičnému rozdeleniu slovných druhov niektorí jazykovedci zatrieďujú zámená do osobitných skupín. K. Bühler (1934) rozdeľuje celý jazykový systém na dve polia. V prvom poli sú pomenovacie výrazy (Nennwörter), v druhom sú deiktické výrazy (Zeigwörter). Prvá skupina výrazov označuje pojmy, ktoré fungujú a nadobúdajú svoje vlastnosti v rámci symbolového poľa (Symbolfeld), druhá skupina výrazov funguje v deiktickom poli (Zeigfeld) — sem patria aj zámená.

F. Miko (1974, s. 134) uplatňujúc generatívnu metódu pri opise syntaxe začleňuje zámená a číslovky medzi ostatné plnovýznamové slovné druhy, ktoré označuje ako nomináliá, adverbialiá, adjektiviáliá a verbáliá.

V *Morfológii slovenského jazyka* (1966, s. 233; ďalej MSJ) sa zámená definujú ako „slová so všeobecným významom, ktoré nepomenúvajú javy skutočnosti priamo, ale označujú, zriedkavejšie naznačujú ich tak, že ukazujú alebo odkazujú na ne z hľadiska podávateľa a pritom vyjadrujú gramatické významy konkrétnych názvov; vo vete vystupujú tak ako slovné druhy, na ktoré poukazujú. Príslušný jav skutočnosti zámená presne označujú až v prehovore, lebo význam zámen sa konkretizuje situáciou, kontextom a gestom.“

V anglickej gramatike (Greenbaum—Leech—Svartvik—Quirk, 1973, s. 203; ďalej len Quirk) sa zámená charakterizujú takto: “Pronouns share several characteristics, most of which are absent from nouns. As their name implies, they ‘replace’ nouns, or rather whole noun phrases, since they cannot occur with determiners such as the definite article or premodification.”

Kým v definícii v *Morfológii slovenského jazyka* (1966) ide o vystihnutie postavenia a významu zámen v jazykovom systéme, v anglickom jazyku sa charakterizujú zámená skôr tradične na pozadí vzťahu k podstatným menám.

3. Keďže v prístupe jednotlivých jazykovedcov k určeniu systému zámen i pri definovaní v oboch jazykoch je veľa rozdielneho, treba vymedziť všeobecnojazykové kritériá, podľa ktorých budeme môcť zaraďovať slová do tohto slovného druhu a z ktorých budeme vychádzať pri porovnaní oboch zámenných systémov. Pri tomto vymedzení sa opierame predovšetkým o poznatky S. Jodłowského v monografickej práci o zámenách (Jodłowski, 1973). Zámená budeme pokladať za výrazy synonymné vo vzťahu k „menným“ výrazom, t. j. substantívam, adjektívam, číslovkám a príslovkám (op. cit., s. 114).

Dôležitým znakom zámen je to, že na rozdiel od plnovýznamových slov, ktorých designáty sú zafixované v pamäti nositeľov daného jazyka, pri zámenách ide o usmernenie poslucháča prostredníctvom situácie alebo kontextu. Na rozdiel od mnemickej techniky označovania (t. j. prostredníctvom pamäti) hovoríme pri zámenách o nemnemickej technike označovania (ibid.).

Na rozdiel od mnemických výrazov, ktoré môžu priberať ďalšie slová na bližšie určenie ich sémantických príznakov (napr. *zelené pole*, *nízky plot*, *veľmi jasné svetlo* atď.), zámená ako nemnemicke výrazy nemôžu priberať ďalšie určenie vyjadrujúce kvalitatívne sémantické príznaky (nejestvuje *nízke* „to“, *modrý* „on“). Z tohto

vyplýva ich kvalitatívna nerestriktívnosť (op. cit., s. 115), nedajú sa zúžiť pripojením určujúceho vetného člena (prívlastok, príslovkové určenie).

Z lexikologického hľadiska sa zámená v systéme vyznačujú dvoma vlastnosťami: 1. Zahŕňajú v sebe slovnodruhovú určenie (substantívnosť, adjektívnosť, adverbialnosť a numerálnosť). 2. Obsahujú denotačné usmernenie, ktoré určuje také vlastnosti, ako sú prvá osoba, zvratnosť, poukazovanie a pod. (ibid.).

4. Pri klasifikácii zámen budeme vychádzať z dialektickej jednoty vonkajšej a vnútornej stránky zámen (Ondrus, 1973). Vnútornú stránku predstavuje všeobecný gramatický význam a vonkajšiu stránku predstavujú lexikálno-gramatické vlastnosti.

Všeobecným gramatickým významom predmetnosti sú určené lexikálno-gramatické vlastnosti substantívnych zámen typu *ja, ty, my, vy, ...*; všeobecným gramatickým významom kvalitatívnosti sú determinované lexikálno-gramatické vlastnosti adjektívnych zámen typu *aký, ktorý, či, taký*. Všeobecným gramatickým významom numerálnosti zasa lexikálne a gramatické vlastnosti číslovkových zámen *koľko, toľko, všetci, sám, mnohí*. Všeobecným gramatickým významom okolnosti sú určené lexikálno-gramatické vlastnosti príslovkových zámen typu *tak, tam, tu, tade, vtedy, vždy, nikdy* (ibid.). Na základe všeobecnej gramatickej kategórie procesualnosti však nevyčleňujeme ako osobitnú skupinu slovesné zámená, ktoré majú skôr charakter sloves ako zámen (pozri všeobecnojazykovedné kritériá vymedzenia zámen). Rovnako sa nestotožňujeme s názorom o rozdelení zámen na dve nerovnako veľké subsystemy opytovacích a neopytovacích zámen (ibid.), pričom do neopytovacích sa zaraďujú všetky ostatné.

Na základe komplexu pomocných lexikálno-sémantických a gramatických hľadísk sa zámená zaraďujú do menších podskupín — subsystemov (osobné, prívlastňovacie, opytovacie, zvrätne, ukazovacie, vymedzovacie, neurčité, prípadne v angličtine ešte recipročné a zdôrazňovacie zámená). Pre lepšie rozlíšenie pri zámenách rozdelených podľa všeobecných gramatických významov budeme hovoriť o skupinách. Každé zámeno sa tak nachádza na priesečníku všeobecných gramatických a lexikálno-sémantických a gramatických vlastností (pozri tabuľku).

5. Po vymedzení zámen ako slovného druhu a kritérií na klasifikáciu zámen porovnáme jednotlivé subsystemy.

Podstatný rozdiel medzi oboma subsystemami osobných zámen je v gramatickej kategórii pádu. Zatiaľ čo v slovenčine existuje osobitná paradigma pre každé zo zámen (napr. *ja, mňa, mne, mňa, mne, mnou*), v angličtine existujú len dve pádové formy, a to tzv. subjektívny a objektívny pád (subjective and objective case forms). Prvý tvar platí pre nominatív, kým druhý je pre všetky ostatné pádové formy: *I/me, we/us, he/him, she/her, they/them*; len zámená *you* a *it* nemajú tieto dva tvary, obidve funkcie plní jediný tvar. Spomínaných šesť zámen s dvoma pádovými formami je výnimkou v anglickom morfológickom systéme, pretože nijaké iné slovo

Systém zámen v angličtine

Rozdelenie na základe lexikálno-sémantických a gramatických vlastností										
Opytovacie	Osobné		Zvratné a zdôrazňovacie	Recipročné	základné	Ukazovacie			Neurčité	
	základné	pri-vlastňovacie				kvantitatívne	vymedzovacie	stotož.		odlišovacie
who, what, which	I, me you he, him she, her it we, us you they, them	mine yours his hers its ours yours theirs	myself yourself himself herself itself ourselves yourselves themselves	one- -another each- -other	this, these that, those					somebody, something, anybody, anything, someone, whoever, whatever
what, which, whose		my your his her its our your their			such	the same	other another others the other the others else	everyone everybody everything each	neither none no	some any, either
how many how much							all, alone			several, few, many, much, little, one, enough
how, when, why					here, so, since, there then, there- fore		otherwise	everywhere always	nowhere never	somewhere, somehow, anywhere, sometimes

Poznámka: Slová v obdĺžnikoch sa v angličtine nepokladajú za zámená.

(okrem opytovacieho zámena *who — whom*) v súčasnej angličtine nemá uvedené dva tvary (Dušková, 1965, s. 163).

5.1. Pri zámenách prvej osoby singuláru a plurálu *I — ja, we — my*) sa gramatická kategória čísla prejavuje rovnako. Kým zámeno *ja* označuje len jednu osobu (hovoriaceho), zámeno *my* neoznačuje viac rovnakých osôb, ale zahŕňa osobu *ja* a iného človeka alebo iných ľudí zúčastnených na prehovore. Podľa toho, či zahŕňa aj poslucháča, môže ísť o inkluzívne alebo exkluzívne použitie zámena (Lyons, 1969, s. 275). V niektorých jazykoch existuje zvláštne inkluzívne zámeno, v hovorovej angličtine sa takéto zámeno vyvíja, je to *you and I* (Poldauf, 1972, s. 100). Potvrdením toho, že ide o nové zámeno, nielen o súradné spojenie dvoch zámen, je to, že v hovorovom jazyku nevzniká obvyklá zmena *I* na *me*. Podobne pre exkluzívne použitie zámena prvej osoby plurálu máme zreteľnejšie *I and my people* (ibid.), ktoré sa však podľa nášho zistenia vyskytuje menej.

Zámeno druhej osoby singuláru a plurálu je v angličtine *you* a rovnako platí pre obidve pádové formy. V slovenčine zámená druhej osoby tvoria dve osobitné paradigmy, pričom existuje tykanie a vykanie. V súčasnej angličtine sa pri osobnom zámene *you* ten istý vyjadrovací prostriedok stáva nositeľom štyroch gramatických významov. Tykanie sa realizuje len sekundárne — oslovením rodným menom.

Zvláštne použitie zámen sa týka hlavne prvej osoby plurálu: môže ísť o autorský alebo vydavateľský (editorial) plurál a v angličtine ešte kráľovský (royal). Pri druhej osobe hodno ešte spomenúť staršie tvary, ktoré sa vyskytujú v náboženských textoch a v staršej literatúre (v singulári *thou, thee*, v pluráli *yeo*).

V tretej osobe singuláru sa rovnako v slovenčine aj v angličtine rozlišuje gramatická kategória rodu, rozdiel je však v chápaní tejto kategórie. Kým v angličtine ide o prirodzený rod, v slovenčine ide o gramatický rod: pre maskulína (v angličtine osoby mužského pohlavia) *he — on*, pre feminína (v angličtine osoby ženského pohlavia) *she — ona*, pre neutrá (v angličtine všetky ostatné) *it — ono*; v tretej osobe plurálu *they — oni/ony*. V angličtine neexistuje rozlíšenie mužského rodu na jednej strane a ženského a stredného rodu na druhej strane. Treba však poznamenať, že aj v slovenčine táto rodová diferenciácia v tretej osobe plurálu ustupuje tvaru [oňi], ktorý v hovorovom prejave funguje aj pre ženský a stredný rod; tým sa v slovenčine objavuje ďalší aglutinačný prvok (Sabol, 1965, s. 222).

Objektové tvary osobných zámen sa v hovorovej angličtine používajú na miestach, kde sa v slovenčine používa nominatív. Napríklad: *To som ja. — It is me*. Najčastejšie sa tento tvar používa pri tvare zámena prvej osoby singuláru, menej pri tretej osobe singuláru alebo prvej osobe plurálu či tretej osobe plurálu (Dušková, 1965, s. 165).

Osobitné použitie osobných zámen vo vete (napr. *ja hovorím*) je v slovenčine príznakové a zdôrazňovacie, nepríznaková je veta bez osobného zámena, kde gramatické kategórie sú obsiahnuté v relačnej morféme slovesa. V angličtine je použitie osobného zámena gramaticky nevyhnutné a plní funkciu morfémy, ktorá

obsahuje kategóriu osoby, čísla, resp. rodu. Pri podobnom zdôraznení by Angličan povedal: *I do it myself*. Pripája sa tu ešte zdôrazňovacie zámeno prvej osoby singuláru.

Osobné zámená v angličtine vo funkcii podmetu vety strácajú svoju zámennú charakteristiku, stávajú sa formálnym ukazovateľom gramatických kategórií osoby, čísla a prípadne rodu. Ich miesto v zámennom systéme preberajú osobné zámená v objektovom páde (*It's me* namiesto *it's I*, *it's him* namiesto *it's he* a iné), ktoré si udržujú svoju zámennú charakteristiku. Napriek tomu predstavujú osobné zámená stále samostatné formálne jednotky. Dajú sa totiž od významového slovesa oddeliť iným slovným výrazom, hlavne krátkou príslovkou času: *I always say, he never knows*. (Mathesius, 1961, s. 217).

5.2. V angličtine jestvujú dve skupiny privlastňovacích zámen. Prvá skupina označovaná slovenským termínom nesamostatné zámená má v angličtine determinančnú funkciu (determiner function) a vo vete postavenie atribútu; tieto zámená sa pokladajú skôr za adjektíva (*my, your, his, her, its, our, your, their*). Druhá skupina tzv. samostatných zámen má nominálnu funkciu (nominal function); vo vete majú tieto zámená najčastejšie predikátové postavenie. Ide o zámená *mine, yours, his, hers, its, ours, yours, theirs*. Podobná funkčná dichotómia je aj vo francúzštine (*mon livre — le mien*) a v maďarčine (*az én könyvem — a könyv az enyém*). V slovenčine takéto rozčlenenie privlastňovacích zámen nie je, jestvuje len jedna skupina privlastňovacích zámen.

Nesamostatné privlastňovacie zámená majú adjektívny charakter, pričom odkazujú na vlastníka. Za zámená ich budeme pokladať v prípadoch, keď nestrácajú svoju deiktickú funkciu (napr. *It is my hat, not yours*). Do tejto skupiny patria aj privlastňovacie zámená, ktoré prekladáme do slovenčiny zvratným privlastňovacím zámenom *svoj* (napr. *I have my income*. — Mám *svoj* príjem.). Deiktickú funkciu strácajú v prípadoch, keď sa menia na formálny vyjadrovací prostriedok, ktorý neprináša so sebou novú informáciu, napríklad: *I took off my hat*. Zvyčajne ide o časti oblečenia alebo tela a zámeno z hľadiska funkcie zastupuje iný determinátor (člen), jeho deiktickosť je sekundárnou vlastnosťou.

Samostatné privlastňovacie zámená majú skôr substantívny charakter, svedčia o tom ich syntaktické možnosti — „samostatné“ postavenie (môžu sa vyskytnúť na začiatku, v strede a na konci vety), spájateľnosť s predložkami na bližšie denotačné usmernenie, použitie na mieste podmetu vety, rovnako môžu odkazovať na vlastníka.

Slovenské privlastňovacie zámená sa svojim fungovaním približujú k nesamostatným zámenám v angličtine.

5.3. Zvratné zámeno *seba/sa* „označuje osobu, vec alebo osoby, veci tak, že ich stotožňuje so subjektom vety, ak je ním činiteľ deja, prípadne s činiteľom neprísudkového slovesa“ (MSJ, 1966, s. 249).

V angličtine je rozvinutý subsystém zvratných zámen (*myself, yourself, himself*,

herself, itself, ourselves, yourselves, themselves). Tieto zámená plnia v angličtine na rozdiel od slovenčiny dvojakú funkciu: nachádzajú sa pri zvratných slovesách, alebo slúžia na zdôraznenie podmetu vety (volajú sa tiež zdôrazňovacie zámená). V druhom prípade explicitne vyjadrujú, že určitá činnosť alebo dej boli vykonané samotným subjektom, ku ktorému sa vzťahujú, a nikým iným. Ich funkcia zdôrazňovať podmet vety sa tak stretáva so zdôrazňovacou funkciou slovenských osobných zámen. (Možno tu rozlíšiť rôzne stupne zdôraznenia: citové zdôraznenie, vôľové zdôraznenie a pod.) Zdôrazňovacie zámená v angličtine tiež svedčia o tom, že osobné zámená strácajú svoj zámenný charakter a dostávajú sa do pozície relačných morféem slovík. Okrem uvedených zámen existuje v angličtine aj zvratné *oneself*, ktoré má všeobecný význam (nevzťahuje sa na určitú osobu).

Slovenské zvratné prívlastňovacie zámeno *svoj* nemá v angličtine priamy ekvivalent, funkciu tohto zámena plnia zámená zo subsystému prívlastňovacích zámen samostatných, nesamostatných i zdôrazňovacích.

5.4. Subsystém ukazovacích zámen rozdeľujeme na základné a vymedzovacie zámená. Základné ukazovacie zámená „vydeľujú osobu, predmet, vlastnosť, počet, okolnosť od podobných iných tak, že ju označujú ako podávateľovi bližšiu (priestorovo, časovo) alebo vzdialenejšiu než ostatné“ (MSJ, 1966, s. 256). Na rozdiel od základných ukazovacích zámen, pre ktoré je dominantná deiktická funkcia, vymedzovacie zámená sa vyznačujú (okrem deiktickej funkcie) sémantickými protikladmi totožnosť — odlišnosť, úplnosť — nedostatok (nulovosť) alebo výlučnosť (jedinosť) javov (op. cit., s. 302).

Pri porovnaní subsystémov ukazovacích zámen (vrátane vymedzovacích zámen) najpozoruhodnejším znakom je jednoduchosť anglického subsystému a tvarovo zložitejší a počtom väčší slovenský subsystém. V anglickom subsystéme chýbajú tzv. príslovkové zámená, ktoré sa v anglických gramatikách posudzujú ako príslovky (Quirk, 1974, s. 267—282). Táto skupina príslovkových zámen je na periférii subsystému, preto aj jej gramatický charakter nie je taký vykryštalizovaný. Prevláda chápanie týchto zámen ako slov, ktoré označujú okolnosť alebo kvalitu, nie ako slov, ktoré ukazujú alebo odkazujú na ne (MSJ, 1966, s. 233) a je pre ne charakteristická nemnemická technika označovania (pozri 3.).

Nesporné je zaradenie zámen *this, that* (so svojimi plurálovými tvarmi) do tohto subsystému, problematické je to so zaradením ďalších zámen, keďže v anglickej gramatike je zaradenie slova do určitého slovného druhu silne ovplyvnené syntaktickým postavením. Slovo *other* (iný) anteponované pred menom sa považuje za adjektívum, samostatne stojace za zámeno. Rovnako je to so všetkými výrazmi ako *another, the other, each, the same*, pričom niektoré sa považujú výlučne za adjektíva (*such, each*). Podľa nášho názoru ide o zámená, keďže majú deiktickú funkciu a je pre ne charakteristická nemnemická technika označovania. Popieracie ukazovacie zámená *nobody, nothing* ostávajú zámenami aj v angličtine, len zámeno *none* sa opäť považuje za adjektívum alebo za zámeno. Kategória životnosti je vymedzená druhou

zložkou slova (-body, -thing); podobne aj pri zámenách *everybody, everything*.

To, že v angličtine je subsystem ukazovacích zámen menej rozvinutý, dá sa vysvetliť vyjadrením kategórie určenosti prostredníctvom člena: neurčitý člen — určenosť individualizujúca, neznámosť denotátu; určitý člen — určenosť všeobecná, generická (Mathesius, 1961, s. 56—58). Na rozdiel od ukazovacích zámen, ktorými sa vyjadruje vonkajšia deixa, člen funguje ako nositeľ pojmovej určenosti a vnútornej deixy (op. cit., s. 56). Členy preberajú v jazykovom systéme časť funkcií ukazovacích zámen (určitý člen), prípadne neurčitých zámen (neurčitý člen) a zároveň priberajú osobitné funkcie. Členmi sa vyjadruje známosť alebo neznámosť denotátu a ukazovacími zámenami sa bližšie špecifikuje časovo-priestorové postavenie designátu. Členy sa pravdepodobne menej používajú pri exoforickom poukazovaní (Bajzíkova, 1979, s. 25), vychádzajúcom zo situácie tu—teraz—ja. (K. Bühler [1934, s. 149] používa termín *ad oculos* a *ad aures*.) Častejšie sa používajú pri ukazovaní alebo odkazovaní v texte, a to anaforickom alebo kataforickom (smerom k tomu, o čom sa hovorilo, alebo smerom k tomu, o čom sa bude hovoriť). Pri katafore sa nestretáme s určitým členom a ťažko aj s ukazovacím zámenom, dominantné postavenie tu nadobúda neurčitý člen. Pri anafore zasa je v popredí určitý člen a ukazovacie zámená.

5.5. Opytovacími zámenami „žiada podávateľ doplniť v odpovedi názov veci, vlastnosti alebo okolnosti, ktorý mu nie je známy a zároveň naznačuje gramatické kategórie tohto názvu. Opytovacie zámená ukazujú na neznámu osobu, vec, vlastnosť, počet a okolnosť nie priamo, lež sprostredkovane, tak, že vyjadrujú gramatické kategórie plnovýznamového pomenovania predpokladanej osoby, veci, vlastnosti, počtu alebo okolnosti“ (MSJ, 1966, s. 277). Na rozdiel od ukazovacích zámen, kde je deixa explicitne prítomná, pri opytovacích zámenách je deixa prítomná implicitne (negatívne). Spolu s ukazovacími zámenami tvoria opytovacie zámená jeden celok, kde členy jedného radu sú vo vzťahu komplementárnej distribúcie k členom druhého radu.

Opytovacie zámená v angličtine si udržali len nominatívne tvary (podobne ako ukazovacie zámená). Výnimkou je zámeno *who*, ktoré okrem tvaru nominatívu má aj tzv. privlastňovací pád (*whose*) a tvar *whom*, ktorý sa viaže najmä s predložkami. V dôsledku anglického slovosledu však prevažuje použitie nominatívnej formy (Dušková, 1965, s. 166—167).

Pri ostatných opytovacích zámenách v angličtine nejstávajú zámenné ekvivalenty pre tzv. číslovkové opytovacie zámená (typu *koľko, koľkí*). Lexikálne ekvivalenty sú zložkové slová pozostávajúce z dvoch „prísloviek“. Nazdávame sa, že napriek gramatickej podobe týchto výrazov (*how many, how much*) ide tu o jeden slovný tvar, keďže je významovo nepreniknuteľný (medzi obidve zložky nemožno vložiť ďalšie slovo). Významovo zodpovedá slovenskému zámenu *koľko, koľkí* (je tu negatívne prítomná deixa a ide o nemnemickú techniku označovania), preto obidva anglické výrazy budeme pokladať za zámená.

Rovnako ako pri predchádzajúcich zámenných subsystémoch aj tu príslovkové zámená typu *ako, kde, prečo, kedy* sa považujú v angličtine za príslovky, hoci na základe našich kritérií aj vymedzenia opytovacích zámen začlenili by sme ich do subsystému opytovacích zámen.

Opytovacie zámená v slovenčine môžu fungovať aj vo vzťažnej funkcii (uvádzajú vzťažné vety) a korešpondujú s anglickými vzťažnými zámenami.

5.6. Neurčité zámená len všeobecne naznačujú osobu, vec, vlastnosť alebo okolnosť. Predstavu o osobe, veci, vlastnosti, kvantite, okolnosti neurčujú presne ani v kontexte. Hovoriaci sa vysloví neurčito preto, že niekoho, niečo vecne nepozná, alebo sa chce vyjadriť len všeobecne, alebo mu nezáleží na bližšom určení, pričom môže vyjadrovať i citový postoj (MSJ, 1966, s. 293). Neurčité zámená sú spravidla derivátmi od opytovacích zámen a tie sú zas korelátmi k ukazovacím zámenám (Jodłowski, 1973, s. 27).

Tento subsystém je najbohatšie zastúpený v obidvoch jazykoch. V obidvoch jazykoch jestvuje rozlíšenie neurčitých substantívnych zámen vzťahujúcich sa na osoby a na veci. V angličtine možno tento subsystém zámen rozdeliť do dvoch skupín na základe dvojakého významu vzhľadom na skutočnosť. V prvom prípade zložením so *some-* sa predpokladá reálna existencia niekoho alebo niečoho, v druhom prípade ide o výber zo súboru osôb alebo vecí, pričom akoby nezáležalo na výsledku výberu (zloženiny s *any-* a zloženiny s *-ever*).

V slovenčine môžeme nájsť obidva tieto základné typy, ale navyše je tu ešte jemnejšia diferenciacia vo význame i štylistickej primeranosti jednotlivých zámen (stupnica *niekto, dakto, volakto* — *hocikto, všelikto, ledakto* — *sotvakto* — *ktoviekto, bohviekto* — *tkokolvek*). Len prvý a posledný výraz zo stupnice sa kryje s anglickým *somebody* a *whoever*. Medzi oboma slovami je sedem ďalších výrazov, ktoré základný význam rozlične formujú, pridávajú alebo uberajú nové sémantické príznaky. Najmarkantnejšie sa to prejavuje na zámene *sotvakto*, kde sa už pripája aj určité skeptické hodnotenie. V prípade *ktoviekto, bohviekto* je zase prítomná vnútorná otázka, pri *všelikto* a *ledakto* ide skôr o štylisticky príznakové varianty k *hocikto*; podobne aj pri neutrálnom *niekto* sa môžu zdať *dakto* a *volakto* ako štylistické varianty.

Bohatstvu (v počte i v morfolologickej stavbe) adjektívnych neurčitých zámen v slovenčine zodpovedajú len dve anglické zámená (*some, any*), ktoré sú ešte obmedzené svojím postavením vo vete (pred menami sa chápu ako adjektíva). Podobne ako pri substantívnych zámenách aj tu je rozvinutá sémantická stránka zámen. Rôzne zámená prinášajú iné sémantické príznaky, a tak sa diferencuje ich význam. Stretávajú sa tu dva sémantické príznaky: neurčitosť a ľubovoľnosť denotátu (*nejaký—hocijaký*), ktoré vytvárajú dve skupiny. Pritom medzi obidvoma základnými skupinami existuje ďalšie vetvenie významov na základe vzťahu denotátov k mimojazykovej skutočnosti (*hocijaký—čikolvek*). V druhom výraze okrem ľubovoľnosti denotátu je tu vzťah patriť niekomu.

Rozdelenie na základe lexikálno-sémantičných a gramatických vlastností											
Opytovacie	Osobné			Zvratné		Ukazovacie			Neurčité		
	základné	pri-vlast-ňovacie	základné	pri-vlast-ňovacie	základné	vymedzovacie					
						kvalitatívne	kvantitatívne	stotožňov.		odlišov.	súhrnné obmedzov.
Substantívne	<p> kto, čo ja, ty my, vy on, ona ono oni ony</p>		<p> seba sa</p>		<p> ten, onen teno, tamten tentu</p>	<p> tenže</p>			<p> nikto nič</p>	<p> niekto, niečo, dakto, dačo, ktosi, čosi, volakto, volačo, hocikto, hocičo, kdekto, kadečo, všelikto, všeličo, ledakto, ledačo, lecikto, lecičo, sotvaktó, ktoviekto, ktoviečo, ktokofvek, čo- kofvek, bohviekto, boh- viečo</p>	
Adjektívne	<p> aký, ktorý či kolkoraký kolký</p>	<p> môj tvoj náš váš jeho jej ich</p>		<p> svoj</p>	<p> taký, onaký takýto toľkoraký toľký toľkýto</p>	<p> takýže ten istý taký istý</p>	<p> iný inší inakší</p>	<p> každý celý</p>	<p> samý</p>	<p> nijaký niktorý nič žiaden žiadny</p>	<p> oný, nejaký, niečí, dačí, niektorý, daktorý, dajaký, akýsi, ktorýsi, čisi, hoci- jaký, volajjaký, volaktóry, voláci, všelijaký, akýkof- vek, ktorýkofvek, čiľkofvek</p>
Číslokové	<p> kolko, kolki</p>				<p> toľko, toľki toľkoto</p>	<p> toľkože</p>		<p> všetci všetky všetok</p>	<p> sám</p>		<p> niekoľko, niekoľki, da- kolko, dakolki, volakolko, volakolki, mnoho, mnohi, málo, dosť, viacero, viaceri</p>
Príslokové	<p> ako, kde, kam, kade, kadiaľ kolkokrát, kolko ráz, kedy, kolkorako, prečo, načo</p>				<p> tak, takto, sem, onak, tam, tu, tuto, tade, odtiaľ, poťiaľ, toľkokrát, toľkorako, toľko ráz, vtedy, preto, zato, nato, odvedy</p>	<p> takže tamže tak isto</p>	<p> inak ináč inakšie inde, inam inokde inokadiaľ inokedy</p>	<p> všade všadiaľ vždy</p>		<p> nijako nikde nikam nikdy</p>	<p> nejako, dajako, volajako, všelijako, všelikde, všeli- kade, dakde, dakade, nie- kade, niekam, niekde, volajako, volakde, vola- kedy, hocijako, hocikde, hocikam, akosi, kdesi, kamsi, kedysi, niekoľko- rát, niekoľkokrát, mnoho- krát, čosi-kamsi</p>

Do skupiny číslovkových neurčitkových zámen začleňujeme anglické zámená *much, many, few, several, enough, one*. V slovenčine sa ekvivalenty slov *little, enough, much* — *málo, dosť, mnoho* hodnotia ako neurčité číslovky (MSJ, 1966, s. 333). Nazdávame sa však, že pri všetkých spomínaných slovách ide o poukazovanie na kvantitu alebo kvalitu, je pre ne charakteristická nemnemická technika označovania a kvalitatívna nerestriktívnosť, preto ich pokladáme za zámená.

Medzi ďalšie slová, ktoré môžu fungovať v angličtine ako neurčité zámená, patria *either* a *one*. *Either* významovo korešponduje so slovenským neurčitým zámenom *hociktorý*. (You can go by *either* tram. — Môžeš ísť *hociktorou* električkou.) Ako zámeno je však slovo *either* funkčne obmedzené, funguje tiež ako príslovka a spojka v dvojici *either — or*.

Osobitné miesto v anglickom zámennom systéme má *one*, ktoré (okrem toho, že môže byť číslovkou) môže fungovať ako neurčité zámeno, pričom sa vyjadruje vzťah k hovoriacemu. Toto zámeno môže ešte fungovať ako anaforický substitút za počítateľné substantívum v singulári alebo pluráli: I am looking for a particular book on syntax. Is this the *one* you mean? (Quirk, 1974, s. 222).

5.7. V angličtine sa v niektorých gramatikách vyčleňujú ešte recipročné zámená *one-another, each-other* (Hais, 1978, s. 109). Ekvivalentom týchto zámen v slovenčine je zvrtné predmetové *sa, si* (*seba, sebe*), niekedy zvrtné sloveso alebo aj zvrtné prívlastňovacie zámená.

Pokúsili sme sa ukázať, že problematika zámen v dvoch typologicky rozdielnych jazykoch sa dá riešiť, ak sa stanoví primerané metodologické východisko — v našom prípade všeobecnojazykovedné — a keď sa toto metodologické východisko aplikuje na konkrétne zámenné systémy. Posúdili sme pomerne zúžené chápanie zámen v angličtine (zväčša zo syntaktického hľadiska), a preto zaraďujeme skupinu príslovkových, sčasti číslovkových a prívlastňovacích zámen do zámenného systému. Rovnako sme analyzovali slovnodruhovú platnosť niektorých slovenských slov (číslovkové zámená). Kontrastívna analýza jednotlivých zámenných subsystémov odhalila nielen rozdielnosti a zhody v oboch systémoch, ale aj vzájomnú súhru jednotlivých zámenných subsystémov a „spoluprácu“ s ostatnými prostriedkami jazykového systému.

Filozofická fakulta UPJŠ

Prešov, Grešova 3

Bibliografia

BAJZÍKOVÁ, E.: Úvod do textovej syntaxe. [Skriptum.] Bratislava, Filozofická fakulta UK 1979. 83 s.

BUZÁSSYOVÁ, K.: Kategória určenosti v slovenčine a v maďarčine. In: Z konfrontácie maďarčiny a slovenčiny. Red F. Sima. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977, s. 60—132.

- BÜHLER, K.: Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache. Jena 1934.
- DUŠKOVÁ, L.: On Some Disputed Points in the Usage of Pronouns in Present-Day English. *Philologica Pragensia*, 8, 1965, s. 163—170.
- GREENBAUM, S.—LEECH, G.—SVARTVIK, J.—QUIRK, R.: A Grammar of Contemporary English. 8. ed. London. Longman Group Ltd. 1974, s. 203—225.
- HAIŠ, K.: Anglická gramatika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 487 s.
- HLAVSA, Z.: Denotace objektu a její prostředky v současné češtině. Praha, Academia 1975. 112 s.
- JODŁOWSKI, S.: Ogólnojęzykoznawcza charakterystyka zaimka. Wrocław, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1973. 156 s.
- LYONS, J.: Introduction to Theoretical Linguistics. Cambridge, The University Press 1969. 519 s.
- MAJTINSKAJA, K. J.: Mestoimenija v jazykach raznych sistem. Moskva, Nauka 1969. 307 s.
- MATHESIUS, V.: Obsahový rozbor súčasnej angličtiny na základe obecné lingvistickém. Praha, Nakladateľství ČSAV 1961. 279 s.
- MIKO, F.: Generatívna metóda a štandardná analýza pri opise syntaxe. In: *Rapports de la session de la Commission internationale pour l'étude de la structure grammaticale des langues slaves de l'Academie serbe des sciences et des arts*. Beograd 1974, s. 133—139.
- MISTRÍK, J.: Frekvencia slov v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 728 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 897 s.
- ONDRUS, P.: Klasifikácia a systematický opis zámen v slovenčine. *Slovenská reč*, 38, 1973, s. 209—219.
- POLDAUF, I.: Mluvnice současné angličtiny II. Substantivum a substantivní větné členy. [Skriptum.] Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972. 284 s.
- QUIRK, R. — pozri GREENBAUM—LEECH—SVARTVIK—QUIRK (1974).
- SABOL, J.: K výslovnosti a pravopisu prídavného mena *rád* a zámena *on*. *Slovenská reč*, 30, 1965, s. 220—222.

К ВОПРОСУ ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ И КЛАССИФИКАЦИИ МЕСТОИМЕНИЙ В СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ ПЛАНЕ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО И СЛОВАЦКОГО ЯЗЫКОВ)

Резюме

Предметом статьи является сопоставительное изучение системы местоимений в словацком и английском языках, отличающихся друг от друга с типологической точки зрения. Для определения местоимений как части речи использованы общелингвистические критерии, сформулированные С. Йодловским (1973): синонимия с номинативными частями речи, немнемическая техника обозначения, отсутствие качественной семантической детерминации, денотативная ориентировка. Исходя из этих критериев, авторы в изучаемых языках выделяют, с одной стороны, группы по общим грамматическим значениям (местоимения-существительные, местоимения-прилагательные, местоимения-числительные, местоимения-наречия), с другой стороны, подсистемы по семантическо-грамматическим свойствам (личные, притяжательные, вопросительные, возвратные, указательные, определительные, неопределённые местоимения). Таким образом, каждое местоимение находится на пересечении определённой группы и определённой подсистемы. Классификация такого рода, по мнению авторов, превосходит узкую трактовку местоимений в английском языке, которая основана только на синтаксических критериях. В статье исследуются сходства и различия, касающиеся инвентаря и структуры местоимённых групп и их подсистем в сопоставляемых языках.

VPLYV ZNELOSTNEJ NEUTRALIZÁCIE NA REALIZOVANIE FONOLOGICKÉHO SYSTÉMU SLOVENČINY

EMÍLIA NEMCOVÁ

1. Vychádzajúc z fonologickej koncepcie E. Paulinyho (1979) neutralizáciu fonologických protikladov chápeme ako jav, pri ktorom niektoré fonologické vlastnosti v istých pozíciách strácajú svoju dištinktívnu silu. Ide vždy o vlastnosti korelačného príznaku. V niektorých situáciách sa tieto vlastnosti javia ako nadbytočné a vynechávajú sa. Kombinačné zmeny, ku ktorým dochádza pri neutralizácii konsonantických vlastností, sú v slovenčine len regresívne.

2. Cieľom našej analýzy je zistiť vplyv znelostnej neutralizácie na pomer foném typu znelá — neznelá v slovenčine. Podkladom štúdie je bohatý textový materiál, ktorý sme už prv analyzovali z hľadiska kvantitatívnych ukazovateľov vo fonologickom systéme slovenčiny (Nemcová, 1979). Ide o fonologicky prepísané texty z piatich štýlových oblastí (každá po 50 000 foném), kde pomer znelých a neznelých foném je nasledujúci:

dialóg :	7 149 znelých foném,	11 202 neznelých foném
poézia :	7 956 znelých foném,	11 033 neznelých foném
próza :	7 377 znelých foném,	10 838 neznelých foném
publicistika :	7 489 znelých foném,	11 263 neznelých foném
odborná		
literatúra :	7 308 znelých foném,	10 787 neznelých foném
slovenčina		
súhrne :	37 279 znelých foném,	55 123 neznelých foném

Neznelých foném vo všetkých uvažovaných súboroch bolo približne 1,5-krát viac ako znelých, teda z piatich foném sú tri neznelé a dve znelé.* Zisťovali sme, či táto prevaha neznelých foném je dôsledkom znelostnej neutralizácie, alebo naopak, či

* V tejto súvislosti je zaujímavé uviesť, že J. Bosák (1965) pri analýze malého súboru (10 000 foném) a navyše len jedného štýlu (rozprávky) udáva pomer medzi znelými a neznelými fonémami 1 : 1,3. Naproti tomu J. Findra (1968) pri výskume hovorenej podoby spisovnej slovenčiny v mestách (tri súbory po 10 000 foném) uvádza pomer medzi znelými a neznelými 1 : 1,7 (hovoriaci, pochopiteľne, nezachovávali všetky znelostné neutralizácie). Ukazuje sa teda, že pomer 1 : 1,5 je vzhľadom na rozsah a reprezentatívnosť nášho skúmaného súboru objektívny.

prispela k zníženiu ešte väčšieho frekvenčného rozdielu medzi fonémami tohto korelačného protikladu.

3. V analýze využívame nepriamu metódu, pretože skúmame len vplyv znelostnej neutralizácie. V jednotlivých súboroch (po 50 000 foném) sme na počítači IBM-370 zistili frekvencie všetkých možných dvojkombinácií foném, ktoré sa vyskytli v skúmaných textoch. Pôvodné fonologicky prepísané texty sme prepísali ešte raz bez kombináčnych zmien spôsobených neutralizáciou. Aj v tomto prípade sme pomocou samočinného počítača automaticky vyhľadali a frekvenčne zaznačili všetky vyskytujúce sa dvojkombinácie foném. Konfrontovaním zodpovedajúcich si dvojkombinácií z oboch prepisov sme skúmali silu vzájomného vplyvu znelých a neznelých foném. Výsledky sú zhrnuté v tabuľkách 1—6 (s. 146—151): dialóg (dramatická tvorba), poézia, próza, publicistika, odborná literatúra a slovenčina (súhrnne). Hodnoty v tabuľke pre celú slovenčinu sú súčtami zodpovedajúcich hodnôt v ostatných piatich tabuľkách.

3.1. Štruktúra všetkých tabuliek je rovnaká. Najskôr vychádzame z hodnôt v hrubo orámovanom štvorci tabuliek. V tabuľke 6 ležia v priesečníku riadku označeného neznelou fonémou *k* a stĺpca s označením (znelé) *d* čísla 34 a 124. Hodnota horného čísla 34 je celkový frekvenčný prírastok dvojkombinácie (*gd*) v prvom fonologickom prepise oproti druhému prepisu. Vyjadruje hodnotu rozdielu ($(gd)_{sn} - (gd)_{bn}$), kde ($(gd)_{sn}$) je počet dvojkombinácií (*gd*) vo fonologickom prepise zahrnujúcom aj vplyv neutralizácií a ($(gd)_{bn}$) je počet týchto dvojkombinácií v prepise bez vplyvu neutralizácie. Fakt, že horné číslo 34 platí pre dvojkombinácie (*gd*), naznačuje šípka v ľavom hornom rohu tabuľky, smerujúca zľava doprava. Jej interpretácia je nasledovná: zo stĺpca neznelých foném, označujúcich jednotlivé riadky tabuľky, zober danú neznelú fonému a zneň ju na znelú protikladovú fonému (*g*). Ďalej k nej pripoj príslušnú znelú fonému (*d*) z riadka znelých foném a utvor žiadanú dvojkombináciu (*gd*). Hodnotou frekvenčného prírastku pre túto dvojkombináciu je horné číslo 34 v priesečníku príslušného riadka (*k*) a príslušného stĺpca (*d*). Jeho hodnota pre dvojkombináciu (*gd*) je súčtom týchto teoreticky možných prípadov znelostnej neutralizácie:

(1)

kd > (*gd*)
kt pred znelou fonémou > (*gd*)
gt pred znelou fonémou > (*gd*)

+

(2)

gd pred neznelou fonémou > (*kt*)

-

Konkrétna číselná hodnota realizovaných typov neutralizácie neznelá—znelá (1) sa k celkovému prírastku pripočítava, konkrétna hodnota pre neutralizáciu znelá—neznelá (2) sa odčítava. Ak prevládajú typy neutralizácie (1), je viac neutralizačných zmien neznelých foném na znelé, preto hodnota celkového frekvenčného prírastku je kladná. Ak je však typ neutralizácie (2) frekvenčne vyšší, potom je hodnota

	#	907	1841	1127	75	902	675	59	625	255	663	7149
	#	b	v	d	dz	z	ř	dž	ž	š	h	Spolu
	#	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1603	3	-	50	0	-40	-40	-149	-32	-29	-122	-89	-454
	-	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
	23	0	0	23	0	7	0	0	0	0	0	30
234	-50	0	-	0	0	-2	0	0	0	0	0	-52
	-	0	-	1	0	0	0	0	0	0	0	1
2140	0	0	-2	-	0	0	0	0	0	0	0	-2
	-	0	14	-	0	-11	0	0	0	-1	2	4
545	40	0	0	0	-	0	1	0	0	0	0	41
	-	2	0	-2	-	0	0	0	0	0	0	0
2354	40	0	0	0	0	-	31	0	-1	0	0	70
	-	2	2	-2	0	-	-2	0	7	0	0	7
990	149	0	0	0	0	0	-	0	0	0	0	139
	-	2	0	0	4	-38	-	1	3	0	0	-28
716	32	0	0	0	0	0	0	-	0	0	0	32
	-	12	3	0	0	9	0	-	0	0	0	24
637	29	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	34
	-	0	54	0	0	0	0	-7	1	0	1	49
1629	122	0	1	19	0	0	13	0	2	-	0	157
	-	0	2	24	0	9	0	0	8	-	3	46
354	89	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-	89
	-	6	1	1	0	0	0	0	0	0	-	8
11202	454	0	-1	19	0	-2	45	0	1	0	5	521
	-	21	126	45	-36	-64	-151	-38	-10	-123	-83	-313
B	454	-	-2	15	0	-	73	-24	-48	-46	-3	380
	-	-30	-	-	-	-9	-	-	-	-	-	-

Diálož

Tabuľka 1

	#	928	2180	1244	76	1230	577	17	514	244	946	7956	A
	#	b	v	d	dz	z	ř	ž	š	g	h	Spolu	
1430	p	-1	136	15	-35	-50	-74	-9	8	-173	-163	-346	-
280	f	-	2	13	0	10	0	0	0	0	0	25	-12
1948	t	-15	1	0	0	-6	0	0	0	0	0	-142	-243
585	o	35	0	0	0	0	-2	0	0	0	0	-16	-55
2527	s	50	0	0	0	0	0	0	0	0	0	35	32
693	ř	74	0	0	0	0	0	0	0	0	0	67	73
585	š	9	2	3	0	0	0	0	0	0	0	9	11
577	ž	-8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-7	-36
1946	k	173	0	7	0	0	39	0	1	-	0	220	220
462	ch	163	0	1	0	2	0	0	0	0	0	164	156
11033	Spolu	346	1	1	0	-5	60	0	-1	1	2	406	
	B	346	13	237	54	-32	-75	-11	37	-173	-155	-161	
	B	-24	1	-15	-1	-19	77	-3	-59	-76	-6		221

P o ě z í a

Tabulka 2

	900	2028	1168	73	1117	601	23	451	208	808	7377
#	b	v	d	dz	z	ř	čž	ž	g	h	Spolu
1573	-8	75	20	-28	1	-114	-21	4	-121	-105	-297
222	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8
	-	1	16	0	21	0	0	0	0	0	38
222	-75	0	0	0	-1	0	0	0	0	0	-76
	0	-	2	0	2	0	0	0	0	0	4
1816	0	-2	-	0	0	-2	0	0	0	0	-24
	4	17	-	0	-13	0	0	0	0	1	9
490	0	0	0	-	0	0	0	0	0	0	28
	9	0	-14	-	2	0	0	0	0	0	-3
2601	-1	0	-2	0	-	31	0	-1	0	0	27
	5	3	0	0	-	0	0	3	0	0	11
700	0	0	2	0	0	-	0	0	0	1	117
	1	0	0	1	-29	-	0	3	0	0	-24
680	0	0	0	0	0	0	-	0	0	1	22
	6	8	0	0	0	0	-	0	0	1	15
569	-4	0	-4	0	0	1	0	2	0	1	-4
	5	50	0	0	0	0	-7	7	0	3	58
1784	0	0	3	0	0	24	0	2	-	0	150
	9	1	33	0	22	0	0	13	-	5	83
403	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-	105
	2	1	2	0	3	0	0	0	0	-	8
10838	0	-2	-1	0	-1	54	0	3	0	3	353
	33	156	59	-27	9	-114	-28	30	-121	-95	-98
B	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	297	-38	-10	3	-12	78	-15	-55	-83	-5	154

Tabulka 3

P r ů b a

	#	689	2343	1177	88	980	645	11	381	270	905	7489
	#	b	v	d	dz	z	ř	dž	ž	g	h	Spolu
1554	-	1	100	-14	-35	-41	-159	-9	28	-109	-212	-450
344	-1	-	0	0	0	3	0	0	0	0	0	2
	-	-	4	32	0	15	0	0	0	0	0	51
2186	-100	1	-	0	0	-2	0	0	0	0	0	-101
	-	0	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0
850	14	1	0	-	0	0	-3	0	0	1	0	13
	-	0	1	-	0	-31	0	0	0	0	12	-18
567	35	0	0	0	-	0	1	0	0	0	0	36
	-	3	0	-8	-	2	0	0	0	0	0	-3
2388	41	3	1	3	0	-	64	0	0	3	0	115
	-	6	9	-25	0	-	-13	0	14	-1	0	-10
574	159	0	0	0	0	0	-	0	0	0	0	159
	-	4	0	-1	-1	-63	-	0	0	0	0	-61
538	9	0	0	0	0	0	0	-	0	0	0	9
	-	3	4	0	0	0	-1	-	0	0	0	6
1841	-28	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	-24
	-	2	81	0	0	0	0	-17	4	0	1	71
401	109	0	0	0	0	5	17	0	0	-	0	131
	-	8	0	18	0	-17	0	0	4	-	2	15
11263	212	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-	212
	-	8	1	8	0	0	0	0	0	0	-	17
Spolu	450	5	1	3	0	6	79	0	0	4	4	552
	-	35	200	10	-36	-135	-173	-26	50	-110	-197	-382
B	450	-46	1	21	3	16	140	-6	-71	-11	-13	484

Publizierte

Tabulka 4

	#	793	2080	1107	103	1124	420	4	469	365	843	7308
	#	b	v	d	dz	z	ř	č	ž	š	h	Spolu
1818	#	-6	99	-12	-38	-84	-124	-1	13	-206	-214	-561
	p	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-41
	f	-	5	22	0	30	0	0	0	0	0	57
316	f	0	-	0	0	-3	0	0	0	0	0	-102
	t	0	-	0	0	0	0	0	0	0	0	-205
2208	t	0	0	-	0	0	0	0	0	0	0	-41
	e	0	8	-	0	-35	0	0	-1	0	0	-24
798	e	3	0	0	-	0	0	0	0	0	0	41
	s	0	1	-2	-	4	0	0	0	0	0	3
1927	s	0	0	-2	0	-	42	0	0	1	0	125
	š	29	5	5	0	-	-16	0	7	0	0	30
454	š	0	0	0	0	0	-	0	0	0	0	124
	ř	1	0	0	0	-40	-	0	0	0	0	-39
471	ř	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	16
	ž	1	5	0	0	0	0	-	0	0	0	6
375	ž	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-13
	k	0	79	0	0	0	0	-15	5	0	0	69
2047	k	0	0	5	0	0	8	0	3	-	0	222
	ch	3	0	16	0	11	0	0	30	-	1	61
373	ch	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	214
	Spolu	1	0	12	0	0	0	0	0	0	-	13
10787	Spolu	3	0	3	0	-3	50	0	3	1	0	618
	B	41	202	41	-38	-114	-140	-16	54	-209	-206	-385
	B	-54	0	-	-	-33	89	-6	-66	-60	-13	442

Tabuľka 5

Odborná literatúra

	#	4217	10472	5823	415	5353	2918	114	2440	1342	4185	37279
	#	b	v	d	ds	z	ř	dž	ž	g	h	Spolu
	#	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7978	p	-5	460	9	-176	-214	-620	-72	24	-731	-783	-2108
1396	f	-	0	0	0	4	0	0	0	0	0	9
		-	12	106	0	83	0	0	0	0	0	201
10298	t	-460	-	0	0	-14	0	0	0	0	0	-473
		-	-	3	0	2	0	0	0	0	0	5
3268	o	-9	2	-4	0	0	-7	0	0	1	0	-17
		-	5	69	0	-103	0	0	-3	-4	23	-13
3424	ř	176	3	0	-	0	2	0	0	0	0	181
		-	14	1	-31	10	0	0	4	0	0	-2
11797	s	214	3	1	0	-	191	0	-4	5	0	404
		-	46	31	-26	-	-32	-1	35	-1	0	52
3424	ř	620	0	2	0	0	-	0	0	0	1	623
		-	9	0	7	-192	-	1	7	0	0	-169
3026	č	72	0	0	0	0	0	0	0	0	1	73
		-	24	23	0	9	-1	-	0	0	1	54
2696	š	-24	0	-5	0	0	1	0	2	0	12	-14
		-	7	317	0	0	0	-47	22	0	7	305
9247	k	731	0	34	0	5	101	0	8	-	0	880
		-	26	4	124	40	0	0	72	-	16	282
1993	ch	783	0	1	0	0	0	0	0	0	-	784
		-	17	4	0	5	0	0	0	0	-	54
55123	Spolu	2108	9	25	0	-5	288	0	6	6	14	2450
		-	143	209	-169	-360	-653	-119	161	-736	-736	-1339
B		2108	-192	-6	2	-57	457	-54	-299	-276	-40	1681

Slovenčina

Tabulka 6

celkového prírastku záporná a záporné je aj číslo v tabuľke. Hodnota spodného čísla 124 vyjadruje celkový frekvenčný prírastok dvojkombinácie tk , získaný rozdielom $(tk)_{sn} - (tk)_{bn}$, kde $(tk)_{sn}$ je frekvencia tejto dvojkombinácie v textoch so značnou neutralizáciou, $(tk)_{bn}$ v textoch bez neutralizácie.

Druhá šípka v ľavom hornom rohu tabuľky má smer zhora nadol. Interpretujeme ju takto: z riadka znелých foném nad jednotlivými stĺpcami tabuľky vyber požadovanú znелú fonému (d) a zmeň ju na korelačnú protikladovú neznelú (t). Spoj ju s príslušnou neznelou fonémou (k) zo stĺpca neznelých foném, označujúcich riadky tabuľky, a utvor dvojkombináciu (tk). Spodné číslo 124 priesečníka stĺpca d a riadka k je celkový frekvenčný prírastok dvojkombinácie (tk), ktorý je súčtom týchto teoreticky možných prípadov znелostnej neutralizácie:

(3)

dk	$>$	(tk)	tk pred znелou fonémou	$>$	(dg)
dg pred znелou fonémou	$>$	(tk)			
tg pred znелou fonémou	$>$	(tk)			

(4)

Aj v tomto prípade sa v konkrétnych textoch nerealizujú všetky typy. Podľa toho, či prípadov neutralizácie (3) bolo viac (alebo menej) ako pri neutralizácii (4), nadobúda číslo v tabuľke kladnú (alebo zápornú) hodnotu. Pre dvojkombináciu (tk) sa zvýšil jej výskyt pod vplyvom znелostnej neutralizácie o 124 prípadov. Medzery, ktoré sú tiež prvkami dvojkombinácií, označujeme v tabuľkách znakom #.

Horné čísla z dvojčísel v stĺpci *Spolu* vyjadrujú hodnoty celkového prírastku znelej protikladovej fonémy k fonéme daného riadku. Napríklad pri fonéme s je horné číslo 404. To znamená, že neznelá fonéma s sa pred všetkými znелými fonémami v 404 prípadoch zmenila na znелé z . Ide o súčet znелostných neutralizácií $s > z$ pred jednotlivými znелými fonémami. Ak by číslo nadobudlo zápornú hodnotu, znamenalo by to, že v dôsledku neutralizácií pribudlo o túto hodnotu viac foném s . V tomto prípade teda prevláda neutralizácia znелá — neznelá a zvýši sa počet neznelej fonémy s .

Spodné číslo z dvojčísel stĺpca *Spolu* vyjadruje, v koľkých prípadoch daná fonéma (v našom prípade s) neutralizovala znелé fonémy na ich neznelé protikladové fonémy. Fonéma s bola teda 52-krát neutralizujúcou fonémou.

Horné číslo dvojčísela v riadku *Spolu* určuje veľkosť vplyvu jednotlivých neutralizujúcich znелých foném. Číslo 9 pri fonéme b značí, že fonéma b bola 9-krát neutralizujúcou fonémou pri neutralizácii neznelých foném na znелé. Pre spodné číslo z dvojčísela v riadku *Spolu* je hodnotou celkový prírastok neutralizovanej fonémy (napr. b) po neutralizácii typu znелá — neznelá. Je to súčet prípadov kombinačných zmien znelej fonémy na neznelú pred všetkými vyskytujúcimi sa neznelými fonémami. Pre znелú fonému b napr. platí, že sa pod vplyvom neznelej fonémy zmenila 143-krát na neznelú fonému p , t. j. počet p vzrástol o 143.

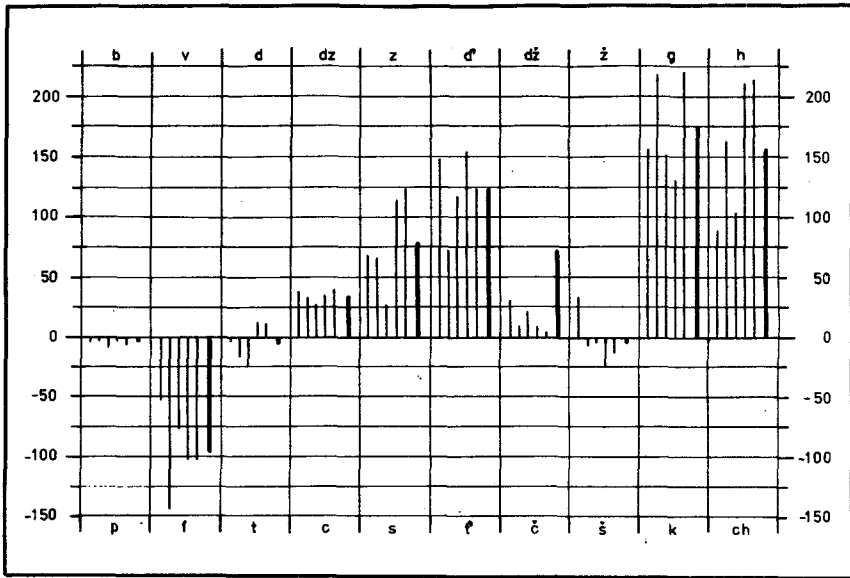
Hodnoty stĺpca *A* určujú pri fonémach binárneho korelačného protikladu, aký typ znelostnej neutralizácie pri danej dvojici foném prevláda; pri kladnom čísle prevláda o toľko prípadov znelostný typ. Hodnoty získame rozdielom vrchného čísla zo stĺpca *Spolu* a spodného čísla v riadku *Spolu* pre dve znelostné protikladové fonémy. K získanému rozdielu pripočítame spodnú hodnotu z priesečníku $\#$ + daná fonéma, pretože medzera má platnosť neutralizujúcej fonémy, ak neutralizuje fonému na konci slova. $[n_f(\text{pred znelou}) > z_f] - [z_f(\text{pred neznelou}) > n_f] + [z_f(\text{pred } \#) > n_f] = 0$ koľko sa zvýšil výskyt znelej párovej fonémy z_f oproti jej párovej neznelej n_f . V prípade záporného výsledku prevláda v danej dvojici neznelostný typ.

Hodnoty čísel v riadku *B* vyjadrujú, v koľkých prípadoch navyše neutralizujúca znelá fonéma zo znelostného korelačného protikladového páru spôsobila neutralizáciu neznelej fonémy na znelú oproti neutralizácii znelá — neznelá, ktorú spôsobila jej párová neznelá fonéma: $[(n_f > z_f) (\text{pred znelou})] - [(z_f > n_f) (\text{pred párovou neznelou})]$. Ak je výsledkom tohto rozdielu záporná hodnota, viac prípadov neutralizácie prebehlo pod vplyvom neznelej párovej fonémy. Hodnota čísla v priesečníku stĺpca *A* a riadku *B* vyjadruje, v koľkých prípadoch prevláda znelostný typ neutralizácie (t. j. neutralizácia neznelej fonémy na znelú pred všetkými znelými fonémami) nad neznelostným typom neutralizácie (t. j. nad neutralizáciou znelej fonémy na neznelú pred všetkými neznelými fonémami). Ide teda o hodnotu, ktorá udáva, či pod vplyvom znelostnej neutralizácie vzrástol počet znelých foném (kladné číslo), alebo počet neznelých foném (záporné číslo). Číselné hodnoty v riadku nad znelými fonémami a v stĺpci pred neznelými fonémami v jednotlivých tabuľkách sú hodnotami príslušných foném vo fonologicky úplnom prepise uvažovaných textov.

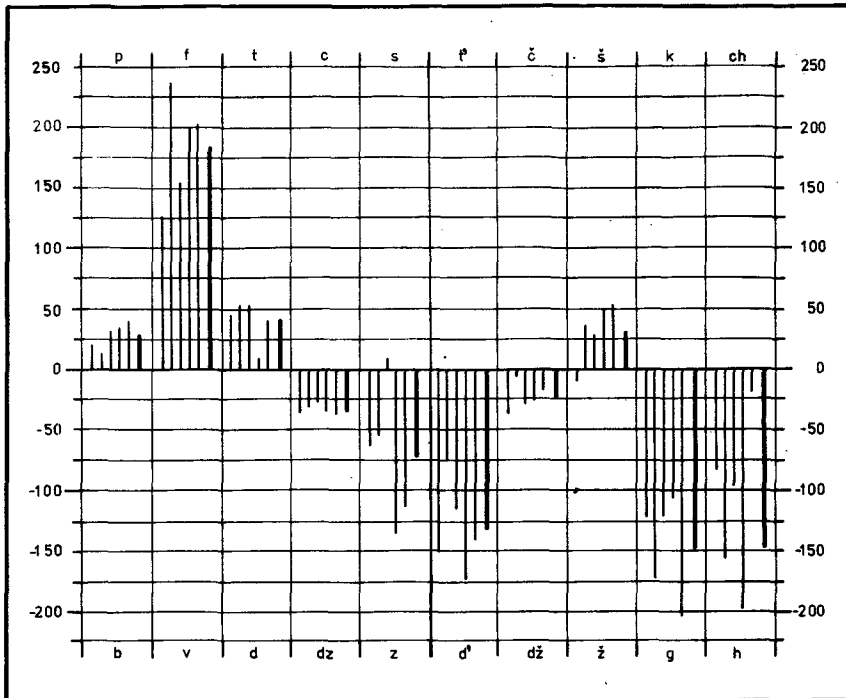
3.2. Najdôležitejšie hodnoty z tabuliek sú graficky znázornené v grafoch 1—6 (s. 154—156). Vodorovná os v grafe je osou foném, na zvislej osi sú hodnoty celkových frekvenčných prírastkov podľa tej závislosti, ktorú predstavuje daný graf. Pre každú fonému je v každom grafe na osi foném kolmo nanesených šesť úsečiek. Ich veľkosti zodpovedajú hodnotám daných prírastkov v stálom poradí pre súbory (zľava doprava) dialóg, poézia, próza, publicistika, odborná literatúra, slovenčina (súhrne). Aby sa súbory dali navzájom relatívne porovnávať, úsečka pre súbor slovenčina je päťkrát menšia ako jej zodpovedajúci skutočný frekvenčný prírastok danej fonémy.

Graf 1 znázorňuje celkový frekvenčný prírastok jednotlivých znelých foném spôsobený znelostným typom neutralizácie. Ak prevláda znelostná neutralizácia (1) nad neutralizáciou (2), hodnoty sú nanesené v kladnej polrovine grafu. Ak je viac prípadov znelostnej neutralizácie (2) oproti neutralizácii (1), hodnoty sú zachytené v zápornej polrovine grafu. Grafu 1 zodpovedajú hodnoty vrchných čísel z dvojčíslel v stĺpci *Spolu*.

V grafe 2 sú znázornené celkové frekvenčné prírastky jednotlivých neznelých foném, spôsobené neznelostným typom neutralizácie. V kladnej polrovine grafu sú

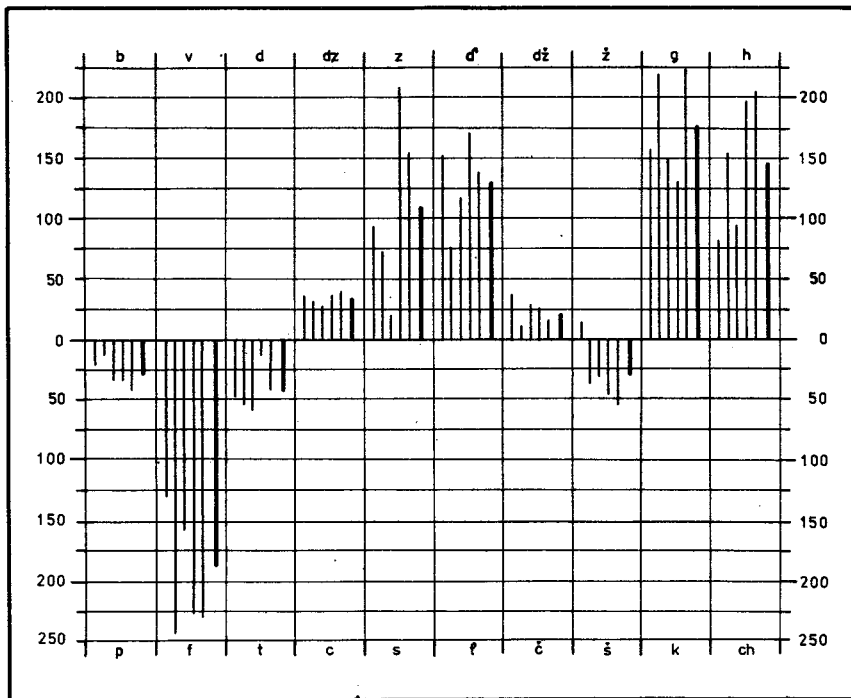
Graf č. 1

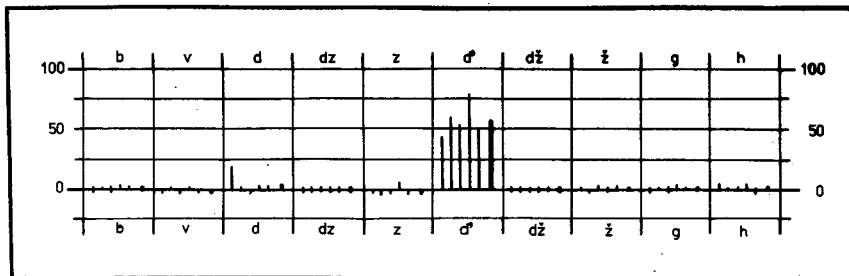
Graf č. 2

nanesené hodnoty v prípade, ak prevládajú neutralizácie (3) oproti neutralizáciám (4). Pri prevahe typu neutralizácie (4) sú hodnoty nanesené v zápornej polrovine grafu. Tomuto grafu zodpovedajú hodnoty spodných čísel z dvojčísel riadka *Spolu*.

V grafe 3 sú zobrazené hodnoty zo stĺpca *A*, pričom zodpovedajúce úsečky pri fonémach binárneho korelačného protikladu znázorňujú, aký typ znelostnej neutralizácie a o akú hodnotu prevláda pri danej dvojici foném. Záporné hodnoty, teda prevahe neznelostného typu neutralizácie, sú znázornené úsečkami v dolnej polrovine grafu.

Graf č. 3

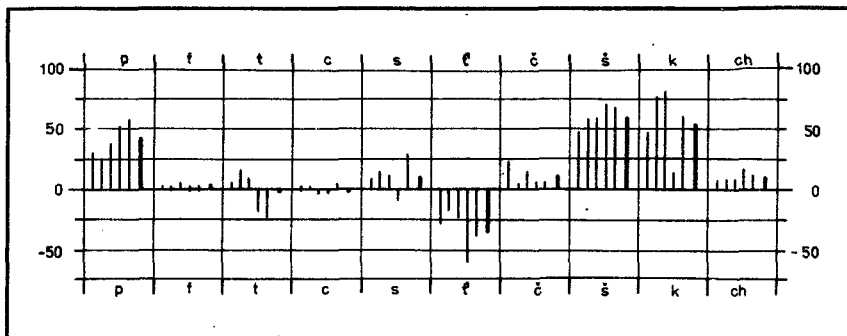
Graf č. 4

Graf 4 je zostrojený z hodnôt horných čísel z dvojčísel v riadku *Spolu*. Veľkosti úsečiek znázorňujú, v koľkých prípadoch neutralizovala daná znelá fonéma neznelé fonémy na ich protikladové znelé fonémy.

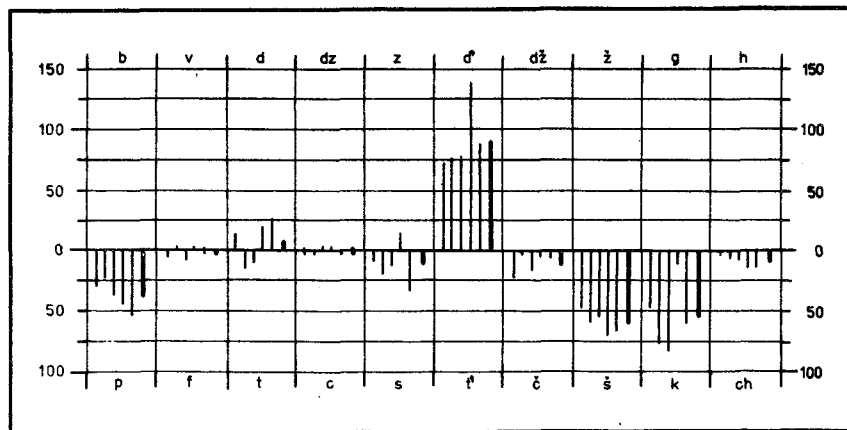
Graf 5 je grafom z hodnôt spodných čísel z dvojčísel v stĺpci *Spolu*, ktoré vyjadrujú veľkosť vplyvu jednotlivých neutralizujúcich neznelých foném pri neutralizácii znelých foném na neznelé.

V grafe 6 sú zobrazené hodnoty čísel z riadku *B*. Vyjadrujú, o koľko prípadov navyše znelá fonéma daného znelostného protikladového páru zapríčinila neutralizáciu nezneléj fonémy na znelú oproti opačnej neutralizácii, spôsobenej jej protikladovou fonémou. Záporné hodnoty — prevaha pôsobenia protikladovej nezneléj fonémy — sú zobrazené úsečkami v zápornej polovine grafu.

4. Cieľom našej analýzy bolo zistiť, či znelostná neutralizácia ovplyvní pomer foném znelostného korelačného radu. Porovnávali sme navzájom si zodpovedajúce dvojkombinácie foném, a preto bolo treba pri porovnávaní uvažovať, že súčasne

Graf č. 5

Graf č. 6

prebieha neutralizácia znej fonémy na neznelú (jednotlivé typy uvádzame pri opise tabuliek) a neznej fonémy na protikladovú znelú. Podstatný bol pre nás prírastok daný rozdielom oboch typov znelostnej neutralizácie. Graf 1 ukazuje, že fonémy *c, s, t, č, k, ch* sa neutralizujú na *dz, z, d, dž, g, h* pomerne vyrovnané vo všetkých súboroch. Porovnaním s veľkosťou zvýraznenej úsečky pre slovenčinu súhrnne ide približne o prírastky od 70 do 150 prípadov v prospech znelých foném. Pri fonémach *p, f* a čiastočne *t, š* však vplyv neutralizácie znelá — neznelá bol podstatne vyšší ako neutralizácia neznelých na znelé fonémy, preto sú prírastky pri neznelých fonémach; vcelku však pod vplyvom znelostnej neutralizácie pribudlo viac znelých foném. Podľa grafu 2, kde je zachytený vplyv neutralizácie typu znelá — neznelá, fonémy *b, v, d, ž* sa menia na protikladové *p, f, t, š* o približné hodnoty 70 až 150 prípadov viac ako tieto neznelé fonémy na párové znelé. Naproti tomu pri fonémach *dz, z, d, ž, g, h* ich neznelé párové prešli ešte v ich prospech na znelé. Z obidvoch grafov vidieť, že prevláda typ neutralizácie neznelých foném na znelé. Tabuľky jednoznačne ukazujú, že pod vplyvom znelostnej neutralizácie sa počet znelých foném zvýšil o 1 681. Na základe grafu 3 a tabuliek možno konštatovať, že tento výsledný stav ovplyvnili fonémy *dz, z, d, dž, g, h*, neutralizované z párových neznelých *c > dz, s > z, t > d, č > dž, k > g, ch > h*. Vplyv neutralizácie ďalších foném *b > p, d > t, v > f, ž > š* je výrazne menší.

Neutralizáciu neznelých foném na protikladové znelé spôsobila v podstatnej miere fonéma *d* (porov. graf 4). Je to prekvapujúce zistenie, pretože pri neutralizácii znelých foném na neznelé sa okrem fonémy *t* zúčastnili všetky fonémy a aj tak prevláda neutralizácia neznelá — znelá. Hodnoty na grafe 6 a príslušné hodnoty v tabuľkách znázorňujú výsledky porovnania faktov, aký majú vplyv na neutralizácie jednotlivé korelačné dvojice foném. Je zrejmé, že hodnoty sú veľmi blízke hodnotám zachyteným v grafe 5, lebo celkový podiel znelých foném na neutralizácii vôbec (okrem fonémy *d*) je zanedbateľný.

Aké sú teda zmeny vyvolané znelostnou neutralizáciou vo frekvenčných zastúpeniach foném? V súbore dialóg (dramatická tvorba) prírastok 380 znelých foném po znelostnej neutralizácii znamená zníženie rozdielu medzi neznelými a znelými fonémami oproti stavu pred neutralizáciou asi o jednu šestinú. Pre súbor poézia prírastok 221 znelých foném predstavuje zníženie rozdielu medzi fonémami korelačného radu asi o jednu osminu. V súbore próza sa počet znelých foném zvýšil o 154, uvažovaný rozdiel sa znížil asi o jednu dvanásťtinu. Súbor publicistika zaznamenal prírastok 484 znelých foném, t. j. zníženie rozdielu asi o jednu pätinu. V súbore odborná literatúra pribudlo 442 znelých foném, rozdiel medzi neznelými a znelými fonémami sa znížil asi o jednu štvrtinu. V súbore slovenčina (súhrnne) vzrástol počet znelých foném v dôsledku znelostnej neutralizácie o 1 681, čo predstavuje zníženie rozdielu medzi neznelými a znelými fonémami v slovenčine asi o jednu šestinú.

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV

Bratislava, Nálepková 26

Bibliografia

BOSAĀ, J.: Frequency of Phonemes and Letters in Slovak and Numerical Expression of Some Phonemic Relations. *Jazykovedný časopis*, 16, 1965, s. 120—136.

FINDRA, J.: Frekvencia foném v ústnych prejavoch. *Jazykovedný časopis*, 19, 1968, s. 96—102.

NEMCOVÁ, E.: Kvantitatívne ukazovatele vo fonologickom systéme slovenčiny. *Jazykovedný časopis*, 30, 1979, s. 18—32.

PAULINY, E.: Slovenská fonológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 212 s.

ВЛИЯНИЕ НЕЙТРАЛИЗАЦИИ ПО ГЛУХОСТИ И ЗВОНКОСТИ НА РЕАЛИЗАЦИЮ ФОНОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ СЛОВАЦКОГО ЯЗЫКА

Резюме

Автор статьи применяет так называемый косвенный метод, чтобы определить как вследствие влияния нейтрализации по глухости и звонкости меняется соотношение звонких и глухих фонем в текстах. Объектом анализа пять комплексов (диалог, проза, поэзия, публицистика и специальная литература) по 50 000 фонем. Результаты полученные для отдельных фонем сравнивались в рамках комплексов и вносились в таблицы и графики. На основе анализа было определено, что под влиянием нейтрализации по звонкости и глухости растёт роль звонких фонем по отношению к глухим.

DISKUSIE

BILATERÁLNOSŤ SYNTAGMY A SYNTAKTICKÝ VÝZNAM

JÁN KAČALA

1. Z doterajšieho priebehu diskusie o problematike obsahu a formy v syntaxi (Kočiš, 1978; Kačala, 1978; Krupa, 1979a; 1979b; Kočiš, 1981) je zjavné, že bilaterálnosť syntagmy vidím ináč ako F. Kočiš, že teda rozvíjam iný model syntagmy. Na rozdiel od F. Kočiša si nemyslím, že súčasná úroveň syntaktickej teórie umožňuje vykladať bilaterálnosť syntagmy len jedným spôsobom, lež práve naopak stojím na stanovisku, že veda, vedecké poznanie umožňuje rozličné teoretické postoje ku skúmanému objektu, ako aj rozmanité, často aj protichodné modely toho istého objektu vedeckého skúmania a že sú nielen možné, ale aj reálne stále nové teoretické postoje. Takýto názor potvrdzuje nielen súčasná teória vedy, ale aj dejiny vedeckého poznania sveta a predovšetkým samy výsledky terajšieho vedeckého poznania u nás aj vo svete. Pritom rozdielnosť v tvorbe vedeckého obrazu objektu môže byť podmienená nielen rozličnými filozofickými (svetonázorovými) postojmi tvorcov vedeckých teórií; rozličné vedecké teórie a rozličné vedecké modely môžu vznikať a vznikajú aj u bádateľov stojacich na rovnakej filozofickej (svetonázorovej) platforme. Vedecká nosnosť istého teoretického prístupu, istého modelu skúmaného objektu je daná adekvátnosťou vedeckej teórie a metodologického východiska, použitého metodického aparátu a hĺbkou i vernosťou získaných vedeckých poznatkov vo vzťahu ku skúmanému objektu.

Tieto všeobecné východiská vedeckej tvorby by som tu nemusel ani pripomínať, keby sa naozaj všeobecne aj uplatňovali. Práve s odvolaním sa na uvedené všeobecné východiská vyslovujem totiž presvedčenie, že vo vedeckej diskusii — na atribúte vedeckosti mi tu záleží osobitne — nie je správne protichodný názor jednoducho „opraviť“ (porov. tento Kočišov záver: „V duchu tohto celkového výkladu o tom, čo je v syntaxi obsahom a formou, treba opraviť aj Kačalov výklad o obsahovej a formálnej stránke priraďovacej syntagmy“ — Kočiš, 1981, s. 74). Odhliadnuc od toho, že opravenie by sa malo vzťahovať na mnohých iných bádateľov, ktorí stoja na rovnakom alebo podobnom stanovisku. Aj suverénne posudzovanie istého protichodného postoja ako neadekvátneho (op. cit., s. 72, 76) pokladám za neprimerané. Istý vedecký výklad by podľa mojej mienky musel mať základné, ak nie priam krikľavé nedostatky (takže by sa dalo pochybovať o tom, či je to vedecký výklad), aby bolo možno o ňom vyhlásiť, že neobstojí (ibid., s. 76). Za

nevhodný pokladám takýto spôsob argumentácie: „J. Kačalovi ušla pri argumentovaní jedna základná dištinkcia, a to rozlišovanie vnútornej a vonkajšej formy“ (ibid., s. 72). Túto „základnú dištinkciu“ nebral totiž do úvahy vo svojom prvom článku ani F. Kočiš (1978).

2. Túto vec osobitne pripomínam aj preto, že ako poznám našu syntaktickú literatúru, s vedomým aplikovaním princípu diferencovanej (vnútornej a vonkajšej) formy vo vzťahu k syntagme sa stretám v Kočišovom príspevku z r. 1981 po prvý raz. V jazykovede (našej i zahraničnej) sa s pojmom vnútorná forma už dlhší čas narába v súvisi so slovom (hovorí sa o vnútornej forme slova), ale s termínmi vnútorná a vonkajšia forma sa doteraz explicitne nepracuje pri rozbere morfológických kategórií v slovenčine, preto treba Kočišovu interpretáciu úvodných teoretických výkladov v *Morfológii slovenského jazyka* (1966) pokladať za skresľujúcu (porov. Kočiš 1981, s. 73). Čitateľ si môže ľahko overiť, že v citovaných úvodných výkladoch o podstate morfológie a morfológických kategórií sa vnútorná a vonkajšia forma nerozlišuje a takýto prístup k morfológickým kategóriám a morfológickým javom vo všeobecnosti autorovi týchto výkladov až dodatočne pripisuje F. Kočiš (ibid.). V úvodných výkladoch v *Morfológii slovenského jazyka* vôbec nie je reč o vnútornej forme, lež práve naopak o obsahu morfológických kategórií, resp. gramatických tvarov a tento obsah je jednoznačne korelovaný s formou, s formálnou stránkou morfológických kategórií, resp. gramatických tvarov. Nezvratne o tom svedčia napr. tieto konštatovania *Morfológie slovenského jazyka* (1966, s. 22): „Aj morfológické jednotky sú budované tak ako všetky ostatné jazykové prvky znakovej povahy: forma a obsah sú paralelné, ale nie sú symetrické. Forma aj obsah tvaru, gramatického slova i morfémy majú svoju vlastnú, vnútornú zákonitosť, ale súčasne rešpektujú zákonitosť svojho pendanta.“ „Gramatický tvar je formálny prostriedok na vyjadrenie gramatického významu. ... Gramatický tvar má v prvom rade vlastný, morfológický význam, vyjadruje sa ním vzťahová modifikácia lexikálneho významu daného slova.“ Na s. 33 sa na to nadväzuje takto: „Obsah morfológickej kategórie je vyššou abstrakciou ako ich lexikálny význam (t. j. autosémantických slovných druhov). Morfológický význam vyrastá z lexikálneho a je navrstvený na ňom. Bez lexikálneho významu sa morfológický význam totiž nemôže uplatniť, keďže obsahom morfológickej kategórie je vzťah a obsahom lexikálnej jednotky (lexémy) je súhrn druhových vlastností vecí samých.“ Z citovaných miest sa presvedčivo ukazuje, že obsah morfológickej kategórie je morfológický význam, a nie vnútorná forma. Aj definícia gramatického tvaru slova v *Morfológii slovenského jazyka* na s. 37, ktorú cituje aj F. Kočiš (1981, s. 73), je jednoznačná práve z hľadiska korelovanosti obsahu a formy; nevedno, kde možno nájsť v nej vnútornú a vonkajšiu formu.

Interpretácia nevyhnutne predpokladá plné rešpektovanie faktu a jeho súvislostí. Fakt je taký, že v definícii gramatického tvaru slova v *Morfológii slovenského jazyka* sa s kategóriou vonkajšej formy nepracuje. A súvislosti sú také, že v tomto diele sa s rozlišovaním vnútornej a vonkajšej formy ani v iných výkladoch

o podstate morfológie a morfológických a či gramatických kategórií nenarába.

3. V tomto všeobecnom úvode som naznačil, čo požadujem od vedeckej diskusie. Vedeckých diskusií je u nás stále nedostatok, hoci ich význam pre rozvoj vedeckého poznania a pre spoločenský pokrok zdôrazňujú aj uznesenia našich najvyšších straníckych orgánov (napr. aj závery XVI. zjazdu KSČ). Nedostatok vedeckých diskusií pociťujeme i v jazykovede. Tento stav má istotne svoje objektívne i subjektívne príčiny. Na tomto mieste zdôrazňujem z celého komplexu faktorov podmieňujúcich plodnú vedeckú diskusiu práve nevyhnutnosť dobrej odbornej, filozofickej i osobnej (alebo osobnostnej) pripravenosti na vedeckú diskusiu. Zmyslom vedeckej diskusie má byť všestranné hlboké osvetlenie skúmaného javu a úsilie o pokrok vo vedeckom poznaní, najmä v rozvoji teoretickej zložky vedeckého bádania. Cieľom vedeckej diskusie nemôže byť víťazstvo nad protivníkom ako v športovom zápole (a ak víťazstvo, tak iba víťazstvo hlbšej vedeckej pravdy, lenže to nie je vždy také ľahké a priamočiare). Prostriedkom vo vedeckej diskusii nemôže byť obchádzanie faktov, pritlačenie pera a roznesenie oponenta; žiada sa voliť skôr ťažšiu cestu.

4. Túto všeobecnú časť svojho príspevku do diskusie o kategóriách obsahu a formy v syntagme chcem zakončiť upozornením na status, ktorý pripisuje F. Kočiš týmto filozofickým kategóriám. Hneď na začiatku svojej úvahy hovorí o nich ako o „základných ontologických kategóriách“ (Kočiš, 1981, s. 69). Nemožno si nevšimnúť, že F. Kočiš aj na mnohých ďalších miestach svojho príspevku jednostranne zdôrazňuje ontologický ráz kategórií obsahu a formy. Tento postoj je málo plodný práve svojou jednostrannosťou. Pri filozofickom prístupe (a analýza jazykových jednotiek z hľadiska kategórií dialektickej logiky nepochybne takým prístupom je) sa však zdôrazňuje jednota ontologického, gnozeologického a logického prístupu (porov. napr. Černík, V.—Farkašová, E.—Viceník, J., 1980, s. 94 n.).

5. Vo svojom príspevku do diskusie o bilaterálnosti syntagmy predovšetkým pripomínam svoje základné východisko: Jazykové jednotky patriace rozličným úrovniam jazykovej stavby (okrem zvukových) sú bilaterálne a majú svoj vlastný obsah a formu, resp. význam a výraz. K bilaterálnemu chápaniu jazykových jednotiek sa hlási aj F. Kočiš, ale iba nominálne, v chápaní syntagmy však nie aj reálne. V skutočnosti totiž vychádza z predpokladu jedného významu, a to lexikálneho, a jednej alebo dvoch foriem (vonkajšiu formu tvorí materiálna stránka, resp. vonkajší vzhľad jazykového prostriedku, vnútornú jeho štruktúra). Názor o korelovanosti jednotnej formy s jednotným významom rozpracoval v našej teoretickej jazykovede prvý E. Pauliny v štúdiu *Systém v jazyku* (1958). Podľa neho „jazyk je utvorený spoločným fungovaním dvoch systémov. Jeden z nich je významový, druhý zvukový. Oba tieto systémy sú síce relatívne samostatné, lebo nie sú rovnorodé, ale z druhej strany sú navzájom tesne späté, lebo iba fungovaním oboch sa utvára jazykový systém ako nástroj myslenia a dorozumenia“ (s. 20). V ostatnom čase tento názor uplatnili a systematicky rozpracovali Š. Ondruš—J. Sabol v práci *Úvod do štúdiá jazykov* (1981). Tento model jazykovej stavby je rovnako oprávnený ako

viacrovinný model, ale žiada sa zdôrazniť, že celkové chápanie jazykovej stavby je tu iné ako pri viacrovinnom modeli.

V tomto východisku je medzi mojím a Kočišovým prístupom k bilaterálnosti syntagmy základný rozdiel. Z uznávania iba jedného — lexikálneho — významu v jazyku vychodí predstava, že lexikálny význam tvorí výlučnú obsahovú stránku aj pri syntagme. Presnejšie povedané: obsahovú stránku syntagmy ako jednotky syntaktickej roviny jazyka tvorí lexikálny význam pomenovaní zúčastňujúcich sa na výstavbe syntagmy. Lexikálny význam slov spojených do syntagmy by však nemal tvoriť zároveň obsahovú stránku syntagmy, lebo syntagma predstavuje vyššiu organizačnú jednotku v systéme jazyka a pri nej sa relácia obsahu a formy rieši v jazyku ináč ako pri slove. Lexikálny význam tvorí obsahovú stránku slova; obsahovú stránku syntagmy by mal tvoriť taký sémantický prvok, ktorý je charakteristický pre syntaktickú výstavbu jazykových jednotiek, t. j. syntaktický význam.

6. Syntagmatický prístup, ktorý, pravda, nie je všeobecne rozšírený (napr. pri sémanticky orientovaných modeloch jazykovej stavby sa s ním vôbec nenarába), predpokladá, že syntagmatickým vzťahom môžu byť spojené i jednotky majúce platnosť vety: aj spojenia hlavná veta + hlavná veta, resp. hlavná veta — vedľajšia veta sa zo syntagmatického hľadiska pokladajú za syntagmy. Je ťažko predstaviteľné, že by aj v takýchto druhoch syntagiem ich obsahovú stránku tvoril lexikálny význam použitých pomenovaní — veď tu už nejde o význam jednotlivých pomenovaní, lež o pomenovania organizované do podoby viet. Čo tu bude teda lexikálnym významom? Azda istým spôsobom organizovaný súhrn všetkých použitých pomenovaní? Ale to už je význam alebo obsah vety. Aj tento prípad syntagmy ukazuje, že ako obsahový prvok syntagmy je plne odôvodnené hľadať nejaký abstraktnejší význam.

Okrem toho treba vziať do úvahy, že o syntagme možno hovoriť na rozličných úrovniach zovšeobecnenia a to ukazuje, že aj syntagmu treba chápať ako diferencovaný jav.

Na najvšeobecnejšej úrovni môžeme hovoriť o syntagme typu určovaný — určujúci člen (oproti dvom rovnocenným členom tvoriacim syntagmu, pravda, iného druhu). Na nižšej úrovni zovšeobecnenia možno hovoriť napr. o syntagme typu sloveso — určujúci člen. O ďalší stupienok nižšie bude stáť syntagma typu sloveso — príslovka/substantívum v predložkovom páde/zámeno. A na najnižšej úrovni bude stáť syntagma typu *prísť* — *zavčasu/nad ránom/odtiaľ*, v ktorej sú členy, spojené syntagmatickým vzťahom, realizované konkrétnymi pomenovaniami. Na tomto mieste sa nevyhnutne vynára otázka, ktorú sme tu už položili v inej súvislosti: o akej lexikálnej sémantike sa dá hovoriť povedzme v syntagme na najvyššej úrovni zovšeobecnenia? Ale môžeme ísť aj nižšie: v syntagmách typu sloveso — určujúci člen, sloveso — príslovkové určenie, sloveso — príslovka/substantívum v predložkovom páde/zámeno môžeme, pravda, až pri člene, pri ktorom je vyjadrený spôsob jeho slovnodruhovej realizácie, hovoriť nanajvýš o kategoriálnom význame lexikálnej jednotky, ktorý je najdôležitejší pre vymedzenie jej slovnodruhovej platnosti,

ale predstavuje iba veľmi abstraktnú úroveň lexikálneho významu. Ak by sme pri určovaní obsahovej stránky syntagmy pracovali iba s touto zložkou lexikálneho významu, bola by táto obsahová stránka iba veľmi všeobecná a málo hovoriaca o tom lexikálnom význame syntagmy, ktorý má na mysli F. Kočíš. Istotne sú každému syntaktikovi povedomé aj vyjadrenia syntagma typu predikát — príslovkové určenie, predikát — predmet, prívlastok — podmet a ďalšie podobné, v ktorých sa takisto ako vo vyjadreniach syntagma typu určovaný člen — určujúci člen o lexikálnej sémantike jednotiek spojených v danej syntagme nehovorí nič.

Na to, že sa v jazykovede narába s rozličnými úrovňami v syntagme a že sa uvedené abstraktné typy syntagmy uznávajú, azda netreba prinášať veľa dokladov. Práve takúto abstraktnú úroveň spomína i N. I. Filičeva (1969, s. 13) v práci o syntagmách v súčasnej nemčine: „Voľnosť syntagmy sa prejavuje predovšetkým v tom, že každé z plnovýznamových slov, ktoré ju utvárajú, môže byť zamenené hociktorým iným slovom tej istej formálnej triedy, čím sa gramatická podstata syntagmy nemení.“ Inde autorka hovorí, že má na zreteli „syntagmu vo forme abstrahovanej od vety“ (s. 56). A v tejto súvislosti ešte jeden citát z kompendia *Obsčje jazykoznanije. Vnutrenňaja struktura jazyka* (1972, s. 113): „Iný rad jednotiek rozličného stupňa zložitosti predstavuje veta ako abstraktná syntaktická štruktúra, syntagma — ako element tejto štruktúry — a napokon „syntagmomorféma“, t. j. abstraktný komponent syntagmy.“

7. Z chápania jazyka ako viacrovinného systému, v ktorom sa rozoznávajú základné jednotky, patriace rozličným rovinám jazykovej stavby a majúce rozličnú kvalitu (napr. slovo—tvar—konštrukcia), vyplýva, že formálna (výrazová) aj obsahová (významová) zložka týchto bilaterálnych jednotiek majú špecifické črty, aj keď spoločné menovatele formálnej stránky, ako aj obsahovej stránky budú jednotné. Pri formálnej stránke sú to zvukové prvky, pravda, pri základných jednotkách jednotlivých jazykových rovin špecificky organizované a so špecifickou funkciou. Spoločným menovateľom obsahovej stránky základných jednotiek jazykovej stavby je jazykový význam ako špecifický, jazykovo spracovaný odraz mimojazykovej skutočnosti v našom vedomí. Oblasť jazykového významu je diferencovaná: popri lexikálnom význame, na ktorom sa obsahová stránka jazykových jednotiek demonštruje najčastejšie, jestvuje aj gramatický význam a v rámci neho potom morfológický význam, ktorý sa pripisuje ako obsahová stránka gramatickému tvaru, a syntaktický význam, ktorý je obsahovou zložkou syntaktických konštrukcií.

Vo všeobecnosti môžeme vychádzať z toho, že jednotlivé typy jazykového významu, ako sme ich tu vymenovali, sa odlišujú stupňom abstrakcie. Za základný a najmenej abstraktný v tejto stupnici možno pokladať lexikálny význam, ktorý je najbezprostrednejšie spätý s mimojazykovou skutočnosťou. Za najabstraktnejší možno pokladať syntaktický význam, lebo jeho spätie s mimojazykovou skutočnosťou je najviac sprostredkované. Lexikálny význam je základný, resp. východiskový

aj preto, že morfológický a syntaktický význam možno z neho istým spôsobom zvyčajne odvodíť. To z jednej strany ukazuje na jednotu obsahovej zložky v jazyku, no z druhej strany to neznačí, že by morfológický a syntaktický význam neboli samostatné. Túto samostatnosť potvrdzuje i jestvovanie zodpovedajúcich formálnych, resp. výrazových prvkov na morfológickej i syntaktickej rovine jazykového systému (pričom napr. na syntaktickej rovine sa utvárajú i také špecifické výrazové prvky, ako je v syntagme funkčné vzájomné postavenie jej členov: formou sa takto stáva slovosled).

Syntaktický význam a lexikálny význam nemožno teda stotožňovať — a každý z týchto typov jazykového významu sa vzťahuje na zodpovedajúcu jazykovú jednotku: na pomenovanie, resp. na syntaktickú konštrukciu. Syntaktický význam, v ktorom sa sprostredkovane odrážajú vecno-významové vzťahy, je prejavom toho, že syntax má v jazykovom systéme usúvzťažňovaciu platnosť. Syntaktický význam je teda v podstate relačný význam. A relačný význam sa prezentuje syntaktickým, resp. syntagmatickým vzťahom, ktorý je obsahom syntaktickej, resp. syntagmatickej konštrukcie.

V slovenskej jazykovede má naznačené chápanie relácie medzi obsahovou a formálnou zložkou syntagmy (syntagmatického typu konštrukcie) už istú tradíciu. Na ukážku uvediem trocha dlhší citát zo *Slovenskej gramatiky* (Pauliny—Ružička—Štolc, 1968, s. 402): „Vo vetných skladoch sa vzťahy vyjadrujú pregnantnejšie ako v slovných skladoch. Ale v oboch prípadoch musíme brať do úvahy dve roviny: rovinu formy a rovinu významu.

Na rovine formy rozlišujeme parataxu a hypotaxu. Parataxa je formálne vyjadrenie gramatickej rovnocennosti členov syntagmy. Hypotaxa je zas formálne vyjadrenie gramatickej nerovnocennosti alebo závislosti jedného člena syntagmy od druhého.

Na rovine významu rozlišujeme priradenosť čiže koordináciu a podradenosť čiže subordináciu. ...

Forma a obsah syntagmy sa môžu kryť, alebo sa môžu rozchádzať. Teda raz je zhoda medzi formou a obsahom, raz tejto zhody niet. Podľa toho dostávame štyri oblasti na základe formálneho protikladu parataxa — hypotaxa a významového protikladu koordinácia — subordinácia: dve oblasti so symetriou formy a významu a dve oblasti s asymetriou formy a významu. Tak je to aj pri slovných, aj pri vetných syntagmách.

Oblasti so symetriou obsahu a formy nazývame pravou parataxou a pravou hypotaxou, kým oblasti s asymetriou voláme nepravou parataxou a nepravou hypotaxou.“

Podobne sa vystihuje relácia medzi obsahovou a formálnou stránkou jazykových jednotiek aj v práci *Filozofické otázky jazykovedy* (1979, s. 73): „... pre jazyk je charakteristická nielen zhoda medzi formou a obsahom, ale aj „zrážka“ týchto kategórií, nezhoda medzi nimi.“

V kompendiu *Obščėje jazykoznanije. Vnutrenňaja struktura jazyka* (1972, s. 115) sa o syntaktickom význame hovorí napr. toto: „Syntax sa zaoberá syntaktickými významami nezávisle od toho, akým úsekom vyjadrenia‘ alebo akým znakovým jednotkám tieto významy zodpovedajú (tak sa syntaktické významy rozličných typov vyjadrujú intonáciou; slovosledom...; osobitnými ‚slovami‘, napríklad podradovacími a priradovacími spojkami, špeciálnymi morfémi, napríklad morfémi rodu — čísla — pádu prídavných mien...).“ A všeobecná charakteristika syntaktických významov sa podáva tak, že „nech by boli vyjadrené hocíjakými prostriedkami, syntaktické významy vždy majú suprasegmentálny ráz, t. j. vymedzujú slovo v jeho vzťahu k iným slovám vo vete“ (ibid.). Na s. 107 sa zasa spomína „konštitutívny element obsahu vety — predikatívnosť (zvyčajne zviazaná so slovesom)“.

E. Pauliny (1958, s. 21) pokladá zasa syntagmatické vzťahy za súčasť významu slova: „V úplnom význame slova nie je obsiahnutá len obsahová stránka osihoteného všeobecného pojmu, ale sú v ňom v abstrakcii obsiahnuté aj všetky vzťahy, ktoré daný predmet môže mať v materiálnej skutočnosti s inými predmetmi. Význam slova je teda daný aj syntagmatickými vzťahmi. No z druhej strany zasa význam čiže platnosť syntagmatických vzťahov je daná pojmovým významom slova.“

8. Najpresvedčivejšie si môžeme vzťah medzi obsahom a formou na úrovni syntagmy s lexikálnym obsadením osvetliť na konkrétnych príkladoch. Rozoberieme si dvojice syntagiem s rovnakým lexikálnym obsadením členov spojených do syntagmy:

(1) <i>drahý a očakávaný</i>	—	<i>drahý, preto očakávaný</i>
(2) <i>láskavý, ale dôsledný</i>	—	<i>láskavý, hoci dôsledný</i>
(3) <i>užitočný a potrebný</i>	—	<i>užitočný, pretože potrebný</i>

Rovnaké lexikálne obsadenie v paralelných dvojjiciach je základňou rovnakého lexikálneho významu členov spojených do syntagmy: tak vyzerá relácia medzi obsahom a formou na úrovni lexikálnych jednotiek ako uzlových bodov syntagmy. Spojenie týchto uzlových bodov do syntagmy obstaráva v uvedených dvojjiciach spojka. A spojka nie je v paralelných dvojjiciach slov rovnaká. Rozdielna spojka — vzaté z hľadiska spôsobu vyjadrenia — je tu nepopierateľná zmena vo forme. Lenže so zmenou formy je zasa nepopierateľne spätá zmena v obsahu, vo význame daných spojení lexikálnych jednotiek, hoci sa lexikálne obsadenie členov syntagmy nemení. No veľa sa mení vo vlastnej syntaktickej výstavbe syntagmy, a to v obsahu aj vo forme syntaktickej stránky syntagmy. Osobitne sa žiada upozorniť na to, že zmena nastáva aj v otázke závislosti či nezávislosti členov syntagmy, a to pri totožnosti lexikálneho obsadenia členov syntagmy. Pravdaže, táto zmena v obsahu syntagmy sa netýka samých členov syntagmy, lež ich vzájomného vzťahu, t. j. syntaktického vzťahu alebo — z iného hľadiska — syntaktického významu. Paralelné dvojice

lexikálnych jednotiek sú v rozličných vzťahoch, ktoré ako obsahovú stránku syntagmy realizujú spojky. To značí, že syntaktický vzťah, resp. syntaktický význam tu má dosah na sémantiku — pravda, celej syntagmy, nie jej členov ako samostatných lexikálnych jednotiek — a stáva sa neodmysliteľnou súčasťou sémantiky, resp. obsahu syntagmy. So zmenou spojky a syntaktického významu, ktorý vyjadruje, sa teda mení obsah syntagmy, resp. jej informačná hodnota (porov. dvojicu *užitočný a potrebný* s dvojicou *užitočný, pretože potrebný*, v ktorej sú členy postavené do celkom inej relácie). A táto zmena obsahového vzťahu medzi členmi syntagmy by patrila podľa F. Kočiša do formy?

K rovnakým záverom by sme mohli prísť aj rozborom syntagiem, ktorých členy tvoria vetné celky, napr. :

- (4a) *Prechádzali sme sa a veľmi sa zamračilo.*
- (4b) *Prechádzali sme sa, ale veľmi sa zamračilo.*
- (4c) *Prechádzali sme sa, hoci sa veľmi zamračilo.*
- (4d) *Prechádzali sme sa, keď sa veľmi zamračilo.*
- (4e) *Prechádzali sme sa, keďže sa veľmi zamračilo*
(, a preto sme nemohli pokračovať v práci).

Aj tu zmena spojky ako realizátora syntaktického vzťahu medzi členmi syntagmou s rovnakým lexikálnym obsadením, a teda rovnakým obsahom, signalizuje rozdielny syntaktický význam, na ktorom je vybudované spojenie daných viet.

9. Tento rozbor konkrétnych príkladov ukazuje, že je vecne odôvodnené vidieť reláciu obsah — forma v syntagme ináč, ako to vo veľmi všeobecnej rovine deklaruje F. Kočiš s odvolávaním sa na V. Krupu (1979 a; 1979 b). Možno rozvíjať rozličné modely syntagmy, aj taký, aký obhaja F. Kočiš, len by tento model musel byť viac opretý o rozbor skutočných jazykových vlastností fenoménu, o ktorom je reč. A z hľadiska reálnych jazykových vlastností syntagmy ma neuspokojujú všeobecné vyhlásenia, že vo filozofickom zmysle „kategória formy vyjadruje vzťahy, spôsob organizácie, štruktúru týchto obsahových prvkov, a to tak vnútri objektu, ako aj vzhľadom na iné objekty v jeho okolí“ (Krupa, 1979 a, s. 267), na ktoré sa F. Kočiš odvoláva viac ráz. Neuspokojujú nielen svojou všeobecnosťou, ale najmä tým, že nie sú podopreté rozborom jazykových jednotiek, ktorých sa týkajú. Skôr sa držím toho, čím V. Krupa (op. cit., s. 267) svoj príspevok začal: „Forma a obsah patria medzi základné filozofické kategórie; ich konkrétnu náplň treba riešiť v každej vedeckej disciplíne osobitne.“ Nemožno pochybovať o tom, že vo filozofickom zmysle pojem štruktúra vyjadruje súbor vzťahov. Ale to ešte neznačí, že napr. v jazykovede sa nemôže používať pojem štruktúra aj ináč ako vo filozofii. Dnes je napr. všeobecne rozšírený pojem sémantická štruktúra vety: týmto termínom sa však neoznačujú iba vzťahy. (V tejto súvislosti možno uviesť aj pojmy gramatická štruktúra vety, sémantická štruktúra slova, formálna štruktúra slova, morfematická štruktúra slova,

slovotvorná štruktúra slova a pod.) Príkladov na rozdielne používanie pojmu vo filozofickom zmysle a v istej vednej disciplíne sa nájde viac, veď nie nadarmo sa pri použití niektorého filozofického termínu v istej vednej disciplíne explicitne hovorí, že ide o použitie „vo filozofickom zmysle“. Preto je potrebné — konkrétne v jazykovede — povedať, čo tvorí sémantickú náplň pojmu štruktúra alebo vzťah v danom prípade. Nepochybujem o tom, že napr. vzťahy medzi fonémami vo fonologickom systéme tvoria istú štruktúru alebo že vzťahy medzi slovami v istom sémantickom poli tvoria štruktúru. Aj vzťahy medzi vetnými typmi v istom jazyku predstavujú štruktúru. Ale treba vziať do úvahy aj iné prípady používania výrazov vzťah a štruktúra v jazykovede. Nateraz nie som presvedčený o tom, že by syntaktický vzťah ako relačný typ jazykového významu bol formou syntagmy a tvoril tak jej štruktúru. F. Kočiš (1981, s. 72) vraví, že podradovací a priraďovací vzťah „sa pokladajú v syntaxi za základné vzťahy, ktoré utvárajú štruktúru každej syntaktickej jednotky (syntagmy, vety, súvetia, zloženého súvetia)“. Ak ostávame pri syntagme, štruktúra syntagmy sa podľa toho vyčerpáva tým, že jej členy sú v podradovacom alebo priraďovacom vzťahu. Pri takomto chápaní sa štruktúra syntagmy akosi sploštuje: nie je to na štruktúru primálo? Kde tu vlastne je „súbor vzťahov medzi prvkami v systéme“? Pritom nie je zanedbateľný počet tých bádateľov, ktorí za syntagmu pokladajú iba spojenie vybudované na vzťahu závislosti (na takom stanovisku stojí aj N. I. Filičeva, 1969, s. 21 n.). Podľa tohto zúženého chápania by štruktúra každej syntagmy mala byť rovnaká? V čom by potom bola štruktúrnosť syntagmy?

10. Z niektorých Kočišových formulácií, napr.: „forma má štruktúrny, gramatický charakter“ (Kočiš, 1981, s. 71) by vychodilo, že štruktúrnosť je totožná s gramatickosťou a s formou. K tomu sa žiada vysloviť dve pripomienky: 1. Štruktúrny princíp je vlastný aj významovým javom (porov. napr. aj vyjadrenie „štruktúra obsahu slova“ v práci *Filozofické otázky jazykovedy*, 1979, s. 61) — a tie nemajú nijakú „gramatiku“. 2. Gramatika nie je iba štruktúra; všeobecne sa hovorí aj o gramatickej sémantike. Veľmi jednoznačné stanovisko vo veci sémantickosti gramatiky vyslovil S. D. Kacnel'son (1972, s. 91): „Funkcie gramatických foriem sú mnohotvárne a nedajú sa zlúčiť do jedného typu. Popri sémantických funkciách plnia gramatické formy aj formálne, čisto štruktúrne funkcie. Téza o asémantickosti gramatiky je preto takisto chybná ako téza o sémantickosti všetkých gramatických foriem.“

Problematiku gramatického významu zhrnul v osobitnom článku K.-E. Sommerfeldt (1982, s. 79). Rozlišuje dva druhy jazykových znakov, lexikálne a gramatické; „... lexikálne znaky pomenúvajú predmety a príznaky, gramatické znaky označujú vzťahy (v širokom zmysle)“. Vychádzajúc z bohatej (najmä nemeckej a sovietskej) lingvistickej literatúry, porovnáva lexikálne a gramatické významy, zisťuje ich spoločné črty, ako aj špecifické vlastnosti gramatických významov a rozlišuje sémantiku týchto jazykových jednotiek: „morfém (najmenšie, nesamos-

tatné nositele významu), slov (najmenšie samostatné nositele významu), slovných spojení (= významy syntaktických konštrukcií, skladajú sa z lexikálnych významov slov a z gramatických/syntaktických významov), viet (najmenšie rečové jednotky, ktorých významy sa takisto skladajú z lexikálnych významov slov a z gramatických/syntaktických významov), textov“ (ibid., s. 80). Napokon uvádza dve veľké skupiny gramatických významov: 1. „významy, ktorých základom sú objektívne vzťahy medzi predmetmi a javmi“ a 2. „významy, ktoré vyplývajú zo vzťahu hovoriaci — vyjadrované“ (ibid., s. 84).

Ako ukazuje aj citovaná literatúra, nemožno veci stavať tak, že iné ako lexikálno-sémantické významy v jazyku nejestvujú a že sa o syntaktických vzťahoch nehovori ako o syntaktických významoch. S takýmito názormi v súčasnej lingvistiky sa treba v polemike vyrovnávať, nemožno ich bez odôvodnenia obchádzať.

Keď hovoríme o syntaktickom význame, žiada sa povedať, že aj to je viacvrstvový jav. Nevyhnutne bude treba rozlišovať gramatickú sémantiku, ktorá je relačnej povahy, a vlastnú syntaktickú sémantiku, ktorá je daná kategoriálnymi komponentmi vo význame lexikálnych jednotiek a je veľmi všeobecnej povahy, keďže pracuje s takými zložkami v sémantickej výstavbe vety, ako agens, dynamický príznak, paciens, adresát a pod. Takto chápanú syntaktickú sémantiku odlišujem od komunikatívneho obsahu vety, ktorý je daný individuálnymi komponentmi v sémantike lexikálnych jednotiek (Kačala, 1982).

11. Komunikatívny obsah syntagmy, ktorý mi podľa F. Kočiša (1981, s. 75) tak ako vraj aj sémantická rovina a lexikálne obsadenie zo syntagmy „vypadol“, posudzujem v súvisi s jednotlivými úrovňami syntagmy, ktoré som uviedol v predchádzajúcej časti: keď hovoríme o syntagme typu určovaný člen — určujúci člen, prípadne o syntagme typu predikát — príslovkové určenie, nemožno hovoriť o nijakom komunikatívnom obsahu. O takomto obsahu môže byť reč iba na úrovni syntagmy typu *prísť zavčasu*, pravda i tu iba značne všeobecne, lebo nejde o komunikatívnu jednotku vo vlastnom zmysle, lež iba o vyabstrahovanú súčasť komunikatívnej jednotky. Plnú komunikatívnu platnosť možno pripísať iba vetám *Prišiel zavčasu*. — *Otec prišiel zavčasu*. — *Nemohol prísť zavčasu*. — *Neprišiel zavčasu* a pod. Komunikatívny obsah syntagmy treba vidieť v súvisi s abstraktným rázom syntagmy. Aj N. I. Filičeva (1969, s. 33) hovorí o čiastkovej, resp. relatívnej komunikatívnej platnosti syntagmy — na rozdiel od všeobecnej alebo absolútnej komunikatívnej platnosti, ktorá je vlastná vete „ako ucelenej jednotke jazykového styku a oznámenia“. Veľmi jednoznačné stanovisko ku komunikatívnosti syntagmy vyslovil M. Kubík (1980, s. 67): „Komunikatívni stránkou, prejavujúci sa v schopnosti niečo vypovedať resp. sdieľovať o mimojazykové skutočnosti, sa veta výrazne líši od jazykových jednotek nižšieho rádu: slov a slovných spojení (syntagmat). Slova a slovní spojení nic nevypovedajú ani nesdávajú, nýbrž pouze pojmenovávajú nejrůznější jevy (předměty, vlastnosti, příznaky, děje, stavy) mimojazykové skutočnosti.“

Z uvedeného chápania syntagmy vychodí aj odpoveď na otázku, kde vidím

sémantiku, resp. lexikálne obsadenie v syntagme. O lexikálnom význame nemožno hovoriť na tej úrovni syntagmy, kde ešte nefigurujú v istej podobe lexikálne jednotky — či už ako trieda slov, alebo ako lexémy. Lexikálny význam syntagmy ako spojenia lexém je daný lexikálnym významom lexém spojených v syntagme; tento význam tvorí obsahovú stránku lexikálnych jednotiek. V tomto konštatovaní je dôležité to, že ide o lexémy spojené v syntagme, lebo z tohto spojenia vyplýva istá špecifikácia významu nadradeného pomenovania majúca za cieľ konkretizáciu pomenovaných predmetov, príznakov z hľadiska vyjadrovacích potrieb.

12. V otázke prostriedkov na realizáciu syntagmatického vzťahu je Kočišovo stanovisko — tak ako v iných prípadoch — paušálne, ale zároveň nejasné a protirečivé. Na jednej strane totiž pokladá zhodu, väzbu a primkýnanie kategoricky za morfológické prostriedky a s ich syntaktickým ponímaním polemizuje, na druhej strane však hovorí: „V tom zmysle možno tieto kategórie pokladať za syntaktické“ (porov. Kočišov výklad na s. 73—74). Paušálnosť tohto stanoviska vidím v tom, že medzi uvedenými prostriedkami nijako nediferencuje, a v tom, že neberie do úvahy napr. celý slovný druh ako realizačný prostriedok syntagmatického vzťahu — oblasť spojok. Pri zhode a čiastočne pri väzbe treba rátať s morfológickou formou členov syntagmy, hoci morfológická forma členov syntagmy je realizáciou syntagmatického vzťahu, je ním podmienená, a preto je práve taká, aká v danom prípade syntagmy je. Na tomto základe o nej hovorím ako o oblasti syntaxe. V čom však treba vidieť morfológický charakter primkýnania — nech už sa chápe širšie alebo užšie (o užšom chápaní pozri Kačala, 1979) —, to z Kočišovho výkladu nie je jasné. Primkýnanie ako syntaktický prostriedok nesúvisí nijako s morfológickou formou členov syntagmy (porov. napr. spojenie *miestnosť vľavo — do miestnosti vľavo, k miestnosti vľavo, o miestnosti vľavo, s miestnosťou vľavo*), je to iba vec pevného (alebo podľa širšieho chápania aj voľného) vzájomného postavenia členov syntagmy, t. j. vec slovosledu. A slovosled je už azda nepochybné oblasťou syntaxe.

Paušálnosť a nepresvedčivosť Kočišovho chápania zhody, väzby a primkýnania sa prejavuje aj v určení štatútu, ktorý sa pripisuje týmto prostriedkom z hľadiska obsahu a formy v syntagme. Z Kočišovho výkladu na s. 72 a 73 vychodí v trocha skrátenej podobe toto: syntagma je systém, jej obsah tvorí lexikálnosémantický podklad, jej vnútornú formu predstavuje štruktúrny vzťah a vonkajšiu formu morfológické prostriedky. Obsahové a formálne zložky v syntagme pritom tvoria takéto korelácie (F. Kočiš ich určuje s odvolaním sa na M. N. Rutkeviča, 1976): v dialektickom vzťahu s obsahom je iba vnútorná forma; „vonkajšia forma nemá svoj protiklad v obsahu, ale v substancii (v podstate) a patrí do javovej oblasti.“ V zborníku *Filozofické otázky jazykovedy* (1979, s. 57) sa tieto relácie vidia takto: „Popri vnútornej štruktúre zahŕňa pojem formy aj vonkajší obal, ktorý môže pôsobiť na zmyslové orgány a vyjadruje spätosť daného objektu s inými.“

Ak budeme Kočišovo vymedzenie obsahových a formálnych zložiek syntagmy a korelácie týchto zložiek aplikovať na istý druh syntagmy (napr. *dobry človek*),

dostaneme takýto výsledok :

syntagma :	<i>dobry — clovek</i>
obsah :	„ľudská bytosť majúca kladné vlastnosti“
vnútorná forma :	závislosť
vonkajšia forma :	zhoda

Obsah je teda v dialektickom vzťahu s vnútornou formou, kým vonkajšia forma ako javová oblasť má protiklad v substancii. Čiže zhoda je javová oblasť ; lenže zhoda nejestvuje na takejto úrovni syntagmy abstraktne, lež je viazaná na vymedzené lexikálne prostriedky — pravda, ich javový charakter sa nespomína. Patria potom aj lexikálne prostriedky, na ktorých tvaroch sa zhoda manifestuje, do javovej oblasti, alebo nie? A v tejto súvislosti ďalšia dôležitá otázka, na ktorú sa nevyhnutne žiada odpoveď: Čo je to, čo v substancii zodpovedá zhode ako javovej oblasti? Najmä korelovanosť zhody so substanciou v tomto výklade je dosť málo pochopiteľná, keďže zhoda sa doteraz v jazykovede napospol dávala do súvisu so syntagmatickým vzťahom, ktorého je vonkajším prejavom. Ako teda vlastne vyzerá ontológia obsahu a formy?

13. Na záver: Problematika obsahu a formy v jazyku a špeciálne v syntagme je priveľmi zložitá a vážna na to, aby sme sa mohli pokúsiť nájsť a vyčerpávajúco zodpovedať čo aj len základné otázky v jednom príspevku. Nadhodený teoretický problém by sme v každom prípade mali všestranne preveriť z hľadiska skúmaného jazykového materiálu. Nemožno sa uspokojiť s vyslovovaním dobre vyzerajúcich teoretických prístupov alebo s ich aplikovaním v istej vednej disciplíne bez toho, že by sme ich dôkladne preverili na predmete tejto vednej disciplíny. Nemožno sa spoliehať na to, že ak sami nepreveríme teóriu konkrétnym rozborom skúmaného objektu, urobí alebo aj neurobí takú vec niekto iný. Bez vedeckých teórií nie je možná veda, ale vedecké teórie podliehajú tvrdej previerke objektom skúmania. A objekt sa prispôsobuje málokedy. Čím viacej vedecké teórie zodpovedajú skúmanému objektu, tým viac posúvajú naše poznanie dopredu. Som presvedčený, že v poznaní obsahu a formy v jazyku sme ešte skôr na začiatku ako na konci.

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepkova 26

Bibliografia

- ČERNÍK, V.—FARKAŠOVÁ, E.—VICENÍK, J.: Teória poznania. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1980. 416 s.
- FILIČEVA, N. I.: O slovosochetaniach v sovremennom nemeckom jazyke. Moskva, Vysšaja škola 1969, s. 5—56.
- Filozofické otázky jazykovedy. (Z ukrajinčiny preložil J. Dorufa.) Bratislava, Veda 1979. 184 s.
- KACNELSON, S. D.: Tipologija jazyka i rečevoje myšlenije. Leningrad, Nauka 1972. 216 s.

- KAČALA, J.: Obsah a forma v syntaxi. Slovenská reč, 43, 1978, s. 352—358.
- KAČALA, J.: Primkynanie ako spôsob realizácie syntaktického vzťahu. Jazykovedný časopis, 30, 1979, s. 44—48.
- KAČALA, J.: Sémantická štruktúra vety a obsah vety. Jazykovedný časopis, 33, 1982, s. 3—10.
- KOČIŠ, F.: Syntaktický a sémantický prvok v syntagme. Slovenská reč, 43, 1978, s. 14—22.
- KOČIŠ, F.: Príspevok do diskusie o obsahu a forme v syntaxi. Jazykovedný časopis, 32, 1981, s. 69—78.
- KRUPA, V.: O forme a obsahu v jazyku. Slovenská reč, 44, 1979 (a), s. 267—270.
- KRUPA, V.: O spôsobe existencie štruktúry v jazyku. Jazykovedný časopis, 30, 1979 (b), s. 102—107.
- KUBÍK, M.: Věta a větná sémantika. In: Jazykověda a příprava učitelů jazyků. 1. Red. M. Kubík—W. Schmidt. Praha, Univerzita Karlova 1980, s. 67—81.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- ONDRUŠ, Š.—SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 320 s.
- Общие языкознание. Внутренняя структура языка. Red. B. A. Serebrennikov. Moskva, Nauka 1972. 566 s.
- PAULINY, E.: Systém v jazyku. In: O vědeckém poznání soudobých jazyků. Praha, Nakladatelství ČSAV 1958, s. 18—28.
- PAULINY, E.—RUŽIČKA, J.—ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 596 s.
- RUTKEVIČ, M. N.: Dialektický materializmus. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1976. 578 s.
- SOMMERFELDT, K.-E.: Zu den Arten grammatischer Bedeutungen. Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, Band 35, 1982, s. 79—85.
- XVI. ZJAZD KSC. Dokumenty a materiály. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1981. 176 s.

БИЛАТЕРАЛЬНОСТЬ СИНТАГМЫ И СИНТАКСИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Резюме.

Автор продолжает предшествующую дискуссию о содержании и форме в синтагме, причем исходит из предположения, что на синтаксическом уровне существует собственно синтаксическое значение и выражение. Синтаксическое значение — это реляционное значение. Оно проявляется соотносительной функцией синтаксиса в системе языка. Синтаксическое значение образует содержание синтагмы как отвлеченной синтаксической единицы; форму синтагмы образуют грамматические средства для реализации синтагматического отношения.

Языковое значение дифференцировано: наряду с лексическим значением существуют морфологическое и синтаксическое значения. Эти типы языкового значения связаны с отдельными типами языковых единиц: наименованием, грамматической формой, конструкцией. Приведенные автором типы языковых единиц представляют собой основные единицы соответствующих языковых уровней (подсистем).

Наряду с реляционным типом синтаксического значения образующим содержание синтаксической конструкции, следует признавать и синтаксическую семантику — её подстановкой являются категориальные компоненты в значении наименований. Синтаксическая семантика представляет семантическую структуру предложения. От семантической структуры предложения следует отличать содержательную (коммуникативную) сторону предложения.

ROZHLADY

HERMENEUTICKÁ METÓDA A JEJ UPLATNENIE V JAZYKOVEDE

JÁN HORECKÝ

1. Pramene hermeneutiky siahajú do gréckeho staroveku. Teória interpretovania tradovaného textu sa označovala ako *Peri hermeneias* — v latinčine *De interpretatione*. Rozlišovalo sa niekoľko druhov výkladu: pri gramaticko-rétorickom výklade sa skúmali gramatické a štylistické prvky interpretovaných textov a rekonštruoval sa pôvodný význam starých textov; cieľom alegorického výkladu bolo odhaliť skrytý význam textov, prípadne transformovať staré texty v nových spoločenských situáciách.

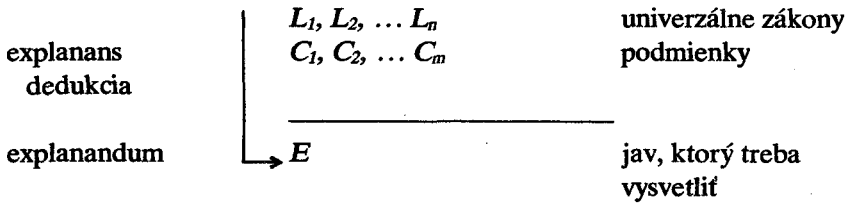
V literatúre raného stredoveku sa vypracovali tri, resp. až štyri typy výkladu: somatický čiže doslovný (historicko-gramatický), ďalej psychický čiže morálny, penumatický čiže alegoricko-mystický, resp. doslovný, alegorický, morálny a eschatologický (analogický). V stredoveku už Spinoza prestal rozlišovať medzi hermeneutica sacra a hermeneutica profana. V ďalšom vývine (R. Descartes) sa začalo oddeľovať prírodovedné poznanie od historicko-spoločenského (porov. Zajac, 1982).

Tento rozdiel sa v neskoršom vývine vedy a teórie vedeckého poznania vyhrotil v tom zmysle, že kým cieľom prírodovedného poznania má byť explanácia, vysvetlenie pozorovaných javov, cieľom historicko-spoločenského (Nemci tu používajú termín *Geisteswissenschaften* — humanitné vedy) je porozumenie zmyslu.

V teórii vedy budovanej na pozitivistických ideách sa vychádza z poznania faktov, ktoré sú pozorovateľné a merateľné, a hľadajú sa spoľahlivé metódy na overovanie faktov a na budovanie poznania. Je zrejmé, že takéto požiadavky sa môžu uplatňovať v prírodných vedách lepšie než v humanitných vedách. Medzi tieto humanitné vedy sa zaraďujú napr. psychológia, sociológia, psychoanalýza a psychoterapia, sociológia poznania, filozofia a logika, napokon aj jazykoveda (porov. inštruktívny výklad u E. Itkonena, 1978).

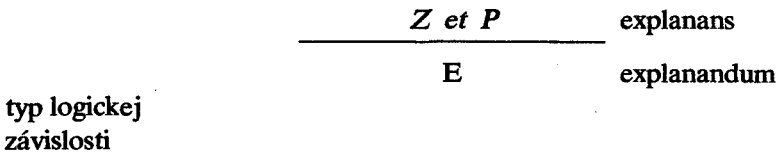
Na výklad pozorovaných faktov sa v empirických vedách vypracoval deduktívno-nomologický model explanácie, založený na faktoch (preto nomologický, gréc. *nomos* = zákon) a na metóde dedukovania z faktov, o ktorých pravdivosti alebo nepravdivosti vieme na základe pozorovania.

Najčastejšie sa uvádza táto schéma deduktívno-nomologickej explanácie (Itkonen, 1978):

Podľa tohto modelu výpoveď, ktorá sa týka čiastkového javu (E), vyvodzuje sa z celku, ktorý zahrnuje jednu alebo viac výpovedí vzťahujúcich sa na všeobecné zákonitosti (L) a jednu alebo viac výpovedí vzťahujúcich sa na čiastkové javy (C). Spravidla ide o kauzálnu explanáciu: podmienky vystupujú ako príčina, explanandum ako následok.

V našej teórii poznania (Černík—Farkašová—Viceník, 1980) sa tento model uvádza ako subsumpčný model explanácie v zjednodušenej podobe:

V tejto schéme Z označuje zákon, P podmienky, prípadne viac zákonov a viac podmienok. Napríklad, že isté príznaky hlások fungujú tak, aby rozlišovali slová s rozdielnym významom, možno vyvodíť zo všeobecnej zákonitosti, že prirodzený jazyk prenáša znaky pomocou artikulovaných zvukov a z konštatovania, že v danom jazyku sú bežné isté spôsoby artikulovania. V nijakom prípade však nemožno fonému vysvetľovať ako následok prípustných artikulácií: výsledkom artikulácie môže byť viacero zvukov rovnakého typu alebo variantov hlások.

Kauzálnym vzťahom nemožno vysvetliť ani gramatickú kategóriu pádu, hoci v podmienkach zahrnutých do explanansu možno formulovať výpoveď, že každé sloveso pre svoju sémantickú úplnosť vyžaduje doplnenie objektu, adresáta, nástroja a pod.

Použitím explanačného modelu, lepšie povedané obráteného vzťahu, keď je známe explanans, možno predvídať použitie pádu (teda nie sám pád): ak mám v reči vyjadriť objekt zasiahnutý dejom, musím použiť akuzatív.

E. Itkonen správne upozorňuje, že tento model sa dá aplikovať len pri empirickej explanácii. Ak sa nevysvetľujú javy pozorovateľné v čase a priestore, ale konceptuálne javy, pojmy, ide o neempirickú explanáciu.

V teórii poznania (op. cit.) sa uvádzajú aj ďalšie, zjemnené typy modelov

explanácie. Ukazuje sa, že subsumpcia sa musí doplniť o proces konkretizácie všeobecného javu na špecifické podmienky individuálneho javu ($Z \text{ et } K \rightarrow J$). Ďalej sa uvádza model explanácie stupňovitou konkretizáciou idealizovaného zákona a model explanácie postupom od abstraktného ku konkrétnemu, v ktorom je zahrnutý štruktúrno-genetický postup, stupňovitá konkretizácia a subsumpcia. Správne sa napokon poznamenáva (ibid., s. 248), že v marxistickej metodológii vied sa tieto formy explanácie neuznávajú a redukujú sa spravidla na základný subsumpčný model.

Príklady z humanitných vied však zase ukazujú, že týmto subsumpčným, deduktívno-nomologickým modelom explanácie sa nedajú vysvetliť biologické procesy, komunikačné procesy, jazykové dorozumievanie, vývinové procesy ľudstva. Je to preto, že tieto javy a procesy sa často nedajú pozorovať, možno pozorovať len dôsledky procesov. Pozorujeme pohyby a zvuky, ale nám to nič nepovie o tom, čo ľudia robia a prečo to robia. Treba sa dostať k zmyslu tohto (pozorovateľného) správania, no to možno dosiahnuť len porozumením zmyslu. Významy, zámery, normy a pravidlá činnosti možno len porozumieť, pozorovať možno len to, čo je v čase a priestore, čo je merateľné (Itkonen, 1978). Javy a zákonitosti prírodných vied nemožno porozumieť, lebo sa nemôžeme stotožniť napr. s planétami, s modelmi pohybov nebeských telies. Na druhej strane sa môžeme len stotožniť s prejavmi mysle a so psychologickými javmi. E. Itkonen formuluje rozdiel medzi poznaním javov a zákonitostí na jednej strane a poznaním činností a pravidiel na druhej strane ako poznanie vonkajšieho pozorovateľa v prvom prípade a poznanie činiteľa (agensa) v druhom prípade.

Ako reakcia na jednostranné zdôrazňovanie empirického poznania sa začína rozvíjať hermeneutická teória poznania (Apel, 1967).

Kým empirická teória poznania sa orientuje na skúmaný, pozorovaný poznávaný objekt, hermeneutika sa orientuje na subjektivitu poznávacieho procesu i skúmaného predmetu. Neodtrháva poznávaný objekt od poznávajúceho subjektu. Ústrednou kategóriou hermeneutického poznávacieho procesu (Neumann, 1980) je porozumenie (*Verstehen*). Porozumenie sa vymedzuje ako subjektívny postup orientovaný na to, aby sa sprístupnili výpovede ľudí, resp. ich svedectvá ako subjektívny výraz životných situácií. Rozumejúci subjekt vysvetlí životné situácie tak, že ich pochopí ako výpovedné formy ľudských vlastností, na ktorých sa aj sám zúčastňuje. Preto si do poznávacieho procesu prináša už intuitívne predbežné porozumenie (*Vorverstehen*). Na základe svojho predbežného porozumenia subjekt interpretuje javy ako rozličné konfigurácie univerzálnych ľudských príznakov a historicky menlivých špecifických životných podmienok. Pravda, nejde len o čisto individuálne porozumenie a predbežné porozumenie. Na základe teórie konsensu sa uplatňujú pri porozumení aj spoločenské, nadindividuálne predstavy o hodnotách.

Aby sme niečo vedeli, musíme už niečo (iné) vedieť. Pri poznávaní vyvodzujeme závery z istých faktov, ale často musíme tieto fakty potvrdiť závermi. Tak vzniká tzv.

hermeneutický kruh. Poznanie nie je lineárny proces, rozčlenený na rady zreteľne izolovateľných krokov, ale je to proces prebiehajúci medzi protikladnými pólmi, proces komplexný, kruhový. Tento kruh sa nedá rozbiť, dá sa len zdokonaľiť rozširovaním poznania v koncentrických kruhoch.

Ako typický príklad kruhovej definície možno uviesť vymedzenie fonémy v pražskej fonológii ako člena fonologického protikladu: na jednej strane fonéma je člen protikladu, ale na druhej strane je tento protiklad konštituovaný práve fonémami. Fonéma je fonémou preto, že vieme, poznáme jej dištingtívnu platnosť.

Podobne možno takýmto kruhom vysvetliť, lepšie povedané porozumieť kategóriu pádu: pádu rozumieme preto, lebo tento pád si vyžaduje sloveso, ale povahu slovesa rozumieme (vieme osvetliť) preto, že sa spája s istým pádom. Presviedčame sa o tom z vlastnej skúsenosti, ale aj zo skúsenosti ostatných používateľov skúmaného jazyka.

Pravda, subjektivita sa v hermeneutickej metodológii nechápe ako vec individua. H. G. Gadamer — ako ho interpretuje W. Neumann (1980) — výslovne hovorí, že anticipácia zmyslu (*Vorverstehen*), ktorou je vedené naše porozumenie textu (teda nie istého gramatického javu!), nie je subjektívna činnosť, ale je determinovaná spoločnosťou (*Gemeinsamkeit*), ktorá nás spája s tradíciou.

2. Pokiaľ ide o vzťah hermeneutickej metódy k jazykovede, treba súhlasiť s mienkou W. Neumanna (op. cit.), že logickoanalytické, empirické a kritickoracionalistické metódy nedokázali vysvetliť úlohu jazyka v ľudskom konaní a správaní, pretože táto oblasť ľudskej činnosti nie je prístupná observačným metódam prírodných vied.

Ako hovorí K.-O. Apel (jeho názory tu uvádzame podľa prenikavej analýzy W. Neumanna, 1980), deskriptívne znaky musí účastník komunikácie vyplniť ako zážitkové obsahy na základe svojho vedomia, pričom takáto individuálna a okazijnálna interpretácia nemá význam pre systém. Poznávajúci subjekt interpretuje realitu predovšetkým na základe svojho porozumenia a jazyk sa pritom stáva univerzálnou metaforou. Ale každý subjekt sa pohybuje v istom prostredí, ktoré prešlo istým vývinom. Preto popri subjektivite patrí k základným princípom hermeneutiky historickosť, subjektívna aktivita a procesualnosť.

Pri skúmaní jazyka podľa zásad hermeneutiky nestačí inštrumentálne poňatie (jazyk ako nástroj), podľa ktorého jazyk prenáša len hotové myšlienky. Treba klásť dôraz na činnosť charakter jazyka, na jeho účasť pri tvorení pojmov, treba ho chápať ako formu bytia a správania v istom životnom prostredí. V tomto zmysle vymedzuje K.-O. Apel jazyk ako transcendentálnu veličinu, ako podmienku možnosti a platnosti dorozumievania a sebapoznávania, no zároveň aj pojmového myslenia, predmetného poznania a zmysluplného konania.

Z tohto vymedzenia jasne vidieť, že v centre pozornosti stojí pragmatický aspekt, syntax a sémantika majú v hermeneutike len sprostredkujúci status. Jazyk vstupuje do reťazca systém jazyka — používanie jazyka — jazykom podmienená skúsenosť — životná prax a umožňuje ustavične obnovené porozumenie zmyslu predmetov

okolitého sveta pre človeka, ako aj porozumenie zmyslu znakov jazyka. Už na rovine slov je toto porozumenie prejavom úvahy (reflexie) ľudského rozumu. Nastáva tu teda sebareflexia ako praobraz hermeneutického kruhu. Podľa K.-O. Apela naučným jedného jazyka sa človek naučí čosi ako jazykovú hru, získava kompetenciu uvažovať o vlastnom jazyku a komunikovať so všetkými ostatnými jazykovými hrami. Jazyková hra sa tu však na rozdiel od L. Wittgensteina chápe transcendentálne, preto z nej vyplýva možnosť tvorivého menenia jazyka i vedeckého uvažovania o jazyku.

3. Zdalo by sa, ako upozorňuje W. Neumann (1980), že v zdôrazňovaní historicosti sa hermeneutika zhoduje s marxisticko-leninským chápaním javov. Ale táto zhoda je len na povrchu, rozdiel je zrejmy pri zaraďovaní jazyka do spoločenského procesu. Spoločenský charakter jazyka v hermeneutickom chápaní je odtrhnutý od objektívnych podmienok v reprodukčných procesoch spoločnosti. Jazyk sa opisuje abstraktne, izolovane od spoločnosti a komunikačného spoločenstva. Na prekonanie tejto abstrakcie a odtrhnutosti sa v hermeneutickej teórii jazyka konštruuje tzv. argumentatívne spoločenstvo. Rozhovor v tomto spoločenstve je základom pre sebareflexiu jazyka. Treba si pripomenúť, že nie sám jazyk sa reflektuje, ale ľudia uvažujú o svojom hovorení.

Proti marxistickej gnozeológii sa hermeneutika stavia aj tým, keď zdôrazňuje, že jazyk sa stáva všeobecným predpokladom spoločenského správania, že jazykom sa konštituuje poznanie, že jazyk sa stáva základným predpokladom všetkého poznávajúceho a uvedomeného bytia, akousi apriórnou kategóriou poznania. Komunikačné spoločenstvo a s ním jeho jazyk tvoria aj predpoklady pre konštituovanie zmyslu, jedného z ďalších základných pojmov hermeneutickej metodológie.

Ak sa v hermeneutike pracuje s pojmom jazyková hra, pravda, v aktívnejšom chápaní než u L. Wittgensteina, vyplývajú z toho pre skúmanie jazyka dve ďalšie požiadavky. Bádateľ podľa K.-O. Apela musí sa na jazykových hrách zúčastniť, nielen vznášať sa nad nimi a nezúčastnene ich pozorovať. Ale aby vôbec mohol pozorovať a neutopil sa v hre, musí zachovať kritický odstup.

4. Medzi základné pojmy hermeneutickej jazykovedy patrí aj pojem účastníckej perspektívy. Jazykovedu chápe K.-O. Apel ako proces porozumenia vlastností jazyka, pričom toto porozumenie závisí od predbežného porozumenia, ktoré však je už v kondenzovanej podobe v samom jazyku. To je hermeneutický kruh v čistej podobe. Ak sa pritom hovorí o dialektickej jednote jazyka a myslenia, ide o jednostranné zdôrazňovanie súvislostí. Nevidia sa protirečenia, lebo hermeneutika nemá protirečenia riešiť, ale ich zmierovať. Zanedbaním protirečivosti sa však hermeneutika zbavuje skúmania základných príčin vývinu. Účastnícka perspektíva sa prejavuje v tom, že uvažovanie, ktorým sa nám sprístupňuje „cudzí zmysel“, je predpokladom praktickej účasti uvažujúceho subjektu na istých jazykových hrách. Z toho vyplýva, že poslednou inštanciou jazykovedných poznatkov je komunikatívna skúsenosť.

Odkaz na komunikačnú skúsenosť, ktorá sa nechápe v duchu splošteného empirizmu, je dôležitá metodologická reakcia na apriorizmus logickej analýzy a kritického realizmu, podľa ktorých možno vlastnosti spredmetneného objektu postupne a aspoň približne aproximatívne opísať pomocou siete deduktívne odvodených pojmov. Ako produkt komunikatívnej skúsenosti spolu s historickou tradíciou viazanou na túto skúsenosť stáva sa jazyk aj hlbšie prístupným, a dáva tak podnet aj k úvahám o správnosti jazyka. Podľa stúpecov logickej analýzy jazyka nepatrí správnosť k pozorovateľným vlastnostiam výpovede. Nie je empiricky odôvodniteľná, lebo ju nemožno lokalizovať v čase a priestore. Správnosť môže byť lokalizovaná len vnútri hovoriaceho a počúvajúceho a tam tvorí zložku vedomosti o normách. Táto vedomosť o normách sa síce získava predovšetkým v komunikácii, ale dôležité miesto majú aj metakomunikatívne procesy učenia a poučovania. Bádateľovi je toto vedomie o normách prístupné z prvotných výpovedí, ale aj z výpovedí o výpovediach.

V hermeneutickom chápaní sa problém správnosti, resp. normy chápe komplexnejšie. Pretože nevyhnutným základom pre konkrétne obsahy vedomia je predbežná prax, aj osvojovanie jazykových noriem a pravidiel sa deje v súvislosti s konaním a komunikáciou, ale aj s historickou tradíciou. Preto sa za prameň údajov pokladá aj intuícia a introspekcia bádateľa.

Tieto schopnosti sú však u jednotlivých bádateľov obmedzené. Porozumenie a porozumenie porozumenia nemožno teda plne vysvetliť len poukazom na sprostredkujúci dialóg v komunikačnom, resp. argumentačnom spoločenstve a odkazom na komunikáciu o komunikácii, treba tu aspoň ukázať, akým spôsobom prispieva jazyk k dorozumievaciemu procesu.

Pre hermeneutickú metodológiu je zúčastnené pozorovanie metodologickou kategóriou, ktorá má umožniť spresnenie všeobecného predbežného porozumenia. Je však otázka, ako sa jazykovedec môže vedome odlúčiť od vlastnej účasti na komunikačnom procese. Podľa niektorých bádateľov pri tom pomáha to, že vedecký pozorovateľ vnáša popri svojich každodenných skúsenostiach používateľa jazyka aj tie skúsenosti, ktoré získal ako vedec. Z obidvoch typov skúseností vzniká reflexívna skúsenosť.

Tu však nie je jasné, čo patrí do skúsenosti vedca, či ide o skúsenosti získané v ideálnom komunikačnom a argumentačnom spoločenstve, kto a ako určuje normy pre vedecké správanie a kritériá pre hodnotenie výsledkov. Tu sa znova ukazuje uzavretosť hermeneutiky, ktorá tak nemôže nastoliť otázku objektívnej determinovanosti skúmaných javov. V tomto bode je zásadný rozdiel oproti materialisticko-dialektickej metodológii, lebo poukaz na spoločenský charakter, dôraz na historicnosť a tradíciu sa len zdanlivo zblížujú s paralelnými pojmami v marxisticko-leninskej filozofii. Neskúma sa tu otázka smerovania historických procesov, smerovania vývinu spoločnosti k odstráneniu triednych rozdielov.

5. Pre hermeneutiku sú dejiny spoločnosti predovšetkým dejinami ducha a poro-

zumenie je jedinou primeranou metódou ich vedeckého poňatia. Hermeneutika skúma obsah odrazov a ich fungovanie v duchovných sprostredkovacích procesoch, ale nevie skúmať podmienky vzniku týchto odrazov, najmä nie odrazov reprodukčných procesov. Uspokojuje sa s dvojicou komunikácia a jazyk, kým z hľadiska marxisticko-leninskej filozofie je nevyhnutné opierať sa o trojicu reprodukcia, komunikácia, jazyk, lebo svoj predmet musí určovať na základe jeho významu a foriem existencie v objektívnom spoločenskom reprodukčnom procese (Neumann, 1980).

Ako vidieť z poznámok o explanácii a o porozumení i z uvedených príkladov z oblasti jazykovedy, ani jedna z uvedených metód poznávania nepodáva spofahlivé kritériá pre poznávanie pravdivosti skúmaného objektu. Preto sa napr. pri vysvetľovaní hry musí bádateľ uchýliť nie k opisu hry, ale k opisu procesu učenia tejto hry. Jazykovedec musí skúmať používanie foném, gramatických kategórií, nie tieto objekty samy osebe! Opisujú sa potom pravidlá hry, nie hra sama. To platí aj o tzv. jazykovej hre. Keď skúmané javy nie sú lokalizované v čase a priestore, a teda nemôžu byť predmetom empirickej vedy, nemožno použiť experiment, bádateľ sa môže uchýliť k filozofickej analýze. Vedeckou alternatívou experimentu sa stáva konceptuálna analýza čiže explikácia, pokus o formalizovanie intuície, resp. toho, čo je intuitívne známe.

Podľa Papa opisuje E. Itkonen (1978) proces explikácie zhruba takto:

Ako explikandum vystupuje výpoveď „*a* vie, že *p*“ ($p = q$). Výpoveď „ak *a* vie, že *p*, potom *p* je pravdivé“ je kritériom adekvátnosti ($q \supset t$). Explikát sa vymedzuje takto: „*a* má dobré dôvody veriť, že *p*, „*et*“ *a* verí, že *p*, „*et*“ *a* je pravdivé“ ($r \text{ et } s \text{ et } t$). Explikácia výpovede „*a* vie, že *p*“ potom znamená definičnú ekvivalenciu s výpoveďou v explikáte, alebo formálne zapísané: $q =_{\text{def}} r \text{ et } s \text{ et } t$. Kritérium adekvátnosti po explikácii dostane podobu $q \supset t =_{\text{def}} r \text{ et } s \text{ et } t \supset t$.

Ak sa explikácia vymedzuje aj ako analýza pojmu, resp. ako jeho parafráza, možno za explikáciu pokladať aj také vymedzenie fonémy, podľa ktorého fonéma je zväzok dištinkatívnych príznakov. Podobne možno explikovať aj gramatickú kategóriu pádu ako množinu gramém (nominatív, genitív, datív atď.) vymedzených vhodne volenými dištinkatívnymi príznakmi (napr. miera zasiahnutosti predmetu, miera účasti na deji).

Cieľom explikácie podľa E. Itkonena (op. cit.) nie je meniť intuíciu, ale rozvíjať ju. Dajú sa zistiť všetky možné vety, v ktorých pojme sa vyskytuje podstata, preto explikandum poskytuje bázu pre nekonečný počet kritérií adekvátnosti (ako možno ilustrovať uvedenými možnosťami výberu dištinkatívnych príznakov).

6. Proces explikácie ilustruje E. Itkonen na gramatike takto: Explikandum je jazyk, ktorý chceme opísať, pričom jazyk *L* opisujeme analýzou pojmu správna veta v *L*. Tento jazyk *L* je vlastne skratka pre všetky pravidlá, ktoré sú relevantné pre správnosť viet v jazyku *L*. Explikandum sa identifikuje pomocou nekonečného počtu viet o pravidlách. Vety o pravidlách sú nutne pravdivé (alebo nepravdivé), preto

fungujú ako kritériá adekvátnosti. Ak explikandum je jazyk L , potom je zrejmé, že explikát musí byť gramatika jazyka L , t. j. G_L . Pretože G_L je rozšírený axiomatický systém, vety o pravidlách nemôžu byť formulované priamo v jazyku gramatiky G_L . Lenže G_L ukazuje, čo hovoria vety o pravidlách, pravda, ateoretickým spôsobom. Preto je potrebný jazyk metagramatiky, t. j. teórie G_L , ktorý reformuluje vety o pravidlách. Tieto vety hovoria potom teoreticky to isté, čo predchádzajúce vety hovoria neteoreticky.

Z toho vyplýva záver, že explikácia je vlastne gramatická analýza. A pretože pri explikácii je potrebná metagramatika, označuje E . Itkonen jazykovedu za metavedu a tým ju zaraďuje medzi neempirické vedy.

Racionalistické vysvetlenie na základe pozorovaných javov (explanácia) i analýza pojmov (explikácia) sú zrejme len jedným stupňom v procese vedeckého poznania. Antiracionalistické porozumenie (interpretácia) vyžadované hermeneutickou filozofiou síce berie do úvahy cyklickosť poznávacieho procesu, ale nevie sa dostať z hermeneutického kruhu tohto procesu. Je zrejmé, že každá metóda ide svojou cestou: racionalistické metódy chcú vnucovať svoje postupy overené na prírodných vedách všetkým vedám, kým hermeneutické postupy sa špecializujú na humanitné vedy. Pritom však vedecké poznanie je skutočne jediné a jednotné. Pravda, túto jednotnosť nemožno dosiahnuť vnucovaním metód jednej vedy, ale využívaním metód tých integratívnych vied, ktoré berú do úvahy aj spoločenskú viazanosť vedy i vedcov. Takúto metódu poskytuje dialektický materializmus, resp. na jeho základe vybudovaná teória pulzujúcich reprodukčných cyklov poznania (Černík—Farkašová—Viceník, 1980).

V tejto teórii sa berie do úvahy aj systematické pozorovanie a experiment v empirickej fáze poznania E , aj teoretické formulovanie problémov a hypotéz v prvej teoretickej fáze poznania T_1 i formulovanie teoretických zákonov a výstavba explanačných teórií v druhej teoretickej fáze poznania T_2 . Ale neobchádza sa ani fáza praktickej duchovnej činnosti P_d a fáza praktického overovania P .

Celý reprodukčný cyklus má teda podobu

$$E - T_1 - T_2 - P_d - P$$

Tento cyklus sa pri poznávaní reprodukuje, ale často aj v rozšírenej podobe. Je prirodzené, že sa neuplatňuje vo všetkých vedných odboroch, ale iba v tých, ktoré už prešli fázou empirického poznania i fázy teoretického poznania. Ako pripomínajú V. Černík—E. Farkašová—J. Viceník (1980), vedecké poznanie nemá byť len lineárny proces od čistej empirie k teoretickému, ani od analytickej teórie k empirickému, lebo v oboch prípadoch sa redukuje metodológia vedeckého poznania len na jej formálno-logickú časť. „Empirické a teoretické poznanie sú momenty v nelineárnom reprodukčnom cykle vedeckého poznania a zložitým spôsobom

prechádzajú jeden do druhého.“ Okrem toho treba zdôrazniť, že „skutočný základ má vedecké poznanie v predmetnej ľudskej činnosti — v praxi“.

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26

Bibliografia

APEL, K.-O.: *Analytic Philosophy of Language and the Geisteswissenschaften. Foundations of Language [Supplementary Series] Vol. 4, Dordrecht, D. Reidel 1967. 63 s.*

ČERNÍK, V.—FARKAŠOVÁ, E.—VICENÍK, J.: *Teória poznania. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1980. 413 s.*

ITKONEN, E.: *Grammatical Theory and Metascience. In: Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science IV, Current Issues in Linguistic Theory, Vol. 5. Amsterdam, John Benjamins B. V. 1978. 355 s.*

NEUMANN, W.: *Hermeneutik und materialistische Dialektik bei der Untersuchung sprachlicher Tätigkeit. Linguistische Studien Reihe A. Arbeitsberichte. Berlin, Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft 1980. 105 s.*

ZAJAC, P.: *Náčrt vývinu interpretácie umeleckého textu. In: Interpretácia umeleckého textu. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981, s. 11—31.*

ОБ ОТНОШЕНИИ ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКОГО МЕТОДА К ЯЗЫКОЗНАНИЮ

Резюме

Существует точка зрения, что позитивистическая экспланаторная модель годится только для пояснения естественных фактов. Её применение в методологии гуманитарных наук не может быть успешным. Цели позитивистической теории пояснять явления противостоит цель герменевтической теории, требующей понимать смысл явлений. Строгое противопоставление методологии естественных и гуманитарных наук вступает в противоречие с марксистской методологией. Только марксистская концепция может пояснять все явления, как явления, изучаемые естественными, так и явления, изучаемые гуманитарными науками.

SPRÁVY A POSUDKY

PROFESOR EUGEN PAULINY SEDEMDESIATROČNÝ

Popredný slovenský jazykovedec Eugen Pauliny sa v dobrom zdraví dožíva svojej sedemdesiatky. Narodil sa 13. decembra 1912 vo Zvolene, kde vychodil základnú i strednú školu. Po absolvovaní filozofickej fakulty v Bratislave (1935) pôsobil najskôr na gymnáziu a po dvoch rokoch prešiel na filozofickú fakultu, kde s malou prestávkou pôsobil až do r. 1979. Do dôchodku odchádza ako univerzitný profesor, doktor vied, člen korešpondent SAV a nositeľ Radu práce.

E. Paulinyho reprezentuje úctyhodné dielo, ktoré vykonal v rámci vedeckovýskumnej, pedagogickej i organizačnej práce vo viacerých rovinách jazyka a jazykovedných disciplínach. Najviac ho priťahovali najskôr slovenské nárečia, po nich dejiny slovenčiny, fonológia, fonetika, syntax i štylistika. Knižne začal publikovať už r. 1943 a zatiaľ posledná, no zaiste nie ostatná knižná práca mu vyšla v r. 1981. S jeho širokým záberom súvisí to, že mu vychádzajú závažné štúdie, ktoré siahajú na jednej strane ďaleko do historickej gramatiky a inde do všeobecnej jazykovedy, alebo cez rozbor diel slovenských spisovateľov až do teórie literatúry. Profesor E. Pauliny je široko orientovaný slovakista, jeho pribojné myšlienky sa cítujú aj v mnohých zahraničných závažných jazykovedných a slavistických prácach, nehovoriac už o tom, že sám publikoval v zahraničí množstvo dôležitých štúdií o slovenčine.

Aby sa náš článok nestal bibliografickým súpisom kníh a štúdií, uvedieme aspoň dominantné diela tohto klasika slovenskej jazykovedy.

Medzi najpribojnejšie Paulinyho práce treba zaradiť lexikálno-syntaktickú *Štruktúru slovenského slovesa* (1943), ktorou u nás položil základy teórie o intencii slovesného deja. Tu poukázal na úzku súvislosť sémantiky slovesa so sémantikou a štruktúrou vety. Nie menej významné sú jeho vydania *Fonológie spisovnej slovenčiny* (1. vyd. 1961, 2. prepracované vyd. 1968), v ktorých tvorivo nadväzuje aj na klasickú fonológiu Pražského lingvistického krúžku. Svoje teórie z oblasti fonológie aplikoval aj v histórii a dialektológii slovenčiny. Priekopníckym dielom E. Paulinyho sú *Dejiny spisovnej slovenčiny* (1948), ktoré chápe ako vývin štýlov. Nielen táto, ale možno povedať, že všetky jeho práce sú informačne nasýtené, hutné, vecné a skromne dynamické. Vyše dvadsať rokov slovenskí vysokoškooláci a pedagógovia u nás i v zahraničí používali ako základnú učebnicu slovenskej gramatiky — chápanej veľmi široko —, ktorej autorom bol E. Pauliny spolu s J. Ružičkom a J. Štolcom (*Slovenská gramatika*, 1. vyd. 1953; 5. vyd. 1968).

Z ostatných jeho knižných prác si osobitnú pozornosť zaslужujú *Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí* (1946), *Nárečie zátopových osád na hornej Orave* (1947), *Fonologický vývin slovenčiny* (1963), *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy* (1964). Moderne je koncipovaná jeho najnovšia knižka *Slovenská gramatika* (1981). Je to miestami teoretická úvaha o stavbe jazyka a o jeho fungovaní v komunikácii. Novosť koncepcie je v tom, že sa tu skryto polemizuje s klasickým pojmom jazyková rovina a poukazuje sa na vzájomnú úzku zviazanosť všetkých zložiek jazyka.

V posledných rokoch svojich výskumných prác zaostruje náš jubilant pozornosť na fonologickú problematiku, zhrnutú v monografii *Slovenská fonológia* (1979). Tu zastáva a vysvetľuje svoju tézu, že fonéma nie je abstrakciou segmentu rečového signálu, ale je súčasťou fonologickej štruktúry príslušného jazyka. K tejto téze autor dochádza z materialistického chápania fonologickej štruktúry jazyka — že totiž existuje špecifická paralelnosť medzi prvkami rečového signálu a dištingtívnymi vlastnosťami foném. Vo fonologických prácach E. Paulinyho sa najviac odzrkadľuje jeho pokrokovú štrukturalistické myslenie, čím prekračuje jeho dielo hranice čiro slovenskej jazykovedy.

Jubilant pracuje aj ako člen skúšobných a vedeckých komisií a rozličných inštitúcií, kde tiež uplatňuje svoj pracovný elán a preňho typický racionálny pracovný štýl. Úspornosť, vecnosť, logickosť a pritom obdivuhodná zreteľnosť jeho komunikácie o komunikácii, ale aj o všetkom, čo s ňou ako pracovným cieľom súvisí, má vysokú vedeckú, didaktickú a etickú hodnotu. Zo srdca žejajú profesorovi Eugenovi Paulinymu, DrSc., členovi korešpondentovi SAV, jeho žiaci, kolegovia, priatelia i celá slovenská jazykovedná obec mnoho síl do ďalšej práce.

(Bibliografia prác Eugena Paulinyho od r. 1970 je uverejnená v *Recueil linguistique de Bratislava 7* venovanom jubilatovi.)

J. Mistrík

ŠTEFAN PECIAR SEDEMDESIATROČNÝ

V októbri 1982 sa v dobrom zdraví dožíva sedemdesiatich rokov PhDr. Štefan Peciar, CSc., vedúci vedecký pracovník JÚLŠ SAV, dnes už ako konzultant (nar. 5. 10. 1912 v Nedanovciach).

Takmer celý svoj život strávil v usilovnej a obetavej práci pre svoje pracovisko: po štúdiách na Filozofickej fakulte UK v Prahe krátky čas pôsobil tam na strednej škole, ale už r. 1941 začal pracovať ako redaktor vo vtedajšej Slovenskej učenej spoločnosti a po založení Slovenskej akadémie vied a umení na jar 1943 prešiel do jej Jazykovedného ústavu. Po dvojročnom lektoráte v Lunde sa stal riaditeľom Jazykovedného ústavu. V tejto funkcii viedol ústav v ťažkých rokoch. Od r. 1966 pracoval v Jazykovednom ústave Ludovíta Štúra ako vedecký pracovník, v posledných rokoch ako vedúci oddelenia dejín slovenčiny.

Hlavné výsledky jeho práce v päťdesiatych rokoch predstavujú *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1953 ako výsledok štúdia pravopisnej problematiky, úsilia o demokratizáciu slovenského pravopisu a mravčej práce pri riešení jednotlivých konkrétnych otázok. Podstatnú časť svojho vedeckého úsilia vložil Š. Peciar do práce na *Slovníku slovenského jazyka*, ktorý vyšiel v r. 1959—1968 a predstavuje prvé vedecké spracovanie slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny. Na čele autorského kolektívu stál takmer dvadsať rokov a do slovníkových prác vložil nespočítateľné množstvo koncepcnej, konceptnej, redakčnej, apretorskej, ale i vedeckovýchovnej práce. V lexikografii pracuje Š. Peciar aj v ostatných rokoch. Je spoluautorom *Česko-slovenského slovníka* (1979) i pripravovaného *Krátkeho slovníka súčasnej spisovnej slovenčiny*. V spolupráci s autorským kolektívom vypracoval koncepciu *Historického slovníka slovenského jazyka* stredného typu, je jeho spoluautorom a hlavným redaktorom. Konceptným a redakčným prácam na tomto diele venuje v súčasnosti takmer všetok svoj pracovný čas.

Popri úmornej lexikografickej práci Š. Peciar venoval, prirodzene, pozornosť aj teoretickým otázkam lexikológie a lexikografie, štúdiám o tvorení slov, o slovesnom vide a i. Často sa zaoberal problematikou spisovného jazyka a jazykovej kultúry.

Vo všetkých svojich štúdiách, najmä však vo viacerých úvahách z posledného desaťročia, venoval prehlbenú pozornosť teoretickým otázkam, predovšetkým problematike všeobecnej jazykovedy, využitiu kategórií materialistickej dialektiky v jazykovednom výskume a prispieval tak k úsiliu o konštituovanie marxistickej jazykovedy u nás.

Z riaditeľskej funkcie Š. Peciara, ale aj z jeho nevšednej ochoty pomôcť, kde bolo treba, vyplýval značný počet riadiacich funkcií. Od vzniku Vedeckého kolégia jazykovedy ČSAV bol jeho členom (1962—1981). Bol prvým predsedom a potom dlhoročným členom Vedeckého kolégia jazykovedy SAV, dnes Vedeckého kolégia SAV pre jazykovedu a vedy o literatúre a umení (1962—1980). Bol členom viacerých obhajobných komisií, členom Komisie pre jazykovú kultúru SAV. Dlhé roky prednášal na filozofickej fakulte lužických srbčinu. Je predsedom Komisie pre lexikológiu a lexikografiu pri Medzinárodnom komitáte slavistov; v tejto funkcii pripravil viacero zasadnutí, vlastne malých konferencií s priaznivým medzinárodným ohlasom. Vyše desať rokov bol hlavným redaktorom *Slovenskej reči* (1950—1955,

1971—1982), je členom redakčnej rady Slovenskej reči, Jazykovedného časopisu, Slavica Slovaca. V časopise Ruštinár lektoruje slovenské príspevky. V rokoch 1975—1980 bol predsedom Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV.

Politicky a spoločensky sa angažoval v zodpovedných straníckych funkciách. Za svoju prácu dostal štátne vyznamenanie Za zásluhy o výstavbu a akademické ocenenia — Striebornú plaketu Josefa Dobrovského ČSAV a Zlatú plaketu Ľudovíta Štúra SAV.

K týmto oceneniam pripájame aj svoj priateľský pozdrav ako výraz vďaky za vykonanú prácu, za služby slovenskej jazykovede i za ľudskú obetavosť a vytrvalosť.

(Bibliografia prác Štefana Peciara za roky 1972—1981 je uverejnená v Slovenskej reči, 47, 1982, č. 5.)

J. Horecký

NA ŠESŤDESIATKU PROF. JÁNA ORAVCA

Nie je to tak dávno, len celkom prozaických a prácou vyplnených desať rokov, čo sme tu pripomenuli päťdesiate narodeniny prof. PhDr. Jána Oravca, DrSc. (nar. 1. 6. 1922 v Rozbechoch). Ale čo sa za tých pár rokov zmenilo!

Ak sme r. 1972 mohli pripomenúť dva základné smery vo vedeckej i životnej orientácii Jána Oravca — úspešné pôsobenie na školách rozličného typu a nemenej úspešné štvrtstoročie práce v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV (1951—1976), dnes musíme konštatovať, že J. Oravec sa špirálovite, na vyššej úrovni vracia k svojmu východisku. Od r. 1976 znova vyučuje, pravda, na vysokej škole i na vysokej bádateľskej úrovni: umne a cieľavedome spája svoje pedagogické pôsobenie s bádateľským. A dnes už aj ako vysokoškolský profesor.

Ak sme pri päťdesiatke spomenuli predovšetkým orientáciu na morfológickú problematiku, reprezentovanú predovšetkým dvoma kapitolami (zámená, predložky) v *Morfológii slovenského jazyka* (1966) a dvoma monografiami — *Väzba slovies v slovenčine* (1967) a *Slovenské predložky v praxi* (1968), dnes musíme zdôrazniť najmä syntaktickú orientáciu, reprezentovanú *Náčrtom slovenskej skladby pre vysokoškolačkov* (1. vyd. 1978; 2. vyd. 1981) a pripravenou a do tlače odovzdanou učebnicou syntaxe v sérii vysokoškolských učebníc *Súčasný slovenský spisovný jazyk*. Netreba osobitne zdôrazňovať, že to je vlastne prvá obširnejšie spracovaná a sústavná syntax modernej spisovnej slovenčiny.

V tejto súvislosti nemožno nespomenúť aj Oravcovu aktívnu a iniciatívnu účasť na vypracúvaní učebných osnov slovenského jazyka pre vysoké školy. A nemožno obísť ani autorstvo alebo spoluautorstvo celého radu učebníc pre základné školy.

No k uvedeným prácam treba pripojiť aj úspešnú *Príručku slovenského pravopisu pre školy*, ktorá v r. 1973—1981 vyšla v siedmich vydaniach. J. Oravec v nej vypracoval najmä prvú, všeobecnú a teoretickú časť.

A ďalej treba k Oravcovým prácam pripočítať značný počet štúdií i drobnejších príspevkov orientovaných bádateľsky (niekedy aj polemicky), pedagogicky i jazykovo-výchovne. Pozoruhodné sú najmä jeho analýzy sporných problémov, napr. rozhraničenie predmetu a prislovkového určenia, prívlastok, niektoré morfológické javy, systém slovenských predložiek. Pritom všetky výsledky svojich výskumov pohotovo prenáša do praxe v časopisoch určených pre učiteľov i v nespočetných prednáškach pre učiteľov.

Osobitné miesto v práci J. Oravca zaujíma organizátorská činnosť. Na prvom mieste to je úspešná príprava dvoch syntaktických konferencií v Nitre (1979, 1982), ale nesporný význam má aj príprava školení pre učiteľov. Napokon nemožno obísť ani redakčné práce.

Nechceme vzbudiť zdanie, že nám ide len o faktografický záznam za posledných desať rokov. Ale už aj uvádzané fakty samy osebe svedčia, že J. Oravec sa v tomto období bádateľsky i učiteľsky rozvinul do netušenej šírky. Chceme však znova zdôrazniť, že tieto výsledky sú plodom húževnatej práce, starostlivej analýzy jazykových faktov, širokého rozhľadu po teoretickej literatúre, ale aj výsledkom pracovnej

disciplinovanosti, zápalu pre dobrú vec i nadšenia pre vedecky podloženú profesionálnu výchovu mladých učiteľov aj mladých vedeckých pracovníkov.

Všetky tieto vlastnosti sú prejavom úcty a lásky J. Oravca k materinskému jazyku, ale aj dávneho presvedčenia, že bádateľská i pedagogická práca nemôže byť len zamestnaním, ale že musí byť predovšetkým povoláním, ktoré vyžaduje celého človeka, plne odovzdaného svojej láske i zapáleného pre vec.

(Súpis prác Jána Oravca publikovaných v r. 1972—1981 vyšiel v Slovenskej reči, 47, 1982, č. 4.)

J. Horecký

DOC. ABEL KRÁL PÄŤDESIATROČNÝ

Roku 1982 sa v rozkvetе tvorivých síl dožíva päťdesiatky vlastne prvý slovenský bádateľ v oblasti fonetiky doc. PhDr. Abel Král, DrSc.

Narodil sa 17. 8. 1932 v Novej Bani v rodine maloroľníka a robotníka ako tretí zo štyroch detí. Ako mnohé deti vo vtedajšej neutešenej spoločenskej i politickej situácii nedostal sa hneď na štúdiá. Po skončení základnej a meštianskej školy prežil najprv dva roky drsnej životnej praxe (medziiným aj ako murársky učeň) a až potom sa dostal na gymnázium do Banskej Bystrice. Azda aj táto životná prax prispela k jeho húževnatosti, cieľavedomosti a rozvážnosti v myslení i konaní.

Už počas štúdia na Filozofickej fakulte UK v Bratislave — študoval tu v r. 1953—1958 slovenčinu a ruštinu — sa prejavil jeho záujem o fonetiku, dovtedy u nás veľmi málo pestovanú. Od r. 1958 je už na fonetickom pracovisku FF UK, ktoré síce prešlo mnohými organizačnými zmenami, ale nikdy neprestalo byť našim vedúcim pracoviskom v oblasti fonetiky. Najväčšiu zásluhu na tom má práve Á. Král, ktorý tu popri bádateľskej práci dosiahol vedeckú hodnosť kandidáta vied (obhajoval na FF UJEP v Brne r. 1968) i vedeckú hodnosť doktora vied, obhájenú na FF UK v Prahe r. 1981. Medzitým sa r. 1974 habilitoval na FFUK v Bratislave na odbor všeobecná jazykoveda — fonetika.

Vo vedeckej práci Á. Krála sa črtajú tri záujmové okruhy: fonetika (a fonológia), ortoepia a kultúra reči a všeobecná jazykoveda, prirodzene, navzájom veľmi úzko súvisiace, ale aj aplikácia bádateľskej a teoretickej práce na prax (otázky rečovej audiometrie, vyučovanie zvukovej stránky slovenčiny, praktické pomôcky na vyučovanie v školách, kultúra reči v médiách masovej komunikácie, otázky javiskovej reči).

Už prvá práca Á. Krála, štúdia *Činnosť jazyka pri artikulácii slovenských perných spoluhlások v súvislej reči* (1965) zreteľne poukazuje na základnú orientáciu: artikulačné a akustické javy slovenčiny (na začiatku najmä javy hláskoslovné) s využitím dostupnej techniky. Výsledky tejto orientácie, ale predovšetkým dôkladného výskumu sa v plnej miere uplatňujú v *Atlase slovenských hlások* (1969), kde je Á. Král autorom rozsiahlej textovej časti i spoluautorom obrazovej časti. K tomu sa pridružuje štúdia *Metodická a všeobecná fonetická problematika Atlasu slovenských hlások* (1969), takú orientáciu a taký základ majú aj ďalšie štúdie z tohto obdobia (*K otázke podnebnohltanového záveru výslovnosti samohlások v slovenčine v porovnaní s češtinou a inými jazykmi*, 1966; *Fonetická systematika slovenských samohlások a dvojhlások*, 1968).

Na fonetickú problematiku veľmi úzko nadväzujú Kráľove záujmy o ortoepiu. Už r. 1966 publikoval podnetnú štúdiu *Problémy slovenskej ortoepie* a už ako člen Ortoepickej komisie JÚLŠ SAV vypracoval rad príspevkov o základných otázkach slovenskej výslovnosti, ktoré uverejnil v troch ročníkoch *Kultúry slova* v r. 1974—1976. Tieto kapitoly sa stali vynikajúcim podkladom pre prácu Ortoepickej komisie a tvoria podstatnú časť pripravenej publikácie *Pravidlá slovenskej výslovnosti* — jednej zo základných praktických príručiek spisovnej slovenčiny —, ktorú sa viac ako po dvoch desiatkach rokov podujal autorsky spracovať Á. Král. Táto príručka schválená po rozsiahlych diskusiách Ortoepickou komisiou, čaká už vyše dvoch rokov na vydanie.

Popri sústavnom fonetickom výskume a práci na ortoepickej príručke nezanedbával Á. Král ani teoretický výskum. Jeho výsledkom je predovšetkým doktorská dizertácia *Model rečového mechanizmu* (1974), v ktorej budoval vlastne teoretické a filozofické prolegomena k fonetike, ako aj k niektorým otázkam teoretickej a všeobecnej jazykovedy. Je to prvá slovenská knižná práca zasahujúca takýto široký okruh otázok jazykovedy so zreteľným úsilím o kritické zhodnotenie a využitie časti novej lingvistickej literatúry z pozícií marxistickej orientovanej jazykovedy. Podobne ako v predchádzajúcich prácach aj v tejto monografii hodne vyťažil zo svojho lektorského a potom študijného pobytu v Kolíne a na Inštitúte fonetiky a jazykovej komunikácie v Bonne (kde bol v r. 1966—1968, resp. 1970). Výsledky svojich teoretických výskumov publikoval aj vo viacerých časopiseckých štúdiách (o marxistickej definícii jazyka, o kategórii jednotlivého a všeobecného vo vzťahu k hláske a fonéme, o vzťahu slova a znaku a i.). Zásadné kritické poznámky k pražskej fonologickej teórii naznačujú autorovo úsilie prekonávať tradície a hľadať nové možnosti vedeckého poznávania.

Svoje vedecké poznatky Á. Král pohotovo prenáša do praxe. Svedčí o tom veľký počet drobných príspevkov, ale aj prednášok a konzultácií v rozhlase, televízii a najnovšie aj v divadle, praktické pomôcky na vyučovanie zvukovej stránky slovenčiny v našich školách (tzv. ozvučenie učebníc pre základné školy, veľká obrazová pomôcka *Obrazy slovenských hlások 2*), príspevky o reči v rozhlase a o javiskovej reči. Výrazným svedectvom Kráľovej angažovanosti je pohotové vypracovanie kurzu slovenskej výslovnosti na gramofónových platniach s jasnými a výraznými výkladmi autora i s vynikajúcimi nahrávkami s V. Záborským. V tejto súvislosti nemožno nespomenúť aj dve vydania *Príručného slovníka slovenskej výslovnosti* (1. vyd. 1979; 2. vyd. 1982), ktorý robí dobré služby pred vydaním oficiálnych Pravidiel slovenskej výslovnosti.

O Kráľovej angažovanosti napokon svedčí aj rozsiahla pedagogická činnosť, ale v neposlednom rade aj iniciatívna organizátorská práca pri budovaní a zariaďovaní fonetického laboratória na Filozofickej fakulte UK v Bratislave i na Pedagogickej fakulte v Nitre. Treba objektívne konštatovať, že bez jeho stáleho úsilia a energie, bez obetí vzácneho času by dnes nejestvovali také možnosti na vedecký výskum v oblasti zvukovej stránky reči a osobitne slovenčiny, aké má fonetické pracovisko FF UK v Bratislave. Tomuto pracovisku dnes dáva Á. Král novú metodickú a technickú orientáciu — počítačovo orientovaný výskum zvukovej stránky slovenčiny.

Doterajšiu vedeckú tvorbu Á. Kráľa charakterizuje sústavné a neúnavné smerovanie k systematickosti poznatkov, k terminologickej presnosti a jednoznačnosti, k logickej myšlienkovkej stavbe analýz. Hoci využíva najmä možnosti deduktívneho postupu, v bádateľskej práci spája indukciu s dedukciou, ako to logicky vyplýva aj z jeho aplikácií princípov marxistickej dialektiky na lingvistickú problematiku. Stojac na pevných teoretických základoch a opierajúc sa o širokú materiállovú bázu, má odvahu priamo diskutovať o sporných otázkach a problémoch. Je to možné aj preto, že vysoká teoretická úroveň Kráľových prác nie je uzavretá v rámci teoretického modelu, sama v sebe, ale naopak, je orientovaná na praktické potreby spoločnosti v období vedecko-technického rozvoja a budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Do ďalších rokov želáme doc. dr. Ábelovi Kráľovi, DrSc., naďalej takú tvorivú klímu, v ktorej by mohol zúročiť svoje doterajšie výsledky a pridávať k nim ďalšie a ďalšie. Na prospech našej fonetiky, ale aj lingvistiky i socialistickej vedy vôbec.

J. Horecký

SÚPIS PRÁC DOC. ÁBELA KRÁĽA ZA ROKY 1960—1981

Bibliografia jazykovedných prác Á. Kráľa je usporiadaná chronologicky a ďalej v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce a vedecké štúdie

v odborných jazykovedných časopisoch a zborníkoch (polotučne), za nimi (obyčajným typom písma) články, recenzie, drobné príspevky.

1960

Fonetika v Hlasovej výchove I. Godina a M. Palovčíka. [Bratislava 1958] — Slovenská hudba, 4, 1960, s. 445—448 (recenzia).

1961

B. Hála, Fonetické obrazy hlások českých, slovenských, francouzských, německých, ruských, polských, anglických, maďarských a španělských spolu se srovnávacím popisem výslovnosti, Praha 1960. — Slovenská reč, 26, 1961, s. 375—378 (recenzia).

1964

O kultúre slovenskej výslovnosti. — Kultúrny život, 19, 1964, č. 31, s. 8.

1965

Činnosť jazyka pri artikulácii slovenských perných spoluhlások v súvislej reči. — Jazykovedný časopis, 16, 1965, s. 3—12.

1966

K otázke podnebnohltanového záveru pri výslovnosti samohlások v slovenčine v porovnaní s češtinou a inými jazykmi. — Slavica Slovaca, 1, 1966, s. 26—37.

Problémy slovenskej ortoepie. — Slovenská reč, 31, 1966, s. 325—335.

O jazykovej kultúre našich každodenných hostí. — Televízia, 2, 1966, č. 19, s. 4.

J. Ondráčková, Rentgenologický výzkum artikulace českých vokálů, Praha 1964. — Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, 15, 1966, Řada jazykovědná (A) č. 14, s. 189—191 (recenzia; rus.).

1968

Fonetická systematika slovenských samohlások a dvojhlasok. — Slovenská reč, 33, 1968, s. 271—280.
Čo je fonetika? — P 24 — Pravda na weekend, 22. 11. 1968, s. 6.

1969

Atlas slovenských hlások. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1969. 8°. 105 s. (textová časť) + 118 s. (obrazová časť) (spoluautor).

Metodická a všeobecne fonetická problematika Atlasu slovenských hlások. — Jazykovedný časopis, 20, 1969, s. 113—125.

Practical Method of Speech Evaluation on Adult Patients with Cleft Lip and Cleft Palate. — Acta Chirurgiae Plasticae, 11, 1969, s. 215—220 (spoluautor).

Nad prácou A. V. Isačenka Spektrografická analýza slovenských hlások. [Bratislava 1968.] — Jazykovedný časopis, 20, 1969, s. 162—178.

1971

- Pravopis, výslovnosť a ortoepická kodifikácia.** — Jazykovedný časopis, 22, 1971, s. 182—191.
- Rozpory a nespofahlivosť Atlasu slovenských hlások.** — Jazykovedný časopis, 22, 1971, s. 157—159 (spoluautor).
- O. Kajanová-Schulzová, Úvod do fonetiky slovenčiny, Bratislava 1970. — Jazykovedný časopis, 22, 1971, s. 99—105 (recenzia).

1972

- Základy slovenskej spisovnej výslovnosti. 1. vyd. Bratislava, Obvodné kultúrne a spoločenské stredisko v Bratislave I 1972. 4°. 18 s.**
- Technika reči. 1. vyd. Bratislava, Obvodné kultúrne a spoločenské stredisko I 1972, 4°. 20 s.**
- Východiská ortoepickej kodifikácie slovenčiny.** — Slovenská reč, 37, 1972, s. 193—204.
- Fonetický výskum a spisovná výslovnosť.** — In: O slovenčine pre slovenčinárov. Red. J. Oravec. Bratislava, Mestský dom kultúry a osvetý 1972, s. 13—39.
- Reč moderátora. In: Zborník o všeobecných problémoch moderátorov. Red. A. Bednárík. Bratislava, Československý rozhlas 1972.
- Zvuková kultúra slovenčiny. — Nedeľná Pravda, 5, 1972, č. 43, s. 6.
- Dych a reč. — Rozhlas, 1972, č. 1, s. 23. — Tamže: Hlas a reč (č. 2, s. 23). — O hlase hovoriaceho (č. 3, s. 23). — Prízvuk (č. 4, s. 23).
- Zvuková kultúra slovenčiny. Začíname nový cyklus. — Televízia, 1972, č. 9, s. 5. — Tamže: Dych, hlas a reč (č. 10, s. 5). — Hlas a reč z hľadiska počúvajúceho (č. 11, s. 5). — Artikulácia samohlások (č. 12, s. 5). — Spoluhlásky v prúde reči (č. 13, s. 5). — Zmeny spoluhlások (č. 14, s. 5). — Asimilácia spoluhlások a výslovnosť „v“ (č. 15, s. 5). — O spoluhláske / (č. 16, s. 5). — Spoluhláskové skupiny (č. 17, s. 5). — Sluch a reč (č. 19, s. 5). — Spoločenská norma a ortoepia (č. 20, s. 5). — Ťažkosti v spisovnej výslovnosti (č. 21, s. 5). — Fonetika (č. 22, s. 5). — Ortoepia a masovokomunikačné pracoviská (č. 23, s. 5).

1973

- Marxistická teória jazykového znaku. (Jazykový znak u V. M. Solnceva.)** — Slovenská reč, 38, 1973, s. 199—209.
- Ortoepická kodifikácia slovenčiny.** — In: Studia Academica Slovaca. 2. Prednášky IX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1973, s. 57—71.

1974

- Model rečového mechanizmu. 1. vyd. Bratislava, Veda 1974. 8°. 187, 1 s. + 16 obr. na kriedovej príli. Signál — znak — slovo. Jazykovedný časopis, 25, 1974, s. 99—116, nem. res. s. 116.**
- Fonetická povaha a systém slovenských samohlások a dvojhások.** — In: Studia Academica Slovaca. 3. Prednášky X. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1974, s. 51—66.
- Slovenské samohlásky v konfrontácii so samohláskami iných jazykov.** — In: Studia Academica Slovaca 3. Prednášky X. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1974, s. 67—82.
- O potrebe ortoepickej výchovy. (Kapitoly zo slovenskej ortoepie.)** — Kultúra slova, 8, 1974, s. 11—14.
- Pravopis a výslovnosť v škole. (Kapitoly zo slovenskej ortoepie.)** — Kultúra slova, 8, 1974, s. 38—44.
- Štýly výslovnosti. (Kapitoly zo slovenskej ortoepie.)** — Kultúra slova, 8, 1974, s. 65—70.

- Norma a kodifikácia a špecifickosť ortoepických javov. (Kapitoly zo slovenskej ortoepie.) — Kultúra slova, 8, 1974, s. 103—108.
- Samohláska ä. (Kapitoly zo slovenskej ortoepie.) — Kultúra slova, 8, 1974, s. 139—146.
- Z fonetickej a ortoepickej problematiky slovenských dvojhlások. (Kapitoly zo slovenskej ortoepie.) — Kultúra slova, 8, 1974, s. 199—206.
- Výslovnosť samohláskových skupín. (Kapitoly zo slovenskej ortoepie.) — Kultúra slova, 8, 1974, s. 245—250.
- Samohláskové skupiny, dvojhlásky a tzv. nepravé dvojhlásky. (Kapitoly zo slovenskej ortoepie.) — Kultúra slova, 8, 1974, s. 257—263.
- Spoluhláska v a jej varianty. (Kapitoly zo slovenskej ortoepie.) — Kultúra slova, 8, 1974, s. 292—296, 338—344.
- Poznámka o výslovnosti hlásateľov. — Pravda, 30. 11. 1974, s. 5.

1975

- Z problematiky marxistickej definície jazyka. — Jazykovedný časopis, 26, 1975, s. 5—12, angl. res. s. 12.
- Tvrde a mäkké spoluhlásky. (Kapitoly zo slovenskej ortoepie.) — Kultúra slova, 9, 1975, s. 9—15.
- Spoluhlásky t, d, n, l — t', d', ñ, l' v domácich slovách. (Kapitoly zo slovenskej ortoepie.) — Kultúra slova, 9, 1975, s. 46—51.
- Zdomácňovanie cudzích slov a výslovnosť t, d, n, l — t', d', ñ, l' v prevzatých slovách. (Kapitoly zo slovenskej ortoepie.) — Kultúra slova, 9, 1975, s. 68—72.
- Spoluhlásky t, d, n, l — t', d', ñ, l' v prevzatých slovách. (Kapitoly zo slovenskej ortoepie.) — Kultúra slova, 9, 1975, s. 101—106.
- Zdvojené spoluhlásky. (Kapitoly zo slovenskej ortoepie.) — Kultúra slova, 9, 1975, s. 148—154, 200—203, 238—242.
- Ešte raz o zdvojených spoluhláskach. (Kapitoly zo slovenskej ortoepie.) — Kultúra slova, 9, 1975, s. 272—277.
- Z problémov intonácie. (Kapitoly zo slovenskej ortoepie.) — Kultúra slova, 9, 1975, s. 300—306.
- Znelostná asimilácia. (Kapitoly zo slovenskej ortoepie.) — Kultúra slova, 9, 1975, 334—339, 371.
- Kapitoly z výslovnosti v učebniciach škôl. — In: O slovenčine pre slovenčinárov. Študijný materiál pre internú potrebu bratislavských učiteľov. Red. J. Oravec. Bratislava, Pedagogický ústav mesta Bratislavy 1975, s. 172—191.

1976

- Pojem a definícia jazyka z marxistického hľadiska. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 22, 1975/76, s. 161—166.
- Zvuková rovina spisovnej slovenčiny. — In: Kapitoly o slovenčine. Red. J. Kačala. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 28—42.
- Spoluhlásky x — γ — h. (Kapitoly zo slovenskej ortoepie.) — Kultúra slova, 10, 1976, s. 145—149.
- Systematika znelostnej asimilácie. (Kapitoly zo slovenskej ortoepie.) — Kultúra slova, 10, 1976, s. 14—17, 48—52, 74—78, 108—113.
- Preberanie cudzích slov a znelostná asimilácia. (Kapitoly zo slovenskej ortoepie.) — Kultúra slova, 10, 1976, s. 197—202.
- Znelostná asimilácia v prevzatých slovách. (Kapitoly zo slovenskej ortoepie.) — Kultúra slova, 10, 1976, s. 241—244, 269—274.
- Spoluhláska n. (Kapitoly zo slovenskej ortoepie.) — Kultúra slova, 10, 1976, s. 306—312.
- Na záver Kapitoly zo slovenskej ortoepie. — Kultúra slova, 10, 1976, s. 333—336.

Zodpovedá vyučovanie slovenčiny požiadavkám spoločenskej praxe? — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 23, 1976/77, s. 38—41, 67—72.

Realizácia publicistiky v rozhlase. — In: Fonozošit z metodického seminára. Bratislava, Československý rozhlas 1976, s. 59—82.

1977

Štýty slovenskej výslovnosti. — In: Studia Academica Slovaca. 6. Prednášky XIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1977, s. 267—286.

Zvuková rovina jazyka v učebných osnovách. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 23, 1976/77, s. 225—233.

Z problematiky suprasegmentálnych (prozodických) zvukových vlastností slovenčiny. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 24, 1977/78, s. 70—75.

Diskusia. — In: Titulok v rozhlase. Materiály zo seminára MVK Čs. rozhlasu v Bratislave z 20. 5. 1976. Red. Š. Horský. Bratislava, Metodicko-výskumný kabinet Čs. rozhlasu 1977, s. 19—21, 36—37.

1978

Slovenská výslovnosť. Hovorí A. Král a V. Záborský. 1. vyd. Bratislava, Opus 1978. 8 gramofónových platní + 16 s. textu.

Ortoepia v 2. ročníku ZŠ. Zvuková pomôcka. 1. vyd. Banská Bystrica, Učebné pomôcky 1978.

Ortoepia v 3. ročníku ZŠ. Zvuková pomôcka. 1. vyd. Banská Bystrica, Učebné pomôcky 1978.

Signál — Sign — Word. — In: Recueil linguistique de Bratislava. 5. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1978, s. 31—49.

Kategória jednotlivého a všeobecného a vzťah fonetiky, fonológie a ortoepie. — Slovenská reč, 43, 1978, s. 3—13, 88—93.

Preberanie cudzích slov do slovenčiny z hľadiska fonetiky a ortoepie. — In: Studia Academica Slovaca. 7. Prednášky XIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1978, s. 201—215.

Fonetika a ortoepia v učebnici Slovenský jazyk pre druhý ročník ZŠ. — Slovenská reč, 43, 1978, s. 368—372.

O prízvučnosti a neprízvučnosti jednoslabičných predložiek. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 25, 1978/79, s. 6—11.

1979

Príručný slovník slovenskej výslovnosti. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 8°. 644, [3] s. + 4 s. tabuľky znakov.

Ortoepia v 4. ročníku ZŠ. Zvuková pomôcka. 1. vyd. Banská Bystrica, Učebné pomôcky 1979.

Fonetika a ortoepia na vysokých školách. — Kultúra slova, 13, 1979, s. 257—261 (spoluautor).

Výrazová stránka reči. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 26, 1979/80, s. 4—10.

Výslovnosť spisovnej češtiny. Výslovnosť slov prejatých. Výslovnostní slovník. Praha 1978. — Jazykovedný časopis, 30, 1979, s. 178—182 (recenzia).

1980

Ortoepia v 5. ročníku ZŠ. Zvuková pomôcka. 1. vyd. Banská Bystrica, Učebné pomôcky 1980.

Niektoré otázky fonológie Pražskej školy podľa Slovenskej fonológie Eugena Paulinyho. — Jazykovedný časopis, 31, 1980, s. 58—68, rus. res. s. 68.

O princípoch fonológie Pražskej školy a ich aplikáciách I. — *Jazykovedný časopis*, 31, 1980, s. 120—130, rus. res. s. 130.

Nové aspekty vo vyučovaní fonetiky a ortoepie. — In: *O slovenčine pre slovenčinárov*. Red. J. Oravec. Bratislava, Pedagogický ústav mesta Bratislavy 1980, s. 39—90.

1981

O javiskovej reči. 1. vyd. Bratislava, Zväz slovenských dramatických umelcov 1981. 4°. 37, [1] s.

Ortoepia v 6. ročníku ZŠ. Zvuková pomôcka. 1. vyd. Banská Bystrica, Učebné pomôcky 1981.

Slovo a znak. — In: *Jazykovedné štúdie. 16. Materiály z vedeckej konferencie o sémantike*. (Smolenice, 14.—17. januára 1980.) Red. J. Ružička. Bratislava, Veda [1981], s. 23—28.

O princípoch fonológie Pražskej školy a ich aplikáciách II. — *Jazykovedný časopis*, 32, 1981, s. 13—24, rus. res. s. 24.

O dynamike zvukového plánu súčasnej spisovnej slovenčiny. — *Jazykovedný časopis*, 32, 1981, s. 145—150.

Marxistická jazykoveda a materiálna stránka jazyka. — *Nové slovo*, 23, 1981, č. 10, príloha, s. 1—8.

K marxistickej metodológii v jazykovede, red. Š. Peciar—J. Popela, Praha 1980. — *Jazykovedný časopis*, 32, 1981, s. 81—85 (recenzia).

Redakčná činnosť

Redakčná činnosť v časopisoch: *Jazykovedný časopis*, 24, 1973 — 32, 1981 (člen red. rady).

Zostavil L. Dvonč

PAULINY, E.: *SLOVENSKÁ GRAMATIKA*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 322 s.

Ak sa *Slovenská gramatika* E. Paulinyho už v podtitulku označuje ako opis jazykového systému, je prirodzené, že svoje poznámky o tejto práci sústreďme na spôsob, ako sa v nej podáva jazykový systém, presnejšie systém súčasnej spisovnej slovenčiny.

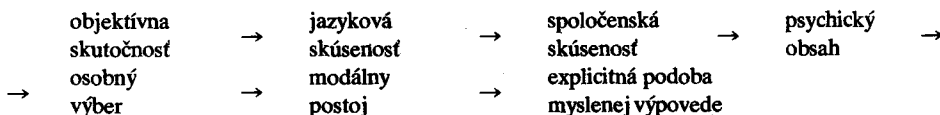
Aj sám autor zdôrazňuje, že kniha má byť aj teoretickou úvahou o stavbe jazyka a jeho fungovaní v komunikácii. Preto treba vítať, že v úvodnej kapitole s názvom *Podstata dorozumievania jazykom* (s. 7—29) sa podáva výklad o základoch jazykovej komunikácie. Zo základnej komunikačnej schémy vysielateľ — oznámenie — prijímateľ opisuje však E. Pauliny najmä procesy prebiehajúce na strane vysielateľa, resp. ich zrkadlový obraz na strane prijímateľa. Základným pojmom, a to úplne originálnym, je tu pojem psychického obsahu. Tento pojem vymedzuje autor ako „obsah toho, čo sa má vypovedať“, čosi veľmi komplexné, zahrnujúce „predstavy jasné i menej jasné, pocity, dojmy, jasné i zreteľné zistenia“. Pritom sa konštatuje (predbežne, ako hovorí autor), že psychický obsah nie je prostriedkami príslušného jazyka nijako ovplyvnený, no hneď na nasledujúcej strane sa dodáva, že psychický obsah nie je bez vplyvu jazykového vyjadrenia (s. 10). Ak sa však v ďalšom vykladá, že príslušný psychický obsah (napr. TU JE TEPLA) sa podľa (lepšie azda na základe, pomocou — J. H.) lexikálnych prostriedkov a podľa gramatickej stavby a formálnej stavby transformuje do explicitnej podoby myslenia výpovede, uznáva sa aj vplyv predchádzajúcej jazykovej skúsenosti hovoriaceho i myšlienkového skúsenosti celého jazykového spoločenstva.

Prirodzene sa tu ponúka prirovnať explicitnú myšlienkovú podobu výpovede k odrazu objektívnej reality. Lenže ak sa vezme do úvahy výklad o procese, ktorým sa psychický obsah pretvára (transformuje) na jazykové vyjadrenie, t. j. zámernou programovacou a realizačnou činnosťou mozgu, ukáže sa zreteľne,

že v autorovom chápaní nejde o myšlienkové spracovanie jednotlivých javov objektívnej reality a jeho uchopenie jazykovými prostriedkami, ale skôr o súdy, konštatovania o tejto realite (s. 8). Z toho vyplýva, že psychický obsah nie je totožný s odrazom.

Ďalší základný pojem Paulinyho teórie jazykovej komunikácie je explicitná podoba myslenej výpovede. Je to forma vnútorného (nevysloveného — ale potom tu trochu zavádza adj. explicitný — J. H.) jazykového prejavu, ktorou sa „psychický obsah presnejšie fixuje, ba sa aj spresňuje a dostáva určený tvar“ (s. 9).

Ak by to bolo skutočne tak, najmä pokiaľ ide o spresňovanie a stvárnovanie, potom by také činitele, ako je osobný výber a modálny postoj nemali vplyvať už na psychický obsah, ale až na jeho vyjadrenie v explicitnej podobe. Medzi objektívnu realitu a psychický obsah treba vložiť jazykovú skúsenosť a ovplyvnenie jazykovým spoločenstvom. Teda Paulinyho schému na s. 8 by bolo treba spresniť takto :

Touto schémou sa vyjadruje, že čisto komunikačná Paulinyho schéma nemôže byť bez opory o jestvujúci jazykový systém (ktorý sa inak berie do úvahy v schéme na s. 12), inými slovami, že na prvom mieste treba predpokladať jazykový systém a až naň nadväzuje komunikačný systém i formovanie do explicitnej podoby myslenej výpovede i do podoby signálu. Svedčí o tom aj fakt, zdôrazňovaný napokon aj v Paulinyho teórii, že aj explicitná podoba myslenej výpovede, aj jej vonkajšia zvuková podoba sú výsledkom činnosti mozgu v každom konkrétnom prípade, kým prvky systému jestvujú i platia ešte pred ich použitím v konkrétnom prejave.

K tomuto záveru dochádza vlastne aj E. Pauliny, keď na s. 15 hovorí, že existuje sústava jazykových znakov daného jazykového systému a sústava pravidiel (gramatika) pre používanie týchto znakov. Treba však položiť otázku, či tento systém jestvuje skutočne len u každého človeka, alebo jestvuje nadindividuálne, resp. interindividuálne ako typický znak ľudského spoločenstva. Fakt, že jednotlivec si pri formovaní explicitnej podoby myslenej výpovede ani pri jej transformovaní na reálnu výpoveď nemôže vyberať znaky a pravidlá ľubovoľne, poukazuje na to, že jazyk ako celok (ako systém znakov) jestvuje v danom jazykovom spoločenstve.

Ďalším základným pojmom v teórii E. Paulinyho je jazykový znak, chápaný bilaterálne, teda ako zložený z označeného (významu, signifié) a označujúceho (formy, signifiant). Prínajmenšom krátke spojenie však treba vidieť v tvrdení, že označujúca stránka sa týka nie znaku, ale jazykového systému (s. 16) a že v takomto prípade je totožná s jeho fonologickou štruktúrou. Fonologická štruktúra, ako to vyplýva aj zo zaradenia osobitnej kapitoly *Formálna (zvuková) stránka jazykového znaku* (s. 210—249) je zložkou (povedali by sme podsystémom) jazykového systému. Uvedené dve zložky teda nemá jazykový systém ako celok, ale jazykový znak, ak sa chápe ako vec, ktorá zastupuje inú vec, teda ako korelát javu objektívnej reality alebo myšlienkového javu, pojmu. Aj tu však je otázka, či skutočne len fonematická štruktúra (resp. štruktúrovanosť) je označujúcim prvkom jazykového znaku. Keby to tak bolo, potom by onomaziologická i onomatologická (v podstate slovotvorná) štruktúra patrila k významovej zložke znaku. Proti tomu však hovorí sám E. Pauliny, keď na s. 21 vykladá, že fonematické a morfematické zloženie slova je formálnou stránkou jazykového znaku, kým lexikálny a gramatický význam tvorí významovú stránku. Sotva sa však bude prijímať rozlíšenie fonematickej a morfematickej formy v tom zmysle, že prvá je paralelná s lexikálnym významom, druhá s gramatickým významom, ako to vyplýva zo schémy uvedenej na s. 21. Morfematická forma sa nesporne týka celého slova, nanajvýš možno hovoriť, že koncovková, resp. gramatická morféma je formálnym vyjadrovateľom gramatických významov.

Nie celkom doriešený je u E. Paulinyho vzťah medzi jazykovým znakom a slovom. Najčastejšie sa jazykový znak a slovo stotožňujú, keď sa napr. konštatuje, že súbor jazykových znakov je slovná zásoba

(s. 31), že jazykový znak je najčastejšie jednoslovný (s. 36), ale inokedy sa rozlišuje odroda základného jazykového znaku, vznikajúca tak, že sa k istému jazykovému znaku pridáva ďalší jazykový znak (napr. *strom, zelený* = *zelený strom*). Pri takomto riešení sa však neberie do úvahy, či toto spojenie dvoch slov (dvoch jazykových znakov) je novým znakom, stojacim za osobitný objekt (napr. *vysoká škola*), alebo či sa tieto dva znaky dostávajú do vzťahu až pri konštruovaní vety, resp. podľa E. Paulinyho už pri konštruovaní explicitnej podoby myslenej výpovede. Podrobnejší výskum stavu v terminológii z hľadiska onomaziológie však ukazuje, že ako znak funguje nielen slovo, ale často aj význam daného slova (ako príklad sa uvádza mnohovýznamové slovo *koreň*). Z toho treba vyvodzovať, že pendantom jazykového znaku je vlastne význam slova. Okrem toho ako znak často, ba v prevažnej väčšine termínov funguje združené pomenovanie. Aj to ukazuje, že slovo nemožno stotožňovať s jazykovým znakom. A napokon, keby sa explicitná podoba myslenej výpovede mala naozaj chápať ako niečo, čo stojí za psychický obsah, mala by sa tiež pokladať za znak. Veď ak sa hovorí o poveloch na premenu na akustický signál, predpokladá sa, že táto explicitná podoba myslenej výpovede má už aj fonematickú štruktúru. Vyplyva to aj z Paulinyho tézy, že fonéma je prvotná, hláska druhotná (s. 211).

Z opisu základnej fázy komunikačného procesu na strane vysielateľa by vyplývalo, že ide vcelku o dve stránky tohto procesu: o formovanie explicitnej podoby myslenej výpovede a o jej transformáciu do akustického (prípadne grafického) signálu. Z toho by malo ďalej vyplývať, že jazykové javy majú dve stránky, obsahovú a zvukovú. V systematicke Paulinyho výkladu sa to skutočne prejavuje tak, že na jednej strane opisuje obsahové javy v kapitolách *Lexikológia* (s. 30—62), *Tvorenie slov* (s. 63—86), *Slovné druhy* (s. 87—209), na druhej strane formálne javy v kapitole *Formálna (zvuková) stránka jazykového znaku* (s. 210—249). Pravda, tieto opisy sa už nevzťahujú na komunikačný proces, ale na fakty jestvujúce v jazykovom systéme. Z tohto hľadiska má posledná kapitola, označená veľmi stručne ako *Syntax* (s. 250—310), nejasné postavenie: týka sa síce obsahovej stránky, ale skúmajú sa aj formálne prostriedky, obidve zrejme z komunikačného hľadiska.

Ak sa teda v predслоve ku *Slovenskej gramatike* vyhlasuje, že kniha je zakrytou polemikou proti učeniu o jazykových rovinách, je to len sčasti pravda, lebo dve, resp. tri roviny sa tu predsa len objavujú, i keď pod inými menami. Podľa našej mienky však nie je nevyhnutné pracovať s jazykovými rovinami. Zo systémového hľadiska je dokonca výhodnejšie hovoriť nie o rovinách, ale o podsystemoch, a teda rozlišovať, ako robí aj E. Pauliny, podsystem znakový (v podstate lexikálny), gramatický, fonologický a syntaktický. Pravda, potom vzniká otázka presnejšieho prepojenia jednotlivých podsystemov, resp. aj otázka členenia podsystemov na ďalšie čiastkové systémy a, prirodzene, otázka presnejšieho vymedzenia prvkov a vzťahov medzi podsystemami a čiastkovými systémami v týchto podsystemoch.

S takýmito čiastkovými systémami pracuje vlastne aj E. Pauliny, keď vysvetľuje systém gramatických kategórií, konkrétne napr. gramatickú kategóriu pádu. Tu veľmi zreteľne vidieť prvky tohto systému — jednotlivé pády, ale aj vzťahy medzi nimi vymedzované na základe protikladov podľa miery účasti na deji (s. 99). Výhodnejšie by však bolo tento systém modelovať pomocou stromového grafu.

Kategóriu slovesného vidu modeluje E. Pauliny pomocou matrice, v ktorej vystupujú tri dištingtívne príznaky: dokonavosť, určenosť a opakovanosť (s. 161). Vidieť tu, že pracuje len s pojmom slovesný vid, výslovne odmieta kategóriu spôsobu slovesného deja. Ak sa však slovesá *robievať* a *povyrať* označujú rovnako ako opakované, nezodpovedá to jazykovej realite, lebo kým *robievať* vyjadruje nedelené opakovanie, sloveso *povyrať* vyjadruje delené opakovanie, resp. dej opakovaný podľa jednotlivých prípadov. Ak možno uznať za správne spojenie *robievať kotrmelce*, *robievať pomaly*, nemožno tak hodnotiť spojenia **povyrať kotrmelce*, **povyrať pomaly*. Zdá sa, že E. Pauliny tu používa termín vid na označenie troch odlišných kategórií, ktoré by vlastne bolo vhodné označiť pojmom aspektuálnosť (ako to robí napr. A. V. Bondarko, u nás E. Sekaninová). Pre samostatnosť kategórie spôsobu slovesného deja svedčí okrem iného aj to, že pri podrobnejšom skúmaní možno nájsť viacero všeobecných, invariantných významov a tie ešte ďalej špecifikovať novými dištingtívnymi príznakmi, čo nie je možné pri čistej kategórii vidu ani pri kategórii opakovanosti (resp. pluralnosti) slovesného deja.

Napokon by sme chceli upozorniť na niektoré nepresné alebo nevhodné štylizácie. Ak sa napr. na s. 30

píše, že „fungovanie jazykového znaku na základe hypotéz o jeho vzniku nie je nijako spoľahlivé“, vzniká otázka, či skutočne skúmame spoľahlivosť fungovania jazykového znaku, nie jeho používanie. Sotva možno súhlasiť s mienkou, že „obsah termínu (pojmem) musí v danej vednej disciplíne vyplývať z neho samého“ (s. 40); výskum v oblasti terminológie poukazuje skôr na to, že obsah termínu je daný predovšetkým miestom v sústave pojmov daného vedného odboru. Preto je možné, že jednoznačné sú aj termíny typu *koreň, hlava, zub*, hoci zo semaziologického hľadiska ide o viacvýznamové slová. Nemožno súhlasiť ani s mienkou (s. 41), že odbornými termínmi sa v rokovacom štýle „vyjadruje presnosť administratívneho konania, nevyjadruje sa nimi vedecké bádanie“. Tautológia je vo vete „Využívanie slovnej zásoby spisovného jazyka sa člení aj podľa rozsahu a miery používania“ (s. 49); zrejme nečlení sa využívanie, ale sama slovná zásoba. Ak sa tvrdí, že neologizmami „sa označuje nejaký okazionálny jav prechodnej existencie“ (s. 50), zabúda sa dodať, že mnohé neologizmy prechádzajú trvalejšie do slovnej zásoby. Ak sa správne hodnotia ako tautonymá slová typu *mláďza — kosienok — otava* (s. 53), nemožno označovať ako tautonymá aj heteronymá, resp. varianty typu *privlastňovacie zámeno — prisvojovacie zámeno*. Nie je zreteľné tvrdenie, že „slovná tvorba prípony utvárajú v jazyku formálne a svojím významom pomerne stálu sústavu“ (s. 64); malo tu azda byť, že ide o formu i význam. Prekvapuje zaradenie takých adjektív ako *bledučký, počerný, príručky* ku vzťahovým adjektívam (s. 79). Ak sa píše, že „pri prídavných menách typu *ryb-í, ryb-ia, ryb-ie* platí ohýbacia koncovka súčasne aj ako slovná prípona“ (s. 88), prekvapuje, že v analogickom prípade *pád-Ø* sa už hovorí o nulovej slovnovej prípone (ibid.). O nulovej morféme možno hovoriť len v uzatvorenom systéme, za ktorý však slovná tvorba systém nemožno pokladať; v type *rybí* aj v type *pád-Ø* rovnako funguje ako slovná tvorba prostriedok celá paradigma. Nie je jasné, prečo sa v prospech bezpríznačnosti singuláru v kategórii čísla argumentuje asymetrickým dualizmom (s. 96). Nevedno, prečo sa pri kategórii stupňovania prídavných mien nespomína aj elatív (s. 123). Veľmi apodiktické je tvrdenie, že spôsob slovesného deja nemá so slovesným vidom nič spoločného (s. 162). Rovnako apodiktické je tvrdenie, že „fonologické hodnotenie diftongov je nesporne bifonematické“ (s. 228).

Mohlo by sa zdať, že naše poznámky sú prevažne polemické, nesúhlasné a kritické. S touto charakteristikou možno súhlasiť, pravda s pripomienkou, že práve tieto polemické poznámky sú hodnotením najvyššieho stupňa. Ukazujú, že myšlienky obsiahnuté v *Slovenskej gramatike* sú provokujúce, nútia ďalej uvažovať a nachádzať možno aj iné riešenia, než aké predpokladá E. Pauliny.

J. Horecký

MORFEMNA STRUKTURA SLOVA. Red. M. M. Peščak. Kyjiv, Naukova dumka 1979. 334 s.

Hoci proces matematizácie vied — a v rámci nich aj lingvistiky — sa začal intenzívnejšie rozvíjať pred viacerými rokmi, doteraz sa pomocou matematických a logických metód nepodarilo komplexne opísať prirodzený jazyk (analyzujú sa iba čiastkové oblasti, resp. podsystémy). Na druhej strane zasa empirické údaje lingvistov sú príliš zložité pre matematickologickú aplikáciu. Ako treba postupovať v riešení tohto pretrvávajúceho protikladu, naznačili autorky recenzovaného zborníka o morfeumatickej štruktúre slova v ukrajinčine: skúmaním procesov štruktúrnej organizácie textu pripravovať také podklady, ktoré sa budú dať opísať matematicky.

Autorky sa sústreďujú na analýzu výrazového plánu v hraniciach slova, najmä na jeho flektívnu paradigmu. Pri hľadaní formálnych príznačkov štruktúrnej organizácie textu však nezanedbávajú ani sémantický aspekt — sémantika sa využíva ako jeden z komponentov jazykovej intuície nositeľa jazyka, na základe ktorého sa rozlišujú (alebo stotožňujú) zodpovedajúce si prvky výrazového plánu a obsahového plánu. Hlavnou predmetovo-obsahovou náplňou zborníka je skúmanie závislosti prízvuku od morfológických osobitostí flexie v ukrajinčine. Treba zdôrazniť, že nejde len o prvé súhrnné spracovanie

náročnej problematiky, ale predovšetkým o také použité metodologické postupy (autorkami teoretických častí sú M. M. Peščaková a N. F. Klymenko), že táto analýza je prínosom pre štruktúrno-matematickú lingvistiku vôbec.

Pozoruhodný je základný metodologický prístup v chápaní morfematickej štruktúry slova, a to jej paradigmatická interpretácia. Princíp vymedzenia paradigmy sa zakladá na tom, že všetky prvky spojené do jednej paradigmy majú formálny vzťah s jednou časťou slova (s koreňom, základom, s morfémovým reťazcom). Pri členení slov sa využíva analytický princíp (slová sa členia po najnižšiu hranicu) a metóda opozícií vychádzajúca zo súboru dištingtívnych príznakov. Dištingtívne príznaky sa postulovali v priebehu analýzy rozsiahleho materiálu (*Ukrajins'ko-rosijs'kyj slovník*, 1964); charakterizujú prevažne morfonologické vlastnosti štruktúry slov (počet a typ fonologických prvkov v nich), morfonologické zmeny pri ohýbaní, zmeny prízvuku a pod. Napríklad pri substantívach sa podľa typu koncovkovej spoluhlásky základu a jej zmien vydeľuje 9 dištingtívnych príznakov, podľa zmien v základe pri skloňovaní 11, podľa zmien súvisiacich s prízvukovým typom mennej paradigmy 10, na základe prítomnosti paralelných tvarov v jednotlivých paradigmách 3, podľa homonymie 2 — spolu 35 dištingtívnych príznakov. Súbor týchto dištingtívnych príznakov je zostavený do algoritmu na binárnom princípe: pri analýze ďalší krok vyplýva z predchádzajúceho rozhodnutia o prítomnosti/neprotomnosti daného príznaku v lineárnom reťazci morfému. Vyčleňovanie jednotlivých paradigiem sa nezakladá iba na odlišných znakov tried a skupín, práve naopak, dôraz sa kladie na to spoločné, čo ich spája, pričom sa využívajú aj štatistické a kombinatorické postupy.

Zo slovných druhov sa venuje najviac pozornosti analýze štruktúrnych vlastností adjektívnych flektívnych základov (s. 66—163, autorka N. F. Klymenko) a v nich najmä spätosti zmien prízvuku s flexiou (z 13 175 analyzovaných adjektív sa iba pri 171 — teda pri 1,3% — nemení základ). Ohýbanie adjektív v ukrajinčine je spojené so súčasnou zmenou základu aj flexie, zmena flexie pri nemennom základe je netypický jav. Autorka uvádza aj dve všeobecne platné zistenia: 1. Triedy s najväčším počtom slov majú taký súbor dištingtívnych príznakov, ktorý sa ľahko realizuje v súčasnej ukrajinčine. 2. Čím väčším počtom znakov sa opisuje zmena základu, tým v menšom počte slov sa vyskytuje.

Pri určovaní morfológických znakov paradigmatickej klasifikácie substantív (s. 164—201) autorky T. O. Griaznuchina—L. I. Komarova pracujú s pojmom paradigmatická trieda (alebo aj množina) slov, ktorú chápu po prvé ako súbor slov s rovnakým inventárom flektívnych afixov; po druhé ako slová, pre ktoré sú pri skloňovaní charakteristické rovnaké zmeny základu. Vyčlenených 45 paradigmatických tried sa môže zdať na prvý pohľad v porovnaní s 13 skloňovacími vzormi v slovenčine príliš veľké. Lenže tieto paradigmatické triedy sú maximálne kompaktné, navyše sú zadané algoritmicky, vyhovujú formálnej (strojovej) analýze. Napokon nie je zanedbateľný aj filozoficko-metodologický aspekt tohto prístupu: postulovaním väčšieho počtu paradigiem (vymedzených na základe analýzy rozsiahleho, relatívne komplexného súboru) možno dosiahnuť jednotnejší a neprotirečivejší opis ako pri menšom počte paradigiem (tzv. vzorov), keď sa postupuje vlastne opačne a k vybraným ohýbacím vzorom sa slová priradujú za cenu vypúšťania istých (aj charakteristických) znakov, alebo zavádzaním tzv. výnimiek.

Pri opise systému časovania (s. 204—231, autorka M. P. Muravyc'ká) sa oprávnené zdôrazňuje závislosť výsledkov systémovej analýzy od stupňa formalizácie procedúr členenia slovesných tvarov na morfémy — rozširovanie alebo skracovanie slovesného základu (kmeňa) vedie k rozdielnym výsledkom. Skúma sa 19 000 slovík; každé sloveso má nerovnakú stavbu základu (v rámci skúmaných piatich slovesných tvarov); približne jedna tretina slovík sa vyznačuje variantnosťou morfému, a teda „netotožnosť“ základov má pri analýze väčšiu váhu ako ich variantnosť. Vychádzajúc z tejto „pohyblivosti“ morfematickej štruktúry pri slovesách, autorka osobitne analyzuje typy paradigiem s vysokou produktívnosťou (59%), strednou (28%) a napokon ostatné slovesá (vrátane nepravidelných). Na rozdiel od morfonologickej analýzy slovesných tvarov, kde sa novšie pracuje obyčajne s viacerými rovinami abstrakcie, postupujúc od hypotetického (základného) tvaru v hlbkovej štruktúre smerom k variantným tvarom v povrchovej štruktúre, Muravyc'kej prístup je založený na „čistej“ syntagmatike a na rozdiel napríklad od slovotvornej morfematiky (ako ju vymedzuje V. V. Lopatin v monografii *Ruskaja*

slovoobrazovateľná morfeológia, 1977 — ale ako ju v podstate chápe väčšina sovietskych autorov) ukrajinskí bádatelia uplatňujú princípy štruktúrnej morfematiky vychádzajúcej z formálnej (počítačovej) analýzy slov.

Pozoruhodné na zborníku je aj to, že výrazný individuálny podiel autoriek neprekáža budovaniu kompaktného výsledného celku. Výrazne to vidieť aj v rozsiahlej kapitole o morfematickej štruktúre prísloviak (s. 232—315), ktorej autorkou je M. M. Peščaková, hlavná redaktorka zborníka. Morfematická štruktúra prísloviak v ukrajinčine je spracovaná detailne a municiózne, podriadená je požiadavke na zostavenie pravidiel (algoritmu) na automatickú analýzu a syntézu slov. Okrem podrobnej analýzy koncovkových príslovkových paradigiem je nanajvýš originálne vymedzenie paradigiem podľa spájateľnosti morfém v štruktúrnych pozíciách po koreňovej morféme, a to podľa toho, či ide o tendencie (vlastnosti) smerujúce do centra (teda smerom ku koreňovej morféme), od centra, alebo sú v morfémach prítomné obidve tieto tendencie.

Pozoruhodné — a nazdávame sa v súčasnom štádiu analýzy aj plne akceptovateľné — sú autorkine konštatácie o tom, že súčasné slovtvorné bádania neumožňujú, aby sa dosiahnuté výsledky mohli spracovať automaticky (veľká homonymia slovtvorných komponentov, ten istý slovtvorný komponent vystupuje vo viacerých slovných druhoch a pod.). Hlavnou prekážkou formalizácie dosiahnutých výsledkov je to, že pri slovtvornej analýze sa vychádza z odvodeného slova, postupuje sa rekurzívne, kým automatická analýza textov si vyžaduje ísť práve opačným smerom — slovo sa začína členíť krok za krokom od prefixu, resp. koreňa, prechádzajúc postupne celý refazec morfém. Aj výskumy ukrajinských autoriek teda potvrdzujú, že členenie slov na morfémy (podľa tzv. princípu opakovateľnosti) až po najnižšiu hranicu má veľké možnosti uplatnenia pri automatickej analýze prirodzeného jazyka.

Kým bežne sa predmet morfematickej analýzy — alebo aj celej morfematiky — vidí v skúmaní lineárnosti morfematických štruktúr (inventár morfém, ich zmeny a syntagmatika), autorky recenzovaného zborníka prišli s originálnym paradigmatickým prístupom v interpretácii týchto štruktúr, pričom celú mnohotvárnu analýzu rozsiahleho materiálu realizujú dôsledne v jednej rovine — pri opise nejednoznačných prípadov nehľadajú riešenia v diachronických faktoch, ani v slovtvorných, nevyužívajú diferenčné roviny abstrakcie, ale vychádzajú len a len zo skúmania štruktúrnej organizácie textu. (Vlastne aj ich chápanie pojmu štruktúra je bližšie chápaniu v prírodných objektoch, je zbavené asociácií „s čistými vzťahmi“ v systéme.) Dôsledný synchronný prístup v jednej rovine analýzy neznamená v koncepcii autoriek nerespektovanie dynamických procesov, práve naopak: ustavičný ohľad na dialektickú jednotu kvantitatívnych a kvalitatívnych charakteristík prvkov a tried umožňuje určovať ich centrálnu alebo periférnu postavenie v štruktúrnej organizácii textu a takto odkrývať prejavy dynamiky, ktorá je často v systéme zastretá, keď prvky a ich triedy vystupujú akoby rovnocenné. Cieľ štruktúrnej morfematiky autorky vidia v príprave východiskovej bázy pre automatickú syntézu slova a k tomuto cieľu sa vo svojej analýze dostatočne priblížili, lebo presvedčivo ukázali na možnosti formalizácie lingvistických výskumov.

J. Bosák

STUDIES IN ENGLISH AND HUNGARIAN CONTRASTIVE LINGUISTICS. Edited by L. Dezsö and W. Nemes. Budapest, Akadémiai Kiadó 1980. 590 s. — *CONTRASTIVE STUDIES HUNGARIAN-ENGLISH*. Edited by L. Dezsö. Budapest, Akadémiai Kiadó 1982. 122 s.

Koncom šesťdesiatych rokov sa vďaka iniciatíve významného amerického jazykovedca maďarského pôvodu Johna Lotza pripravil medzinárodný projekt kontrastívneho maďarsko-anglického výskumu. Projekt sa stal ďalším zo série kontrastívnych výskumov, ktoré sa realizovali v spolupráci s washingtonským Centrom aplikovanej lingvistiky vo viacerých európskych krajinách a ktorých cieľovým jazykom je angličtina — napr. poľsko-anglický, rumunsko-anglický, srbochorvátsko-anglický kontrastívny výskum

(o poslednom pozri našu správu v Jazykovednom časopise, 24, 1973, s. 212—214). Intenzívny maďarsko-anglický kontrastívny výskum prebiehal v inštitucionálnom rámci Maďarskej akadémie vied a spomínaného Centra aplikovanej lingvistiky vo Washingtone desať rokov a jeho výsledky sa publikovali jednak v sérii viacerých pracovných zošitov projektu (napr. E. Stephanides: *A Contrastive Study of the English and Hungarian Article*. In: *The Hungarian-English Contrastive Linguistics Project. Working Papers*, 5, 1974; K. Keresztes: *Hungarian Postpositions vs. English Prepositions: A Contrastive Study*, 7. Ed. Linguistics Institute of Hungarian Academy of Sciences and Center for Applied Linguistics, 1975), jednak v tomto recenzovanom reprezentačnom zborníku štúdií (1980). Druhý recenzovaný zborník (1982) patrí už do ďalšej etapy a ďalšieho radu kontrastívnych inojazyčno-maďarských výskumov prebiehajúcich na maďarských vysokých školách a v MAV; na ich publikovanie bola r. 1980 založená vo vydavateľstve Akadémiai Kiadó v Budapešti edícia *Studia Comparationis Linguae Hungaricae*. Otvoril ju zväzok *Kontrastive Studien Ungarisch-Deutsch*. Red. J. Juhász (1980); recenzovaný zborník maďarsko-anglických štúdií pod redakciou L. Dezsöa (1982) je druhým zväzkom tejto edície; ako ďalší zväzok sa pripravujú maďarsko-ruské kontrastívne štúdie.

Charakteristickou črtou projektu maďarsko-anglických kontrastívnych štúdií je dvojaké zacielenie: na teoretickú lingvistiku aj na pedagogickú prax — majú prispieť k efektívnejšiemu vyučovaniu angličtiny na všetkých stupňoch maďarských škôl (s normálnym aj rozšíreným vyučovaním cudzieho jazyka, aj s angličtinou ako špecializovaným vysokoškolským odborom). Metodologicky prevláda v štúdiách opisno-štruktúrny prístup (ako deskriptívnoštrukturalistický ho charakterizujú aj sami editori), niektoré štúdie sú založené na princípoch generatívnej gramatiky a pádovej gramatiky.

Zborník *Studies in English and Hungarian Contrastive Linguistics* (1980) je rozčlenený na dve časti. Prvá časť (*Syntax and Prosody*) obsahuje štúdie o rozličných syntaktických konštrukciách v angličtine a o ekvivalentných maďarských konštrukciách. Analyzujú sa konštrukcie s gerundiom, s infinitívom, vedľajšie vety so spojkou *that* (*hogy*), kauzatívne konštrukcie. V niektorých príspevkoch sa skúma problematika slovosledu. Predmetom štúdií v druhej časti (*Semantics and Methodology*) sú metodologické aspekty konfrontačnej sémantiky a lexicológie, ako aj kontrastívna sémantická analýza časových foriem a pristorových adjektív. Zborník uzatvára obsiahly príspevok venovaný analýze chýb, ktoré sa vyskytujú pri osvojovaní si angličtiny ako cieľového jazyka (T. Váradi: *A guide to Hungarian-English errors*, s. 513—590). Pretože štúdie v zborníku sú zacielené na širokú problematiku teoretickej aj aplikovanej lingvistiky, môžeme tu spomenúť iba niektoré z nich.

E. Diósyová-Stephanidesová (*A preliminary study for the contrastive analysis of the English gerund and its Hungarian equivalents*, s. 15—61) skúma rozličné funkcie anglického gerundia vo vete a tieto syntaktické funkcie (t. j. gerundium vo funkcii subjektu, subjektového doplnenia, doplnenia ako priameho objektu, doplnenia ako predložkového objektu, gerundium ako atributívny rozvíjací prvok, gerundium ako adverbiálny rozvíjací prvok) sú i základným rámcom kontrastívnej analýzy, maďarské ekvivalenty (t. j. dejové mená so sufixami *-ás/-és*, infinitívy, vedľajšie vety a pod.) sa zisťujú podľa týchto syntaktických funkcií. Cenným teoretickým príspevkom do skúmanej problematiky je pokus o exaktnú identifikáciu gerundia na základe kombinácie nominálnych, verbálnych a distribučných charakteristík. Precízne je vypracovaná aj aplikačná zložka štúdie, v ktorej autorka na základe analýzy chýb v špeciálne zostavených diagnostických testoch zistila, že jednotlivé syntaktické funkcie gerundia predstavujú pre maďarských žiakov rozličné stupne obťažnosti osvojovania si gramatickej látky. Jasne sa tu ukazuje komplementárnosť kontrastívnej analýzy a analýzy chýb.

I. Kenesei (*Sentence embedding in English and Hungarian*, s. 177—205) zisťuje, že aj v maďarčine existujú vety analogické anglickým vetám, ktoré sú výsledkom tzv. transformácie s povyšovaním subjektu (*NP* — *NP* transformation), t. j. viet typu *Edward is easy to meet*. Nachádza ich vo vetách s datívom a infinitívom typu *János gazdagnak látszott*; *János távozni látszott* (*Ján sa zdal byť bohatý*, doslovne *Ján sa zdal odísť*). Autor postuluje pre maďarčinu aj vety s povýšeným objektom typu *János látta Pétert távozni* (*John saw Peter to leave*. — *Ján videl Petra vzdialiť sa*). Kontrastívna analýza ukázala, že zapúšťacie transformácie s povýšeným subjektom, resp. povýšeným objektom existujú v oboch

jazykoch, v angličtine sa však využívajú v oveľa väčšej miere než v maďarčine, kde sa ich výskyt viaže tak, že v základovej vete je sloveso z okruhu *zdať sa, vidieť, počuť*.

Odvolávajú sa na pojmovo-významovú nejednoznačnosť mediálnych (reflexívnych) slovesných tvarov, na ktorú upozornil O. Jespersen, B. Korponay (*Middle and causative constructions in English and Hungarian*, s. 207—231) definuje mediálne slovesá ako slovesá s reflexívnym príznakom označujúce zmenu stavu, ktoré stoja v opozícii ku kauzativám vyjadrujúcim zapríčinenie, spôsobenie príslušného stavu. V maďarčine príznak mediálnosti (reflexívnosti) i kauzativnosti je inkorporovaný v slovese ako slovotvorný sufix *-ik, -odik/-ödik, -ad/-ed*, resp. kauzatívne *-l, -t*. Autor člení mediálne a kauzatívne konštrukcie na niekoľko štruktúrnych typov podľa toho, ktoré z aktantov (agens, paciens, stimulus) sa nimi vyjadrujú. Keďže v maďarčine nejestvuje pasívum ako slovesná forma, pri mediálnych slovesách ide často o slovesá s pasívnym alebo deagentným (podľa autora neosobným) významom. Autor analyzuje viaceré typy sloviac a konštrukcií, ktorým pri kontrastívnom slovensko-maďarskom výskume venoval pozornosť v rámci kategórie diatézy a z hľadiska intencie slovesného deja J. Horecký (porov. *Na okraj trpného rodu v slovenčine a maďarčine*. In: *Z konfrontácie maďarčiny a slovenčiny*. Red. F. Sima. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977, s. 133—144).

Pre L. Dezsöa, ktorý vedie maďarsko-anglický kontrastívny projekt od r. 1974 a autorsky a edične spolupracuje aj na kontrastívnom maďarsko-srbochorvátskom projekte, je kontrastívny prístup prostriedkom na získanie podkladov pre širšie, typologické uzávery. Výrazný podiel v jeho lingvistickej aktivite majú práce s problematikou aktuálneho vetného členenia. Ako autor z tejto oblasti je u nás známy z bratislavského sympózia o matematickej lingvistiky a z karlovarskeho sympózia o funkčnej perspektíve vety (príspevky v *Recueil linguistique de Bratislava 4.*, 1973; v zborníku *Papers on Functional Sentence Perspective*, 1974). Hoci L. Dezsö dobre pozná riešenie problematiky funkčnej perspektívy vety v Pražskej škole, jeho prístup k členeniu na tému — rému s osobitným zameraním na miesto ohniska (fokusu), ako ho reprezentuje detailná štúdia v recenzovanom zborníku (*Word order, theme and rheme in Hungarian and the problems of word-order acquisition of contemporary English*, s. 245—298), treba chápať viac na pozadí Quirkovej gramatiky (*A Grammar of Contemporary English*, 1973) a greenbergovského rozlišovania jazykových typov na základe primárneho slovosledu subjektu, verba (predikátu) a objektu (jazyky SOV, SVO, VSO, VOS). Cieľom štúdie je teoreticky objasniť a tým uľahčiť osvojenie si slovosledu v maďarčine hovoriacimi anglickým jazykom a slovanskými jazykmi. Autor vychádza zo základnej charakteristiky angličtiny ako jazyka s viazaným slovosledom primárneho typu SVO, maďarčiny ako jazyka s „voľným“ slovosledom s dvoma primárnymi variantmi SOV, SVO. Výber medzi týmito variantmi závisí od štruktúry vety, konkrétne od aspektuálnosti slovesa (preponovanie, resp. postponovanie slovesnej častice vzhľadom na sloveso, čím sa vyjadruje priebehovosť, resp. rezultatívnosť deja) a od určenosti objektu (ak je vo vete určitý objekt, sloveso sa použije v objektovej konjugácii a vyberá sa variant SVO). L. Dezsö pracuje s pojmami réma, centrum rémy (fokus), rematická skupina, rozšírená réma; téma, centrum témy, rozšírená téma — patrí teda k tým bádateľom, ktorí podobne ako viacerí československí autori (J. Firbas, P. Sgall a kol.) nevidia v aktuálnom členení len dichotómiu základ — ohnisko, ale jemnejšie členenie. Preberá všetky možné varianty viet obsahujúcich subjekt, objekt a sloveso, všima si, ktoré varianty sa uplatňujú pri emfáze a pri kontraste. Ukazuje, že v maďarčine je možných všetkých šesť kombinačných variantov, pričom ich komunikačnou funkciou je signalizovať jeden z prvkov S, V, O ako fokus alebo kontrastívny fokus. Autor rozširuje analýzu aj na výskyt adverbialných určení v téme i v ohnisku, rozoberá rozličné typy viet (s netranzitivným slovesom, s menným prísudkom, s negáciou jednotlivých vetných členov); všima si aj vzájomný vzťah medzi výskytom kvantifikátorov pri substantívach v jednotlivých syntaktických pozíciách a tendenciou byť ohniskom.

Metodologicky je zameraná štúdia J. Csapóa (*The problem of lexical interference*, s. 375—451), ktorá otvára druhú časť zborníka. Autor sa zamýšľa nad predpokladmi a úlohami lexikálnej kontrastívnej analýzy, zdôrazňuje úlohu sémantického (pojmového) univerza a vplyv historického a kultúrneho pozadia na segmentáciu skutočnosti v rozličných jazykoch. Porovnáva angličtinu a maďarčinu z hľadiska

toho, aké je v rámci istých pojmových a lexikálnych okruhov rozloženie všeobecných a hierarchicky podradených slov, najmä asymetrické vzťahy. Napríklad v maďarčine existuje jeden všeobecný pojem a lexéma *szokás* „zvyk“, chýbajú diferenciácie obdobné angl. *habit* (vzťahujúce sa na správanie jednotlivca), *custom* (vzťahujúce sa na sociálnu skupinu), *usage* (vzťahujúce sa na používanie slov); v angličtine zasa chyba súhrnný nadradený pojem. Ďalej autor konfrontuje niektoré polysémické lexémy typu *hlava*, *človek*, *sila*, *miesto* a i., ukazuje, ktoré významy sa konštituuju v oboch jazykoch na základe analogických (univerzálnych) sémantických príznakov, koľko významov sa nekryje, a predstavuje oblasti možnej interferencie. Obdobne postupuje pri konfrontácii slovesných a adjektívnych významov, kde sa zameriava hlavne na synonymické vzťahy na základe čiastočne spoločných sémantických príznakov.

Zaujímavý a vďačný námet kontrastívnej lexikálnej analýzy poskytujú L. T. Andrásovi priestorové adjektíva (*Spatial adjectives*, s. 453—491). Ide o všestrannú a kombinovanú morfológickú, slovtvornú, syntaktickú a sémantickú konfrontáciu (napr. ohýbacia a derivačná paradigma obsahuje také ukazovatele ako afixy, ktorými sa tvoria komparatívne tvary, deadjektívne sloveso stavu, kauzatívum, abstraktum vlastnosti, participium, rozličné typy prísloviak, adjektívum s významom podobnosti; analyzované adjektíva sa skúmajú v predikatívnej, atributívnej pozícii, v predikatívnej pozícii subjektového komplementu (napr. *The moon is high — A hold magasan van. — Mesiac je vysoko.* (angl. doslovne „vysoký“) atď. V rámci sémantickej analýzy skúma autor spájatelnosť príslušných adjektív so živými, resp. neživými bytosťami, protiklad dimenzia/dištancia a pod. Základným heuristickým prostriedkom sú testy na sledovanie tendencií spoluvýskytu skúmaných adjektív s istými substantívami (napr. adj. *long-short* „dlhý“ — „krátky“ sa spájajú so subst. *cesta, rameno, krok, rebrík*, ale nie so subst. *chlapec*) a na základe týchto testov sa potom určuje tzv. kolokačný význam priestorových adjektív. Napríklad dvojice *long — short/hosszú — rövid* („dlhý“ — „krátky“) sa charakterizujú ako označujúce nevertikálnu (— Wert), maximálnu (Max) dĺžku dvoj- alebo trojrozmerného objektu (Ext). Slovo *hosszú* („dlhý“), ale nie jeho opozitum, možno použiť vo vzťahu k osobám (+ Hum). V závere autor správne poukazuje na to, že jednotlivé sémantické polia nie sú od seba jasne ohraničené (tvoria tzv. rozmazané množiny), napr. priestorové adjektíva súvisia významovo s predložkami, priestorovými adverbiami stýkajúcimi sa v maďarčine so slovesnými časťami a postpozíciami i adverbialnými ohýbacími sufikami. Treba teda vlastne predpokladať pole dimenzionality a veľkosti (size).

Druhý recenzovaný zborník *Contrastive Studies Hungarian-English* (1982) tematicky nadväzuje na zborník z r. 1980. Po úvodnej štúdií L. Dezsöa (*English-Hungarian contrastive linguistic research in Hungary*, s. 7—15) a vybranej bibliografii z tejto oblasti, opisuje význam denominálnych adjektív utvorených od látkových a počítateľných konkrétnych mien J. Csapó (*English denominal adjectives and their Hungarian equivalents*, s. 21—38). Zisťuje, že v oboch jazykoch možno významy týchto adjektív zoskupiť do niekoľkých sémantických skupín definovaných vždy inou parafrázou, napr. *majúci čo, zložený z, podobný čomu* a pod. (Tejto problematike ako aj komponentovej sémantickej analýze a iným metodologickým problémom sémantickej analýzy sa u nás venovala osobitná pozornosť na 4. zasadnutí Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov v dňoch 16.—19. 5. 1979; porov. Slovo a slovesnosť, 49, 1980, č. 2, najmä príspevok J. Horeckého *Invariantný význam odvodených slov*, s. 81—85 a príspevok A. Fiedlerovej *Komplexní analýza lexikálního významu odvození*. Listy filologické, 102, 1979, s. 185—188; Slavica Slovaca, 15, 1980 č. 1). Z kontrastívneho hľadiska sú dôležité dvojice, z ktorých jeden člen je kompozitum, druhý je atribút + meno a významovo sa pritom líšia. Ide o rozdiely typu *beery glass* „sörös pohár“ (= *pohár piva, s pivom*), *beer-glass* „söröspohár“ (= *pivový pohár, pohár na pivo*). Ekvivalenčné vzťahy komplikuje aj to, že v maďarčine je denominálna derivácia pomocou sufiku -s potenciálne neobmedzená, kým sufikálna derivácia v angličtine je oveľa limitovanejšia.

Autorke K. E. Kissovej (*Hungarian and English: a topic-focus prominent and subjekt prominent language*, s. 39—59) slúži konfrontácia maďarčiny s angličtinou na dokumentovanie tézy zastávanej viacerými lingvistami, že totiž existujú jazyky, ktoré budujú vetu predovšetkým na subjektovo-predikáto-

vej štruktúre (angličtina), kým v iných jazykoch (napr. aj v maďarčine) má vo vetnej štruktúre poprednejšie miesto členenie vety na tému-rému. — A. Nádasdy (*Relative pronouns in English and Hungarian*, s. 75—87) sa zaoberá anglickými vzťažnými zámenami z hľadiska toho, aké ťažkosti istý tvar spôsobuje maďarským žiakom. Opis je užitočný najmä tým, že prihliada na štylistickú hodnotu jednotlivých tvarov (spisovné, hovorové, familiárne tvary). — E. Diósyová-Stephanidesová (*The generic use of the article in English and Hungarian*, s. 89—111), ktorej kontrastívna monografia o problematike člena vyšla v sérii pracovných zošitov maďarsko-anglického projektu, venuje v citovanej štúdií osobitnú pozornosť genericke. Autorka zisťuje, ktoré gramatické a sémantické kritériá možno použiť na určenie toho, či menná fráza s členom je generická alebo nie, a v akých rozličných typoch viet (definície, prirovnávacie vety a pod.) sa vyjadruje generickosť. Zaujímavé je zistenie niektorých sémantických vlastností, napr. že genericky je interpretované meno, ktorému sa pripisuje stála vlastnosť, alebo že genericnú interpretáciu pripúšťajú slová spájajúce sa so slovesami typu *love* „ľubiť“, *hate* „nenávidieť“. (Z maďarsko-slovenského kontrastívneho aspektu sme na vyjadrovanie genericke v prirovnávacích vetách aj niektorých iných prípadoch poukázali v štúdií *Kategória určenosti v maďarčine a slovenčine*. In: *Z konfrontácie maďarčiny a slovenčiny*. Red. F. Sima. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977, s. 60—132, najmä s. 100, 115).

Obidva recenzované zborníky obsahujú štúdie cenné zo všeobecnolingvistického a konfrontačného hľadiska, ale aj z hľadiska aplikácie v pedagogickej praxi, ktorú sme si tu všimli iba okrajovo, hoci v obidvoch zborníkoch sa jej vymedzuje značný priestor (niekde sa na základe kontrastívnej analýzy predpokladajú okruhy možných interferenčných chýb, inde sa predpokladané chyby aj testujú). Je škoda, že v dôsledku odlišného jazykového typu a azda aj odlišného historického kontextu sa československá a maďarská lingvistika vyvíjajú bez užších kontaktov a väčšej vzájomnej informovanosti, hoci v súčasnosti riešia v mnohom obdobnú problematiku.

K. Buzássyová

DRIDZE, T. M.: *JAZYK I SOCIALNAJA PSICHOLOGIJA*. Moskva, Vysšaja škola 1980. 224. s.

Intenzívny vedecký a sociálny rozvoj sa odrazil aj vo vzniku takých vied o človeku, akými sú etnolingvistika, etnosociológia, psycholingvistika, sociolingvistika a i. Hoci sa tieto novovznikajúce vedy formovali spočiatku len ako akési „kontaktné“ disciplíny, ktoré sa snažili využívaním konceptuálno-terminologického aparátu pôvodných, klasických vied interpretovať procesy a javy neobsiahnuté tradičným objemom etnografie, psychológie, sociológie, lingvistiky a pod., väčšina z nich nadobudla postupne štatút osobitných autonomizovaných vied. Tieto vedy začali fungovať už nielen na základe rozlišovania jednotlivých konkrétnych objektov výskumu, ale na základe rozdielnosti systémov ich teoretického „ozmysľovania“. S postupujúcim vývinom a s prihliadnutím na človeka v rozvetvených tokoch informácie i prirodzeného komunikatívneho kódu dostali trojkomponentový názov (etnopsycholingvistika, semiosociopsychológia, lingvosociopsychológia a pod.). Nevyhnutnosť ich vzniku spočívala v potrebách rozvíjajúcej sa modernej spoločnosti, vrátane imperatívu vedecko-technickej revolúcie.

V tom treba vidieť aj príčiny vzniku lingvosociopsychológie či psychosociológie dorozumievania sa prostredníctvom znakovkej sústavy prirodzeného jazyka, ktorú kondenzovane, ale exaktne a komplexne spracovala v recenzovanej publikácii sovietska bádatelka Tamara Mojsejevna Dridzeová. Osobitne zdôrazňujeme, že táto rozsahom nevelká publikácia je kompozične i svojím obsahom originálne vedecké dielo.

V prvej kapitole (s. 15—35) autorka rozoberá začiatky, predmet, pojmový aparát a možné sféry aplikácie výsledkov lingvosociopsychologických výskumov, miesto tejto disciplíny v systéme ostatných oblastí ľudských poznatkov o človeku, jazyku a dorozumievaní. Druhá kapitola (s. 36—55) podáva informácie o znaku a mieste znakovkej činnosti v štruktúre dorozumievania, analyzuje sa v nej textová činnosť ako osobitný druh znakovkej činnosti, ako špecifický spôsob organizácie významovo-zmyslovej

informácie. V tretej kapitole (s. 56—109) autorka skúma text ako komunikatívnu veličinu, ako prameň generovanej a interpretovanej významovo-zmyslovej informácie. Okrem toho v nej vysvetľuje aj princípy a metodiku informačnociovej analýzy textu. V štvrtej kapitole (s. 110—149) sa rozoberá subjekt významovo-zmyslovej komunikácie, autorka uvažuje o otázke štruktúry individuálneho vedomia a semiotických charakteristík jazykového vedomia ako určitej roviny či tzv. rezovej plochy individuálneho vedomia, navrhuje jeden z druhov typológie subjektov významovo-zmyslovej komunikácie a spôsob výstavby dynamického semiotického modelu komunikatívneho vzťahu „text — interpretátor“.

Predmetom piatej kapitoly (s. 150—180) sú otázky pragmatickej relevantnosti formálno-lingvisticých charakteristík textu, opis princíпов pragmatickej klasifikácie textov založenej na niektorých ich extralingvistických či interpretačných osobitostiach. V šiestej kapitole (s. 181—196) autorka analyzuje „efekt významových, resp. zmyslových nožníc“, ktorý často vzniká v priebehu rečového dorozumievania, ako aj situácie napomáhajúce vzniku tohto „efektu“. V závere publikácie (s. 197—207) sú vytýčené niektoré perspektívy ďalšieho rozvoja lingvosociopsychologických či semiosociopsychologických výskumov. V prílohe (s. 208—215) sa venuje pozornosť otázke miesta individuálneho vedomia v celkovom systéme spoločenského vedomia určitej kultúrno-historickej epochy. Cennou je aj relatívne rozsiahla bibliografia danej problematiky (s. 216—223).

Lingvosociopsychológia je veda o procesoch fungovania i účinnosti textov v ľudskej spoločnosti, a teda aj veda o takej štruktúre týchto textov, ktorej variabilita bezprostredne súvisí s variabilitou ich funkcií. To znamená, že v lingvosociopsychológii ide dnes už nielen o formálno-operačnú štruktúru reči, ale aj o obsahovú informačno-zmyslovú štruktúru procesov tvorenia textov a o samotné texty ako reálne, istým spôsobom materializovaný produkt týchto procesov, nejde o proces rečovej či textotvornej komunikácie medzi konkrétnymi jednotlivcami, ale o širší funkčný kontext, t. j. o fungovanie informačno-zmyslových jednotiek a textov v systéme a štruktúre „spoločnosť — jednotlivec“, a naopak, „jednotlivec — spoločnosť“.

Pravda, treba ešte poznamenať a spresniť, že dnes sa sformovalo veľa rôznych smerov či vedných disciplín skúmajúcich text — lingvistika textu, štylistika textu, psycholingvistika textu, psychológia apercepceie textu, pragmatika textu a ďalšie. Originálna koncepcia lingvosociopsychológie T. M. Dridzeovej a jej chápanie textu je v protiklade s tými smermi na Západe, ktoré sú rozpracované ako „pragmatika textu“: líši sa od nich svojou zjavnou sociologickou a sociálno-psychologickou orientovanosťou. Hoci nie všetko v tejto publikácii je úplne nepochybné a organické vo vedecko-teoretickej rovine, predsa len ide o celostnú, premyslenú a dobre podloženú koncepciu v teoretickom, metodickom i praktickom zmysle. Potvrdzuje to napr. ten aspekt koncepcie, ktorý možno nazvať informačno-cieľová analýza. Je totiž známe, že tak v lingvistike, ako aj v psychológii a ďalších vedách zaoberajúcich sa textom bádatelia sa neraz pokúšali vypracovať takú metódu analýzy textu, ktorá by umožnila objektivizovať ľudskú intuitívnu apercepciu významovo-zmyslovej štruktúry a nasýtenosti textu (v sovietskej lingvistike N. I. Žinkin, L. S. Vygotskij, A. A. Leontiev, A. N. Sokolov, A. A. Smirnov, L. P. Doblajev, V. B. Apuchtin, A. P. Klimenko, V. V. Nevolin, V. G. Borboťko a mnohí ďalší), či už ide o rozpracovanie koncepcie s témou-rémou, alebo inej metódy rozboru textu. Každá z vypracovaných metód má svoje prednosti i nedostatky, avšak ani jedna z nich sa natoľko nerozšírila v svojej aplikáčnej zložke a využití ako informačno-cieľová analýza textu T. M. Dridzeovej, ktorá sa používa v sociologických, psychologických i psychologickopedagogických výskumoch.

Vysvetlenie takého širokého využívania metódy informačno-cieľového rozboru textu treba vidieť v tom, že autorka dokázala rozpracovať taký teoretický prístup k rozboru textu, ktorý najadekvátnejšie odráža základné sémantické medzňiky využívané čítajúcim alebo počúvajúcim pri významovo-zmyslovej aperpeccii textu a súčasne umožňuje najviac sa priblížiť k modelovaniu štruktúry vnútorného plánu (program, zámer) textu vo vedomí jeho autora. Okrem toho sa autorke podarilo doviesť svoju metódu rozboru do takého stupňa formalizácie a operacionalizácie, že ju môže použiť každý bádateľ a prakticky na každý text. Čiže závažná idea semiotických skupín recipientov informácie dovolila autorke prejsť (okrem jej možnosti aplikácie na výskum v oblasti propagandy) od opory na sociálno-demografické

príznamy, často nerelevantné pre dorozumievací kontakt s auditóriom, na nový a vyšší stupeň rozboru charakteristík vedomia recipientov. Tým urobila autorka tejto publikácie významný krok dopredu v spojitosti so zvýšením efektívnosti výmeny významovo-zmyslovej informácie aj v procese ideologickej práce.

Aj keď recenzovaná publikácia T. M. Dridzeovej je „len“ vysokoškolská príručka, môže byť osozná aj najširšiemu okruhu čitateľov; je to v sovietskej vedeckej literatúre prvá práca podávajúca celý komplex lingvosociopsychologickej problematiky vo všetkých jej rovinách, začínajúc vedecko-teoretickou až po aplikačnú.

M. Mikluš

SEMANTICS FROM DIFFERENT POINTS OF VIEW. Red. R. Bäuerle—U. Egli—A. von Stechow. Berlin-Heidelberg-New York, Springer-Verlag 1979. 419 s.

Recenzovaný zborník obsahuje referáty z interdisciplinárnej konferencie usporiadanej univerzitou v Konstanze v septembri 1978. Zúčastnili sa na nej lingvisti, filozofi, logici a psychológovia, aby z aspektu svojich vedných odborov spoločne konfrontovali výsledky najnovších výskumov sémantiky prirodzeného jazyka.

V úvodnej štúdií *Semantics — Mathematics or Psychology* (s. 1—14) B. Hall-Parte porovnáva dva výrazne protikladné prístupy k sémantike: psychologický, ktorý sa traduje od N. Chomského, a matematický, ktorý reprezentuje najmä intenzionálna sémantika R. Montaguea. Kým Chomský lingvistiku ako celok považoval za súčasť psychológie a fungovanie jazyka podmieňoval univerzálnymi vrozenými štruktúrami, podľa Montaguea (a čiastočne aj Fregeho) sémantika, syntax a pragmatika prirodzeného jazyka patria do matematiky. R. Montague, jeden z protagonistov transformačnej pragmatiky, teóriu významu (v jej matematickej a symbolickej formalizácii) preniesol do pragmatiky, za hranice referencie. Pragmatiku chápal ako vzájomný vzťah sémantiky s kontextami a subjektom výpovede logického jazyka. Autorka napísala o gramatike Montaguea niekoľko štúdií, a preto fundovane dokázala, že podobné matematické systémy nemôžu adekvátne vysvetliť niektoré idealizácie (idealizations) a najmä sémantiku propozíčných postojov (propositional attitudes), ktoré inherentne majú psychologickú podstatu. Z toho vyplýva, že v kontextoch propozíčných postojov prirodzeného jazyka nie všetky logické ekvivalenty (logical equivalents) sú zameniteľné (pričom sémantika Montaguea vyžaduje substitúciu všetkých logických ekvivalentov), že tzv. tuhé designátory (rigid designators) nie sú vždy tuhé a napokon že ani slová nemusia mať v nich svoje zvyčajné intenzie. Pre sémantiku prirodzeného jazyka je preto prijateľnejší psychologický prístup, hoci pri opisoch lingvistických štruktúr sa nevyklúčujú ani matematické postupy.

D. Wunderlich v štúdií *Meaning and Context Dependence* (s. 161—171) vymedzuje vetný význam ako vzťah jednotlivých významových konštituentov (slov), tvoriacich vetu, k tej mimojazykovej skutočnosti, na ktorú sa veta vzťahuje. To znamená, že každý vetný význam potenciálne vyjadruje propozíčný obsah (o čom vypovedá) a ilokučnú silu. Určitým atribútom vetného významu, a teda jeho sémantickou kategóriou je aj pravdivostná hodnota vety. Tá istá veta môže byť pravdivá, hoci je vyslovená v úplne odlišných situáciách, v rôznych kontextoch. Použitie každej vety (výpovede) limituje teda určitý typ kontextu, mimo ktorého nemôžu byť správne pochopené jej deiktické a anaforické vzťahy. Autor rozlišuje vo vzťahu k výpovedi dva druhy kontextov: hrubý (rough context), ktorý reprezentuje samotná veta, a jemný (fine context), zahrnujúci najrozmanitejšie extralingvistické komponenty. Stanovuje tri navzájom súvisiace typy identifikácie kontextuálneho významu výpovede: 1. vymedzenie množiny vlastných alebo potenciálnych kontextov; 2. selekciu takých kontextuálnych entít, ktoré umožňujú doplniť vyjadrenú propozíciu; 3. objasnenie špecifických vlastností kontextu tak, aby bola splnená pravdivostná podmienka vyslovenej propozície. Podľa autora rozdiel v teoretickom a metodickom prístupe k opisaniu týchto kontextov sa rovná rozdielu medzi sémantikou a pragmatikou.

T. Ballmer (*Context Change, Truth and Competence*, s. 21—31) chápe kontext v najširších biologicko-sociálnych súvislostiach ako entitu, ktorú organizmy menia pomocou orgánov a nástrojov. Prírodný jazyk má tiež nástrojový charakter, je to vedome a zámerne používaný súbor jazykových výrazov, ktorými používateľ disponuje v snahe zmeniť alebo zachovať istý kontext. Autor si všima zmenu kontextu v súvislosti s pripisovaním pravdy (truthvalue assignment) a s lingvistickou kompetenciou, t. j. kompetenciou performancie.

Pragmatické stránky významu si všima F. Kambartel (*Constructive Pragmatics*, s. 195—205). Vychádza v podstate z lingvistického pragmatizmu, keď jazyk (má na mysli jeho realizáciu — reč) považuje za systém aktov (a nie objektov, ako je to zaužívané v sémantike Tarského a i.). Z teórie aktov preberá termín konštrukcie, ktorý modifikuje na pragmatické konštrukcie, čiže z teleologickým zreteľom tvorené a systematicky späté akty výpovedí. Význam každej propozície vymedzuje ako výsledok určitej racionálnej aktivity, teda správania. Pragmatické chápanie významu spočíva na účelovom správaní — vetu vyslovujeme, aby sme dosiahli najmä jej komunikatívnu akceptáciu.

Logická sémantika sa najintenzívnejšie rozpracúva v rámci intenzionálnej logiky založenej na pojme zmyslu. Nové oblasti, na ktoré z lingvistického hľadiska reagujú aj autori zborníka, predstavuje logika otázok zameraná na štúdium logických vlastností otázok (R. Bäuerle, *Questions and Answers*, s. 61—74), chronologická logika usilujúca sa o logické vystihnúť pojmu zmeny (J. Ballweg—H. Frosch, *Comparison and Gradual Change*, s. 75—89), logika času skúmajúca logické vlastnosti výrokov a úsudkov v časovo-priestorovom určení (M. Creswell, *Interval Semantics for Some Event Expressions*, s. 90—116; H. Kamp, *Events, Instants and Temporal Reference*, s. 376—418 a i.).

Príspevky v recenzovanom zborníku odrážajú metodologicky rôzne hľadiská a postupy. Prevažná väčšina je z oblasti logickej sémantiky, pričom sa autori neobmedzujú len na túto semiotickú disciplínu, ale dotýkajú sa aj otázok pragmatiky a syntaxe v ich vzájomnej podmienenosti a v širších logicko-deskriptívnych (lingvistických) aspektoch. Vychádziskom je sémantika možných svetov, ktorá je charakteristická pre modálne logiky a ktorá sa ukazuje ako produktívna paradigma logickofilozofických výskumov prírodného jazyka.

J. Branická

PRVÉ PRACOVNÉ STRETNUTIE ČESKÝCH A SLOVENSKÝCH FONETIKOV

V súčasnom období jazykovedného bádania fonetika a fonológia prekračujú hranice lingvistiky, v ktorej plnia úlohu rozboru zvukovej stavby reči pri komunikácii človek — človek, a zúčastňujú sa aj na riešení teoretických i praktických otázok komunikácie človek — stroj; zároveň na obe disciplíny kladie naliehavé požiadavky jazyková prax. Plnenie týchto závažných úloh viedlo českých a slovenských fonetikov k tomu, aby sa sústavnejšie navzájom informovali o výsledkoch svojej práce, aby poznali výskumné programy na jednotlivých pracoviskách a aby užšie spolupracovali pri riešení tém v rámci štátneho plánu základného výskumu. Vznikol sympatický návrh (presadzoval ho najmä prof. M. Romportl), aby sa každý rok postupne na jednotlivých fonetických pracoviskách stretávali fonetici a fonológovia z českých a slovenských vysokých škôl a akademických ústavov.

Prvé, jednoznačne úspešné pracovné stretnutie českých a slovenských fonetikov sa uskutočnilo 2. júna 1981 na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove. Na programe bola prehliadka Fonetického laboratória pri Katedre slovenského jazyka a literatúry FF UPJŠ a správy o fonetickom výskume na jednotlivých pracoviskách (bádateľské programy na FF UK v Prahe, ale aj na ďalších pražských pracoviskách podrobne predložil a komentoval M. Romportl, doplnili ho Z. Paiková a P. Janota; za FF UJEP

v Brne vystúpila J. Pačesová; za FF UK v Bratislave Á. Kráj; za FF UPJŠ J. Sabol, v diskusií L. Novák, N. Čorná a L. Urbanová).

Na stretnutí sa hovorilo o závažných aktuálnych teoretických i praktických otázkach výskumu zvukovej stavby reči, najmä o korešpondencii medzi segmentálnou a suprasegmentálnou rovinou, o problematike syntézy reči (M. Romportl), o otázkach pedofonetiky (J. Pačesová), o využití možnosti výpočtovej techniky pri skúmaní formantovej štruktúry hlások, ale aj pri analýze suprasegmentálnych javov, o vzťahu fonetiky a fonológie, o porovnávacom štúdiu českej a slovenskej fonetiky (Á. Kráj), o časovom rámci jazykovej komunikácie, o výskume slabiky a jej hraníc, o skúmaní suprasegmentálnych zložiek akustického signálu najmä v umeleckých textoch (J. Sabol), o rozbere frázovania a vetného prízvuku, o vzťahu čítaných a spontánnych hovorených prejavov (Z. Palková), o spolupráci fonetiky a logopédie, o metódach na výskum zrozumiteľnosti reči (P. Janota) atď. Všetci diskutujúci sa zamýšľali aj nad možnosťami širokej aplikácie teoretických poznatkov z fonetiky a fonológie v rečovej praxi, osobitne v prostriedkoch masovej komunikácie.

Najbližšie pracovné stretnutie českých a slovenských fonetikov bude r. 1982 vo Fonetickom ústave FF UK v Prahe.

J. Sabol

KONFERENCIA O TEXTE

V dňoch 10. a 11. septembra 1981 sa v Učebno-rekreačnom stredisku Univerzity P. J. Šafárika na Zemplínskej šírave konala naša prvá vedecká konferencia o štylistike textu, ktorú pripravila Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty UPJŠ v Prešove. Zúčastnili sa na nej slovenskí a českí jazykovedci z katedrií slovenského, resp. českého jazyka pedagogických a filozofických fakúlt a jazykovedných ústavov SAV a ČSAV, ale aj z iných pracovísk.

Už úvodný referát J. Mistríka na tému zhodnú s názvom celej konferencie naznačil množstvo problémov, ktoré sa čiastočne ozývali aj v ostatných príspevkoch na tomto pracovnom stretnutí: povrchová a hĺbková štruktúra textu ako fenoménu stojaceho na vrchole hierarchie jazykového systému; ukazovatele „štatútu“ textu; vzťah textu a kontextu; vzdialenosť medzi konotátom a denotátom v texte; pojem textémy; funkcia konektorov v texte; termíny prototext, metatext, podtext, kontext; slovo a veta v texte atď. V ďalších referátoch sa hovorilo predovšetkým o konektoroch v staršej slovenskej redakčnej praxi (L. Novák), vysvetlil sa pojem štylémy, naznačila sa klasifikácia štylém (J. Findra), uvažovalo sa o štylistike paremiologického textu (J. Mlacek), o povahe vyjadrovacích prostriedkov publicistického štýlu (E. Minářová), o pomere teórie textu ku gramatike a štylistike (J. Hoffmannová), o zvukovom texte a kontexte so špeciálnym zameraním na prostriedky zvukovej konexie (J. Sabol), o lexikálnych osobitnostiach textu novín, a to najmä z hľadiska tvorenia slov (J. Jacko), o autorskej-stratégii v texte medzivojrovej prózy (O. Sabolová), o znaku a texte v umeleckom štýle (T. Zsilka), o úvážacej reči (M. Patáková), o kondenzácii textu prostredníctvom polopredikatívnych konštrukcií (G. Moško), o funkcii prívlastku v texte (J. Nižníková), o pragmatickej štruktúre neumeleckého textu s hlavným zameraním na vzťah jeho noematickej, strategickej, tematickej a povrchovej roviny (J. Horecký), o texte a konkurenčných výrazových množinách s osobitným zreteľom na konkurenciu explicitnosti a implicitnosti a expresívnosti/neexpresívnosti (M. Jelínek), o typoch jazykových pragém vo výkladovom slohovom postupe (E. Bajžíková), o analýze textov z výskumu hovorenej podoby spisovnej slovenčiny (J. Muránsky), o štylistickej interpretácii textu a jej vzťahu k didaktickým zručnostiam študenta (L. Kubů), o komunikatívnych zručnostiach učiteľov (V. Vitvar), o štylistike epištolarneho textu (F. Ruščák), o opakovaní ako výstavbovom prostriedku (D. Augustinská), o štylizácii komunikačných javov v jazykových, osobitne umeleckých prejavoch (A. Macurová). — Materiály vyjdú v osobitnom zborníku Pedagogickej fakulty UPJŠ v Prešove.

Bolo to všestranne príjemné, obohacujúce stretnutie. Pokojný čas babieho leta priam „vnucoval“ obrazné, metaforické vyjadrovanie, premietajúce sa aj do definícií (J. Mistrík: „Text je niečo iné.“ — „Text je štylizovaný útvar, ktorý má charakter permanentnej premiéry.“); tým ako keby si účastníci konferencie boli navzájom povedali, že text je vzrušujúci fenomén, pri ktorého vnímaní, ale aj skúmaní sme vlastne stále na začiatku. Ale základné výskumné kocky sú už hodené.

J. Sabol

ZA JOZEFOM LIŠKOM

Začiatkom tohto roku, nedlho pred dovŕšením šesťdesiateho piateho roku, sa nečakane uzavrel život i výskum doc. PhDr. Jozefa Lišku, CSc. (2. 4. 1917 v Trebejove — 29. 1. 1982 v Košiciach). Na východnom Slovensku prežil J. Liška prevažnú časť svojho plodného a iniciatívneho života, východnému Slovensku venoval celú svoju bádateľskú aktivitu i všetko úsilie o vybudovanie logopedickej starostlivosti. Ale pritom všetkom nešetril na dohľad i celoslovenské, ba i celoštátne perspektívy, prechádzajúce miestami až do svetových súvislostí.

Meno J. Lišku zostane navždy späté so slovenskou logopédiou. Nielen preto, že položil jej organizačné a inštitucionálne základy: vybuvoval logopedickú poradenskú službu, sám v nej aktívne pracoval ako poradca, ako učiteľ, ale aj ako teoretický iniciátor, no predovšetkým preto, že logopédiu vždy chápal ako aplikačnú sféru fonetiky, resp. patofonetiky. Teoretické základy sa najvýraznejšie prejavujú v jeho priekopníckej štúdií *Rotacizmus* (1956), kde sa už v podtitule uvádza, že ide o foneticko-logopedickú štúdiu o chybné výslovnosti hlásky *r* a o jej náprave. Zreteľ na tie hlásky, v ktorých sa najčastejšie prejavujú chyby reči, odráža sa aj v ďalších Liškových štúdiách, či už ide o prácu *Hlásky r a ř v normálnej a patologickej výslovnosti* (1974), *Palatálna laterála v slovenčine* (1971) alebo *Slovenské vibranty r, ř* (1971). Netreba osobitne zdôrazňovať, že závery týchto štúdií boli podložené bohatým a do hĺbky analyzovaným materiálom, ktorý J. Liška získal práve pri svojej dlhoročnej praktickej poradenskej a nápravnej činnosti. Dôkazom o úspešnosti používaných metód je aj patentovaný prístroj na nápravu chybné výslovnosti z r. 1974. Z logopedickej činnosti vyplynula napokon aj širšie koncipovaná práca *Čítanie a reč dvoj- a trojročných detí* (1976; 1978), ktorá znamená rozšírenie záujmov aj na vývin jazyka a jazykových schopností u detí. Po tejto práci sa J. Liška vedecky odmlčal, zrejme v návale organizačných starostí i v dôsledku oslabeného zdravia.

Čisto fonetické výskumy sa u J. Lišku viažu s výskumom nárečí. Svedčia o tom štúdie o mäkkých sykavkách v šarišskom nárečí (1965) a o kvantite sotáckych nárečí (1968). Treba pripomenúť, že dialektologické výskumy začal už v začiatkoch svojej vedeckej dráhy sériou štúdií o pôvode východoslovenských nárečí, ktoré neskôr vyšli aj v podobe monografie (1944).

Svoje fonetické vzdelanie — získané v Prahe i v Anglicku u D. Jonesa — uplatňoval J. Liška aj v prácach o kodifikácii výslovnosti. Členstvom v Ortoepickej komisii SAV boli podmienené jeho štúdie *O niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti* (1964) a *Kodifikácia spisovnej výslovnosti* (1967). Svoje predstavy o riešení ortoepických problémov slovenčiny vyložil súhrnne v práci *Základy slovenskej ortofónie a ortoepie pre logopedickú prax* (1972), ktorou dal do rúk logopedickým pracovníkom foneticky odôvodnené poučky o správnej výslovnosti.

Vcelku na okraji záujmov stoja Liškove učebnice angličtiny, vyvolané zrejme jeho pôsobením na stredných školách v Prešove, v Humennom i v Bratislave. Je to *Učebnica jazyka anglického pre školy* (1945), *Učte sa po anglicky* (učebnica pre samoukov z r. 1945) a napokon príručka *Slabé a silné tvary v hovorovej angličtine* (1949). Už v týchto učebniciach dobre zužitkoval svoje fonetické školenie.

Charakteristika jazykovedného a logopedického diela J. Lišku by nebola úplná bez pripomenutia jeho organizačnej práce. Po dlhom úsilí sa mu podarilo založiť r. 1971 samostatnú Slovenskú logopedickú spoločnosť, ktorej bol až do svojej smrti predsedom a ktorá organizovala pravidelné výročné konferencie.

Veľa úsilia vynaložil na získanie publikačných možností pre logopédiu a patofonetiku. V rokoch 1962—1965 vydával spolu s českými partnermi *Metodický list logopedický*, v rozpätí rokov 1972—1978 pripravil a vydal šesť zväzkov *Logopedického zborníka*, v ktorom dal priestor slovenským aj českým logopédom a patofonetikom a v ktorom aj sám publikoval svoje najvýraznejšie práce. Nemálo starostlivosti venoval aj budovaniu fonetického laboratória v čase, keď bol pracovníkom SAV; získal preň aj niekoľko unikátnych prístrojov.

Nemožno povedať, že by dielo J. Lišku bolo uzavreté. Sám si dobre uvedomoval, čo všetko treba ešte urobiť, kde treba doplniť základný výskum, kam treba rozšíriť logopedickú prax. Veľa uvažoval o týchto otázkach, snoval ešte ďalekosiahle plány. No i napriek predčasnému odchodu a nesplneným zámerom zanechal po sebe impozantnú pamiatku: slovenskú logopédiu a patofonetiku.

J. Horecký

OBSAH

Klára Buzássyová: Názvy deja a názvy vlastností v transpozičnej a nominačnej funkcii	21
Juraj Dolník: Obsah, pojem a lexikálny význam	11
Juraj Dolník: Sémový rozbor obsahových rovín slova a jeho dynamiky	109
Ján Horecký: Jazyk v sovietskej spoločnosti	105
Ján Kačala: Sémantická štruktúra vety a obsah vety	3
Abel Král: Ústnosť a písomnosť rečových prejavov v masovej komunikácii	119
Viktor Krupa: Typologické aspekty linearizácie	36
Emília Nemcová: Vplyv znelostnej neutralizácie na realizovanie fonologického systému slovenčiny	144
Jolana Nižníková: Prívlastok ako obligatórny člen vety (výpovede)	52
Slavo Ondrejovič: O niektorých otázkach slovesnej konverzie	43
Juraj Šikra—Juraj Furdík: Príspevok k vymedzeniu a klasifikácii zámen z konfrontačného hľadiska (na materiáli angličtiny a slovenčiny)	132

Diskusie

Ján Kačala: Bilaterálnosť syntagmy a syntaktický význam	159
Josef Ružička: Kritický rozbor Trubeckého náhľadov na slovenčinu	59

Rozhľady

Ján Horecký: Hermeneutická metóda a jej uplatnenie v jazykovede	172
Anna Oravcová: Z problematiky príslovkového určenia	69

Správy a posudky

Bušuj, A. M.: Bibliografickesjij ukazateľ literatury po voprosam frazeologii J. Mlacek	94
Doc. Abel Král päťdesiatročný. J. Horecký	184
Dridze, T. M.: Jazyk i socialnaja psychologija. M. Mikluš	199
Európsky jazykový atlas J. Gavorová	98
Jazykovedné štúdie XV. A. Oravcová	85
Konferencia o texte J. Sabol	203
Language and society. V. Krupa	101
Morfemna štruktúra slova. J. Bosák	193
Na šesťdesiatku prof. Jána Oravca. J. Horecký	183
Noordmann, L. G. M.: Inferring from language J. Plichťová	82
Nové jazykovedné príspevky v Zborníku Filozofickej fakulty Univerzity Komenského <i>Philologica</i> . L. Dvonč	95
Pauliny, E.: Slovenská gramatika. J. Horecký	190
Profesor Eugen Pauliny sedemdesiatročný. J. Mistrík	181
Prvé pracovné stretnutie českých a slovenských fonetikov. J. Sabol	202
Semantics from different points of view. J. Branická	201
Spall, P.—Hajíčová, E.—Buráňová, E.: Aktuální členění věty v češtině. S. Ondrejovič	80
Slovník slovenských nářečí. [Ukážkový zošit.] K. Habovštiaková	87
Studies in English and Hungarian contrastive linguistics. — Contrastive studies Hungarian-English. K. Buzássyová	195
Súpis prác doc. Abela Krála za roky 1960—1981. L. Dvonč	185
Štefan Peciar sedemdesiatročný. J. Horecký	182
Új Magyar Tájszótár [Nový nárečový slovník maďarský]. F. Sima	92

Valiska, J.: Nemecké nárečie Dobšinej. J. Kriššáková	90
Vološinov, V. N.: Le marxisme et la philosophie du langage. — <i>Marxisme et linguistique</i> . K. Sekvent	84
Za Jozefom Liškom. J. Horecký	204
Za profesorom Jozefom Štolcom. I. Ripka	79

СОДЕРЖАНИЕ

Клара Бузашицова: Названия действия и названия свойства в транспозиционной номинативной функции	21
Юрай Долник: Содержание, понятие и лексическое значение	11
Юрай Долник: Семный анализ содержательных уровней слова и его динамики	109
Ян Горецки: Язык и советское общество	105
Ян Качала: Семантическая структура предложения и содержание предложения	3
Абел Краль: Устная и письменная формы речи в средствах массовой коммуникации	119
Виктор Крупа: Типологические аспекты линейаризации	36

Эмилия Немцова: Влияние нейтрализации по глухости и звонкости на реализацию фонологической системы словацкого языка	144
Йолана Нижникова: Определение как необходимый член предложения (высказывания)	52
Славо Ондрейович: О некоторых вопросах глагольной конверсии	43
Юрай Шикра—Юрай Фурдик: К вопросу об определении и классификации местоимений в сопоставительном плане (на материале английского и словацкого языков)	132

Дискуссия

Ян Качала: Билатеральность синтагмы и синтаксическое значение	159
Йозеф Ружичка: Критический анализ взглядов Н. С. Трубецкого на словацкий язык	59

Обзор

Ян Горецки: Об отношении герменевтического метода к языкознанию	172
Анна Оравцова: К проблеме определения обстоятельства	69

Сообщения и рецензии

Бушуй, А. М.: Библиографический указатель литературы по вопросам фразеологии. Й. Млацек	94
К пятидесятилетию доц. Абела Краля. Я. Горецки	184
Дридзе, Т. М.: Язык и социальная психология. М. Миклуш	199
Лингвистический атлас Европы. Я. Гаворова	98
Лингвистические исследования XV. А. Оравцова	85
Конференция по проблемам текста. Я. Сабол	203
Язык и общество. В. Крупа	101
Морфемная структура слова. Я. Босак	193
К шестидесятилетию проф. Яна Оравца. Я. Горецки	183
Ноордманн, Л. Г. М.: Рассуждение на основании языка. Я. Плихтова	82
Новые лингвистические статьи в Сборнике философского факультета Университета им. Коменского <i>Филологика</i> . Л. Двонч	95
Паулины, Э.: Грамматика словацкого языка. Я. Горецки	190
К семидесятилетию проф. Энгена Паулины. Й. Мистрик	181
Первое совещание чешских и словацких фонетистов. Я. Сабол	202
Различные методы исследования лексики. Я. Браницка	201
Сгалл, П. — Гайичова, Е. — Бураньова, Е.: Актуальное членение предложения в чешском языке. С. Ондрейович	80
	207

Словарь словацких диалектов. К. Габовштикова	87
Исследования по английско-венгерской сопоставительной лингвистике. — Сопоставительное исследование венгерского и английского языков. К. Бузащииова	195
Список работ доц. Абе́ла Кра́ля опубликованных в период 1960—1981 гг. Л. Двонч	185
Список работ проф. Йозефа Штолца опубликованных в период 1978—1981 гг. Л. Двонч	102
К семидесятилетию Штефана Педиара. Я. Горецки	182
Новый диалектологический словарь венгерского языка. Ф. Шима	92
Валиска, Ю.: Немецкий диалект города Добшина. Я. Кришкакова	90
Скончался Йозеф Лишка. Я. Горецки	204
Скончался проф. Йозеф Штолц. И. Рипка	79

CONTENTS

Klára Buzássyová: Nouns denoting action and qualities in the transpositional and nominalizational function	21
Juraj Dolník: Content, notion, and lexical meaning	11
Juraj Dolník: The semic analysis of the content levels of a word and its dynamics	109
Ján Horecký: Language in the Soviet society	105
Ján Kačala: Semantic structure of sentence and content of sentence	3
Abel Král: Spoken form and written form of a language in the massmedia	119
Viktor Krupa: Typological aspects of linearization	36
Emília Nemcová: The influence of a neutralization voiced/unvoiced on the realization of the phonological system of Slovak	144
Jolana Nižníková: Attribute as the obligatory member of a sentence (utterance)	52
Slavo Ondrejovič: Some questions of verb conversion	43
Juraj Šikra—Juraj Furdík: To the determination and classification of the pronouns from the contrastive points of view (English—Slovak)	132

Discussion

Ján Kačala: Bilaterality of the syntagm and syntactic meaning	159
Jozef Ružička: A critical analysis of N. S. Trubetzkoy's views on the Slovak	59

Review article

Ján Horecký: To the utilization of hermeneutic method in linguistics	172
Anna Oravcová: Some questions of circumstances	69

Reports and reviews

Bušuj, A. M.: A bibliography of phraseology. By J. Mlacek	94
The 50 th birthday of doc. Abel Král. By J. Horecký	184
Dridze, T. M.: Language and social psycholinguistics. By M. Mikluš	199
Atlas linguarum Europae. By J. Gavorová	98
Linguistic studies XV. By A. Oravcová	85
The conference on the problems of text. By J. Sabol	203
Language and society. By V. Krupa	101
Morphemic structure of a word. By J. Bosák	193
To the 60 th birthday of prof. Ján Oravec. By J. Horecký	183
Noordmann, L. G. M.: Inferring from language. By J. Plichtová	82
A new linguistic contributions in the volume of <i>Philologica</i> published by The faculty of arts of Comenius university. By L. Dvонч	95
Pauliny, E.: Slovak Grammar. By J. Horecký	190
The 70 th birthday of prof. Eugen Pauliny. By J. Mistrík	181
The first meeting of Czech and Slovak phoneticians. By J. Sabol	202

К шестидесятилетию проф. Яна Оравца. Я. Горецки	183
К пятидесятилетию доц. Абе́ла Кра́ля. Я. Горецки	184
Список работ доц. Абе́ла Кра́ля опубликованных в период 1960—1981 гг. Л. Двонч	185
Паулины, Э.: Грамматика словацкого языка. Я. Горецки	190
Морфемная структура слова. Я. Босак	193
Исследования по английско-венгерской сопоставительной лингвистике. — Сопоставительное исследование венгерского и английского языков. К. Бузашишова	195
Дридзе, Т. М.: Язык и социальная психология. М. Миклуш	199
Различные методы исследования семантики. Я. Браницка	201
Первое совещание чешских и словацких фонетистов. Я. Сабол	202
Конференция по проблемам текста. Я. Сабол	203
Скончался Йозеф Лишка. Я. Горецки	204

CONTENTS

Ján Horecký: Language in the Soviet society	105
Juraj Dolník: The semic analysis of the content levels of a word and its dynamics	109
Abel Král: Spoken form and written form of a language in the massmedia	119
Juraj Sikra—Juraj Furdík: To the determination and classification of the pronouns from the contrastive points of view (English—Slovak)	132
Emília Nemcová: The influence of a neutralization voiced/unvoiced on the realization of the phonological system of Slovak	144

Discussion

Ján Kačala: Bilaterality of the syntagm and syntactic meaning	159
---	-----

Review article

Ján Horecký: To the utilization of hermeneutic method in linguistics	172
--	-----

Reports and reviews

The 70 th birthday of prof. Eugen Pauliny. By J. Mistrík	181
The 70 th birthday of Stefan Peciar. By J. Horecký	182
To the 60 th birthday of prof. Ján Oravec. By J. Horecký	183
The 50 th birthday of doc. Abel Král. By J. Horecký	184
Bibliography of the writings of doc. Abel Král for the period 1960—1981. By L. Dvonč	185
Pauliny, E.: Slovak grammar. By J. Horecký	190
Morphemic structure of a word. By J. Bosák	193
Studies in English and Hungarian contrastive linguistics. — Contrastive studies Hungarian-English. By K. Buzássyová	195
Dridze, T. M.: Language and social psycholinguistics. By M. Mikluš	199
Semantics from different points of view. By J. Branická	201
The first meeting of Czech and Slovak phoneticians. By J. Sabol	202
The conference on the problems of text. By J. Sabol	203
Obituary for Jozef Liška. By J. Horecký	204

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník 33, 1982, 2

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor PhDr. Ján Bosák, CSc.

Redakčná rada:

PhDr. J. Bosák, CSc., PhDr. K. Buzássyová, CSc., prof. PhDr. J. Horecký, DrSc., PhDr. Ján Kačala, CSc.,
doc. PhDr. Rudolf Krajčovič, CSc., doc. PhDr. Á. Král, DrSc., PhDr. V. Krupa, DrSc., prof. PhDr. Jozef
Mistrík, DrSc., PhDr. Š. Peciar, CSc., PhDr. Ivor Ripka, CSc., prof. PhDr. J. Ružička, DrSc., PhDr. J.
Sabol, CSc., doc. PhDr. E. Sekaninová, CSc., prof. PhDr. V. Schwanzer, CSc.

Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Nálepková 26

Technická redaktorka: J. Macherová

Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ.
Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava,
Gottwaldovo nám. 6.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd. Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia.
For all other countries — except West Germany — distributions rights are held by John Benjamins V.,
Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland

Ročné predplatné Kčs 30,-, jednotlivé číslo Kčs 15,-

Tlač: Západoslovenské tlačiarne, n. p., závod Svornosť, Bratislava

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1982